

Facultatea de științe politice SNSPA - ID

Istoria gândirii sociale și politice (IGSP)

Titular: Conf Univ Dr Stefan Stanciugelu

I. Informații generale

Date de identificare a cursului

Cursul de Istoria Gândirii Sociale și Politice face parte din categoria disciplinelor fundamentale, având statutul de curs obligatoriu, a cărui predare se realizează anul I, semestrul al II-lea, ciclul de învățământ universitar de licență, forma învățământ la distanță.

Date de contact ale titularului de curs:

Nume: Stanciugelu Stefan
Birou: Camera 202, Str. Povernei, nr. 6,
Sector 1, București, România
Telefon: 021.318.08.58
Fax: 021. 318.08.58
E-mail: stanciugelustefan@yahoo.com
Consultații: sâmbătă, orele 14,00 – 16,00

Date de identificare curs și contact tutori:

Numele cursului: Istoria Gândirii Sociale și Politice
Codul cursului: IGSP
Anul I, semestrul II
Tipul cursului: obligatoriu
Pagina web a cursului:
<http://www.igsp.wordpress.com>

Condiționări și cunoștințe prerechizite

Fiecare dintre studenții înscriși în cadrul acestui curs trebuie să dețină cunoștințe medii legate de istoria României, legate de cadrul conceptual aferent științei politice și sociologiei. Prin urmare, fiecare dintre studenți trebuie să fi parcurs și promovat disciplinele Istoria Modernă și Contemporană a României, Concepte fundamentale în Știința Politică și Concepte Fundamentale în Sociologie (din anul I, semestrul I).

Descrierea cursului

În cadrul acestui curs ne propunem să analizăm elemente ale gândirii economice, sociale și politice ale epocii moderne, pe care o decupăm istoric între revoluția dreptului natural al secolului al XVI-lea și începutul secolului al XIX-lea. Acesta este un prim element de reper în logica întregului curs. Al doilea reper în organizarea tematică a cursului este reprezentat de perspectiva de abordare și conținutul conceptului „istoria gândirii sociale și politice moderne”. În acest sens, cursul este întemeiat pe logica unei selecții tematice în cadrul istoriei gândirii sociale și politice moderne, întemeiate pe un criteriu de ierarhizare tematică. Astfel, pornind de la ceea ce se întâmplă în mișcarea valorilor politice la începutul secolului al XXI-lea, am considerat că, de importanță fundamentală pentru o istorie a ideilor sociale și politice moderne, ar fi refacerea teoretică a procesului de constituire a valorilor liberale și evidențierea particularităților ideilor și practicilor liberale în spații geo-politice și culturale diferite. Sub această perspectivă, vom încerca să urmărim gândirea socială și politică a secolului al XIX-lea, în mod particular, din perspectiva unui curent de gândire dominant, care a fondat, în valuri succesive și în zone geo-culturale diferite un corp de idei și principii care alcătuiesc astăzi fundamentul unei doctrine și al unei ideologii care aproape că se confundă cu ideologia și doctrina unei democrații – ideile, valorile, principiile liberale. Este de domeniul adevărului evidentă faptul că aceste idei, la început specifice doar curentului liberal de gândire, au devenit astăzi o platformă supraideologică și supradoctrinară, un bun comun, împărtășit de toate curentele și ideologiile politice de tip democratic.

Organizarea temelor în cadrul cursului

Cursul de Istoria Gândirii Sociale și Politice este organizat în 14 teme (prelegeri)¹, al cărui conținut este interconectat. Astfel, informația transmisă în cadrul unei prelegeri nu poate fi accesată decât cu condiția parcurgerii temelor (prelegerilor) anterioare. Logica de organizare a celor 14 teme este definită în secțiunea destinată descrierii cursului. Cele 14 teme de curs (prelegeri) sunt după cum urmează: *dominanta liberală a gândirii*

¹ Disponibil în anexa acestui document.

sociale si politice moderne (1); liberalismul. origini si perspective (2); G. Sartori: liberalismul ca democrație liberală (3); Gindirea liberala ca dominantă a gindirii sociale si politice moderne (4); Liberalismul centrului si liberalismele periferiei (5); Ideea liberala in spatiul romanesc: protoliberalismul constitutional (6); Gandirea sociala si politica a revolutiei de la 1848 (7); Dinamica valorilor democratice in secolul al XIX-lea (8); Europa economica in secolul al XIX-lea: negarea liberalismului economic clasic (9); Liberalism romanesc – elemente de reper in evolutia politicii liberale (10); 1922-1926: neoliberalismul ca politică a româniei mari (11); n e o l i b e r a l i s m u l î n E u r o p a d e a p u s (12); Z e l e t i n ș i f o r m a î n c h e g a t ă a n e o l i b e r a l i s m u l u i r o m â n e s c (13); specificul gindirii liberale romanesti in raport cu gindirea si practica liberala ale europeii de vest (14).

Informația relevantă pentru fiecare dintre cele 14 teme ale cursului poate fi obținută prin accesarea paginii web a cursului (<http://www.igsp.wordpress.com>) si a titularului disciplinei (<http://www.stanciugelu.wordpress.com>). În plus, studenții pot consulta biblioteca SNSPA și pot împrumuta cărțile aferente acestei discipline, pe baza carnetului de student. Verificarea existenței anumitor titluri în biblioteca SNSPA se poate face de către fiecare student, prin accesarea indexului online al fondului de carte, disponibil pe adresa <http://soyo.snspa.ro/Biblioteca.html>. Evident că studenții pot consulta și biblioteca virtuală electronică a departamentului de învățământ la distanță al Facultății de Științe Politice (a se vedea în acest sens, bibliotecile electronice ebsco si jstor). Orientarea lecturii fiecărui student se realizează de către titularul disciplinei sau asistentul acestuia, prin participarea studentului, la cel puțin o ședință de consultații. Accesarea informației necesare parcurgerii cursului se poate realiza fie direct, prin participarea la ședințele de consultații săptămânale, special organizate pentru studenți de către titularul de disciplină/asistentul acestuia sau tutorii de disciplină, fie indirect, pe internet, prin paginile web indicate. Este de preferabil ca informațiile teoretice și empirice referitoare la cele 14 teme ale cursului să fie accesate la începutul cursului și parcurse, în funcție de indicațiile profesorului titular de curs, de preferabil înaintea cursurilor de sinteză. În plus, studentii vor găsi la finalul fiecărei teme de curs o lista de titluri bibliografice orientative, care-i va ajuta în stabilirea propriului program de studiu individual.

Formatul și tipul activităților implicate de curs

IGSP este organizat sub forma unor prelegeri prin care sunt introduse instrumentele conceptuale și schemele teoretice obiectului acestei discipline. Participarea studenților la cursurile de sinteză și la întâlnirile tutoriale este dependentă de parcurgerea materialelor bibliografice indicate. De asemenea, studenții sunt obligați să participe activ la întâlnirile de curs. Participarea activă a studenților este evaluată de titularul de disciplină și reprezintă un punct de reper în evaluarea finală.

Cursul implica doua tipuri de activitati: o activitate de predare a informatiei teoretice; o activitate practica in care studentilor li se cerere sa elaboreze scurte lucrari aplicative. In acestea sarcina este aceea de a aplica conceptele teoretice la situatii empirice din realitatea politica romaneasca actuala.

Materiale bibliografice obligatorii

Cărțile de referință pentru studenții care urmează acest curs sunt:

- (1) Zeletin, Stefan, Burghezia română. Originea și rolul ei istoric. Neoliberalismul, Nemira, București, 1999, studiu introductiv Cristian Preda, note biobibliografice C.D.Zeletin
- (2) Giovanni Sartori, Teoria democrației reinterpretată, Polirom, Iași, 1999
- (3) Ovidiu Trăsnea, Filosofia politică, Editura Politică, București, 1986

Cele trei cărți oferă informațiile necesare înțelegerii principalelor concepte și implicațiilor teoretice și practice ale acestora. Cele trei cărți, pe de o parte, pot fi consultate prin intermediul bibliotecii SNSPA, iar pe de cealaltă parte, pot fi achiziționate prin intermediul internetului (pot fi folosite portalurile <http://www.librarie.ro> și <http://www.amazon.com>).

Materiale și instrumente necesare pentru curs

Pentru participarea la acest curs, nu este nevoie de materiale și instrumente suplimentare. Totuși, fiecare student trebuie să aibă posibilitatea de a accesa săptămânal pagina web a cursului (pentru a se informa cu privire la diferitele activități aplicative, exerciții, studii

de caz propuse în funcție de diferite teme) și trebuie să aibă posibilitatea de a utiliza un PC în vederea rezolvării sarcinilor școlare.

Calendar al cursului

Cursul se desfășoară sub forma unei succesiuni de teme, asistate prin intermediul unor consultatii oferite studenților săptămânal. Calendarul cursului este structurat pe următorul algoritm. 2 cursuri de sinteza, in care vor fi prezentate cele 14 prelegeri. Prelegerile vor fi comprimate in doua calupuri, cate un calup pe curs de sinteza (durata unui curs de sinteza fiind de 4 ore). Discutarea detaliata a fiecareia dintre cele 14 prelegeri se va realiza sub forma consultatiilor saptamanale, destinate studentilor, consultatii conduse fie de titularul de curs, fie de asistentul acestuia sau tutorii academici, din cadrul departamentului de invatamant la distanta.

Evaluarea finală a studenților constă într-un examen scris, de tip rezolvare de problema, organizat in perioada alocata sesiunii de examene. Studentii vor primi la aceasta evaluare finala, doua sau trei subiecte care impun rezolvari personale si nicidecum reproducerea informatiei memorate. Această evaluarea finală reprezintă 70% din nota finală pe care studenții o obțin la această disciplină. La nota finală va mai conta participarea activă din timpul semestrului (30%).

Cursurile de sinteza aferente acestei discipline sunt organizate în săli de clasă, puse la dispoziție de administrația facultății și anunțate în prealabil, pe pagina de web a disciplinei (www.igp.wordpress.com) și pe pagina de web a facultății.

Politica de evaluare și notare

Studenții trebuie să participe activ, atât la întâlnirile de curs, cât și la cele tutoriale. Răspunsurile pe care le oferă la întrebările formulate în cadrul întâlnirilor de curs, rezolvarea aplicațiilor/exercițiilor online, a studiilor de caz și a jocurilor de rol, vor fi de asemenea evaluate. În urma evaluării, studenții vor obține 30% din nota finală. Restul de 70% din nota finală va fi obținut prin susținerea examen scris, la finalul semestrului, în timpul sesiunii de examene. Fiecare dintre cele două evaluări (evaluarea participării active și a testului scris se vor realiza folosindu-se un sistem de notare de la 1 la 10, unde 1 reprezintă foarte slab, iar 10 reprezintă foarte bine). Pentru a putea promova această disciplină, studenții trebuie să obțină o notă finală de minimum 5. Formula de calcul a notei finale este următoarea: $(a30\% + b70\%)/100$, unde a reprezintă nota obținută în urma evaluării participării active, iar b reprezintă nota obținută în urma evaluării testului scris. Fiecare dintre cele două note este înmulțită cu ponderea aferentă, iar suma este împărțită la 100.

Elemente de deontologie academică

Studenții care vor *plagia* (în rezolvarea exercițiilor/ studiilor de caz/ jocurilor de rol), vor fi sancționați prin nota 1 și imposibilitatea de a promova disciplina de față. În plus, aceste situații nedorite vor fi supuse discuției conducerii facultății, prin întocmirea unui referat în care sunt descrise circumstanțele în care fraudă prin plagiat s-a produs. De asemenea, prin nota 1 și imposibilitatea de a promova disciplina IGSP sunt sancționate și tentativele de corupere (prin bani, resurse materiale sau de altă natură) a titularului disciplinei sau a tutorilor în vederea obținerii unei anumite note, la cele două forme de evaluare. Un referat în care sunt descrise condițiile în care a avut loc fraudă prin tentativa de corupere va fi supus atenției conducerii facultății.

Studenți cu dizabilități

În vederea asigurării liberului acces la înscrierea pentru această disciplină și a șanselor egale de învățare și promovare pentru studenții cu dizabilități, titularul disciplinei

împreună cu tutorii va stabili un program special de predare și evaluare. Acest program special va fi avizat de conducerea facultății și va fi adecvat tipului de dizabilitate avut în vedere. Tipul de comunicare cu studentul care prezintă dizabilități va fi stabilit în funcție de condițiile specifice.

Strategii de studiu recomandate

Pentru obținerea unui nivel maximum de performanță, studenții sunt sfătuiți să participe la toate prelegerile de curs și la întâlnirile de tutoriat, să pună sub pună întrebări cu privire la acele aspecte legate de disciplină care nu le sunt clare sau care prezintă un nivel înalt de dificultate. De asemenea, studenților li se sugerează să-și programeze cel puțin câteva întâlniri de consultanță academică, atât cu profesorul titular de curs, cât și cu tutorii, pentru a-și contrui o strategie de pregătire personalizată pentru această disciplină.

II. Suportul de curs propriu-zis (*vezi pagina următoare*)

ISTORIA GINDIRII SOCIALE SI POLITICE MODERNE

Conf. Univ. Dr. Stefan Stanciugelu

I. Formularea problemei

Schita metodologica a cursului

1. Obiectivele cursului – dominanta liberala a istoriei gindirii sociale si politice moderne

În cadrul acestui curs ne propunem să analizăm elemente ale gândirii economice, sociale și politice ale epocii moderne, pe care o decupăm istoric între revoluția dreptului natural al secolului al XVI-lea și începutul secolului al XIX-lea. Acesta este un prim element de reper în logica întregului curs. Al doilea reper în organizarea tematică a cursului este reprezentat de perspectiva de abordare și conținutul conceptului „istoria gândirii sociale și politice moderne”. În acest sens, cursul este întemeiat pe logica unei selecții tematice în cadrul istoriei gândirii sociale și politice moderne, întemeiate pe un criteriu de ierarhizare tematică. Astfel, pornind de la ceea ce se întâmplă în mișcarea valorilor politice la începutul secolului al XXI-lea, am considerat că, de importanță fundamentală pentru o istorie a ideilor sociale și politice moderne, ar fi refacerea teoretică a procesului de constituire a valorilor liberale și evidențierea particularităților ideilor și practicilor liberale în spații geo-politice și culturale diferite. Sub această perspectivă, vom încerca să urmărim gândirea socială și politică a secolului al XIX-lea, în mod particular, din perspectiva unui curent de gândire dominant, care a fondat, în valuri succesive și în zone geo-culturale diferite un corp de idei și principii care alcătuiesc astăzi fundamentul unei doctrine și al unei ideologii care aproape că se confundă cu ideologia și doctrina unei democrații – ideile, valorile, principiile liberale. Este de domeniul adevărului evidentă faptul că aceste idei, la început specifice doar curentului liberal de gândire, au devenit astăzi o platformă supraideologică și supradoctrinara, un bun comun, împărtășit de toate curentele și ideologiile politice de tip democratic.

Practic, dacă urmărim valorile și principiile pe care se construiesc doctrinele, ideologiile și programele politice la început de mileniu trei, vom observa că, independent de culoarea politică pe care o asumă în mod explicit, fundamentul acestora este legat de valori, la origini, de tip preponderent liberal – egalitatea politico-juridică, drepturi și libertăți naturale, separația puterilor în stat, libertăți individuale, etc.. Argumentul succint formulat anterior credem că este suficient pentru a întemeia opțiunea unei „istorii a gândirii sociale și politice moderne” pe urmărirea unui proces care a dominat, în special, secolul al XIX-lea atât în țările Europei de vest, Americii de nord, cât și în țări din periferia sistemului mondial modern – Europa de sud-est (România și Turcia în cazul de față, ca modele exemplare de participare la curentul liberal dominant, în nota specifică fiecărei societăți în parte, alături de Imperiul rus pe care l-am selectat ca și caz exemplar pentru situații de eșec total al absorbției de valori și idei liberale).

Un astfel de obiectiv presupune abordarea unei „istorii a ideii de libertate”, zicând cu Iorga, într-o formulă comparativă a carei matrice de gândire este dată de paradigma Centru-Periferie propusă de școala de gândire franceză, dezvoltată de școala condusă de Imm. Wallerstein, care tratează istoria politico-economică, socială și culturală pe modelul „duratei lungi”.

Secvența temporală decupată pentru analiza ideii de libertate în spațiul românesc începe cu primele forme relativ încheiate de manifestare ale acesteia în *Proiectul constituțional* susținut de boierii cărbunari la 1822, și se sfârșește cu momentul construcției doctrinei neolibérale și a politicilor de această factură, în deceniul al treilea al secolului XX.

Între cele două momente stabilite ca început și sfârșit al *secolului de liberalism românesc*

vom încerca o analiză comparativă a dinamicii ideii liberale, în perspectiva formelor concrete - instituții, doctrină și ideologie, politici guvernamentale - pe care aceasta le-a avut în Apusul Europei și în periferia acesteia, reprezentată aici de Imperiul rus, Turcia și România. deschidere spre sisteme instituționale și valori politice ale Centrului nord-atlantic.

Avem astfel o cercetare a mișcării ideii liberale la nivel doctrinar-ideologic, la nivelul practicilor politice și la cel instituțional deopotrivă. Perioada 1822-1927 este considerată în lucrarea de față drept un model exemplar pentru evoluția liberalismului într-una dintre țările periferiei sistemului mondial modern. Analiza noastră dă seamă de refuzul societății românești de a accepta liberalismul în formula clasică ce a fost construită de teoreticieni ai Apusului, în speță, dimensiunea economică a acestuia, reprezentată de teoria avansată de Adam Smith în *Avuția națiunilor* (1776). Gândind evoluția teoretică și practică a liberalismului periferic românesc prin “generații de liberali”, vom urmări să scoatem în evidență evoluția ideii liberale în spațiul românesc dinspre *liberalismul clasic* de tip occidental, înspre *neo-liberalism*, ca doctrină și politică economică specifică logicii de construcție și structurii societăților din Periferia sistemului mondial modern.

Dintru început avansăm deci ipoteza de lucru referitoare la o pluralitate a liberalismelor, o pluralitate determinată de structuri culturale, organizaționale, economice și social-politice ale agenților care participă la asimilarea și difuziunea ideilor de tip liberal. Liberalismul britanic nu se suprapune cu cel francez, liberalismul de tip german diferă de amândouă, iar liberalismul românesc și liberalismul turc dau seamă de axe de construcție doctrinară și politici concrete diferite de cele ale Europei de vest.

Dat fiind cadrul teoretic larg deja sugerat de teoria *Centru-Periferie*, este lesne de intuit că analiza se va purta în perspectivă comparativă, pe temeiul unei metodologii care țintește stabilirea de categorii ce vor să strângă eterogenul prin asemănări, propunând exemple contrastante pentru a spațiul practic-doctrinar omogen și nucleul politico-economic al liberalismului.

Având o astfel de logică de construcție teoretică, liberalismul românesc se anunță a fi analizat ca o formă, între forme specifice de manifestare pe care ideea de libertate le-a cunoscut la nivel doctrinar și instituțional, fiecare dintre rezultatele absorbției liberale fiind determinată de caracteristici geo-culturale și social-economice specifice acestor societăți importatoare.

Eterogenitatea formulelor liberale la nivelele doctrinar-ideologic, al politicilor guvernamentale și al instituțiilor politice are, totuși, un trunchi comun ce face posibilă acceptarea sintagmei fundamentale de “mișcare a ideii de libertate” (“mișcare a ideii liberale”). Modelul concret care unifică “liberalismele” europene de vest, SUA cu cele ale României și Turciei se regăsește într-o seamă de factori comuni ce sunt identificați în elemente fundamentale ale liberalismului politic:

1. reprezentativitate și guvernare prin delegarea de putere dinspre alegători, către cei aleși să gestioneze resursele societății;
2. separația puterilor în stat și organizarea statului pe principiul separației dintre spațiul public și spațiul privat, spațiul religios și spațiul puterii temporale, prin care conceptul de “ordine publică” înlocuiește conceptul de “ordine moral-creștină”;
3. participare politică prin alegerea periodică a guvernanților constituiți într-o elită a puterii, care se schimbă în funcție de opțiuni ale segmentelor sociale implicate în desemnarea guvernanților prin votul de tip censitar sau universal;
4. stabilirea unei ierarhii instituționale în cadrul statului, care funcționează independent de dreptul canonic și dreptul seniorial, în cadrul unei legislații ce se elaborează prin procesul de *instituire* a statului, pe baza unei Legi fundamentale - Constituția;
5. asigurarea unor drepturi individuale fundamentale prin intermediul unei legislații corespunzătoare, întemeiate pe principiile dreptului natural sau derivate din doctrina dreptului natural (dreptul la viață, dreptul la a deține proprietate și garantarea acesteia, libertatea persoanei în diferitele ei formule - politică, juridică și garantarea acesteia, etc.).

2. Etape ale mișcării ideii liberale în spațiul românesc

Mișcarea ideii liberale în spațiul românesc este analizată în perspectiva a trei mari etape: intrarea spațiului românesc în procesul de difuziune al ideilor liberale prin importul de idei ale Revoluției franceze, etapa liberalismului clasic și etapa neoliberalismului.

2.1 Începuturi ale mișcării ideii liberale

La nivel teoretic, primele idei liberale care circulă în spațiul românesc sunt inspirate din concepția dreptului natural, așa cum a fost formulată ea în ideologia politică a Revoluției franceze. Importul de termeni fundamentali pentru mișcarea de idei liberală precum “drepturi”, “stat”, “cetățean”, etc. au apărut în spațiul Transilvaniei încă înainte de Școala ardeleană, prin inițiative ale cărturarilor români, precum scrisoarea în latinește a lui Aron Pop către Curtea de la Viena, în care cerea drepturi egale cu celelalte națiuni pentru națiunea română din Ardeal și reprezentare a românilor pe lângă Curtea de la Viena.

În spațiul Principatelor române Moldova și Țara românească, un prim moment reprezentativ pentru un început al mișcării ideii liberale a fost *Constituția cărvunarilor* din 1822, ai cărei autori - “boieri cetitori de carte”, reiese clar că erau “boieri cetitori” de carte europeană și de documente politice precum *Declarația Drepturilor Omului și Cetățeanului*, care a fost elaborată ca un preambul la prima Constituție a Revoluției franceze în 1789. Acestea sunt momente liberale de început, care țin de un import de idei și de un început de sincronizare a lumii românești la dinamica europeană a ideii liberale.

Există însă un liberalism al începuturilor românești, care nu se înscrie în aria unei astfel de difuziuni culturale. Inițiativele boierilor moldoveni care cer în 1804 țarului Rusiei “slobozenia comerțului” românesc monopolizat de suzeranul imperial otoman este, departe de orice îndoială, un impuls autohton către liberalizare și modernizare. În aceeași linie a originilor autohtone ale procesului de modernizare, logofătul Iordache Drăghici propunea în 1826-1828 un *Proiect de Constituție* care cerea restructurarea relațiilor de putere în stat, prin reorganizarea acestuia în mai multe Divanuri.

Un al treilea moment pentru un impuls intern al societății românești către modernizare liberală este provocat de apariția vaselor comerciale engleze la gurile Dunării, în urma căderii monopolului otoman asupra comerțului românesc (1829). Vasele englezești au adus cu ele ideea de libertate, ar spune teoreticianul neoliberalismului românesc, Șt. Zeletin. Momentul ieșirii grânelor românești pe piața europeană este posibil a fi considerat ca punct decisiv pentru o intrare a spațiului moldo-vlah în periferia sistemului mondial modern, structurat pe principii de schimb economic.

Aceste precizări dau seamă de un început al istoriei intelectuale și politico-economice a liberalismului românesc pe două nivele. Primul este cel al importului de idei revoluționare și al sincronizării culturale a spațiului românesc cu cel occidental. (Școala ardeleană, *Constituția cărvunarilor*).

Cel de-al doilea nivel se referă la o realitate politico-economică definibilă în termeni de “liberalism organic”. Un astfel de *liberalism instinctiv* este inteligibil în termenii unui răspuns necesar al societății românești la dispariția monopolului otoman asupra comerțului exterior al Principatelor române (Pacea de la Adrianopol, 1829) și ai unei reacții a micii boierimi la imperativele modernizării politico-economice, fără de care nu putea participa la controlul sau la lupta pentru putere în stat. Am stabilit începuturile. Cum va curge în continuare analiza?

2.2 Etapa liberalismului clasic (liberschimbismul)

Practicile politice care intră într-o măsură sau alta în aria manifestărilor liberale vor fi apoi urmărite în perioada liberalismului de tip *laissez-faire* (1840-1866), susținut doctrinar de liberschimbști precum I. Ghica, Nicolae Șuțu, I. Strat. Liberalismul economic de tip clasic (liberschimbismul) va fi abandonat apoi de guvernămintele liberale românești în favoarea unei politici de tip neoliberal, în care statul protecționist elaborează legislație și ia măsuri pentru dezvoltarea pieței naționale și pentru protejarea acesteia în fața produselor marfă finită venite dinspre țări cu o industrie dezvoltată în epocă. La nivel economic, se poate vorbi despre liberschimbism încă din momentul dispariției monopolului otoman asupra comerțului românesc (1829), până ce *laissez-faire* devine politică de stat sub A.I.Cuza (1859-1866), doctrinarii liberalismului clasic devansând politicile guvernamentale de acest tip. Această a doua etapă în “evoluția ideii de libertate” în spațiul românesc dă seamă de un proces clar de sincronizare doctrinară cu Apusul. Fiii de boieri trimiși de statul român cu burse în străinătate între 1838-1840 se vor întoarce în țară după ce vor fi audiat cursuri de liberalism la universitățile franceze. Nu întâmplător, în 1840, biblioteca Academiei Mihăilene de la Iași avea lucrări despre liberalismul clasic iar primele cursuri de doctrine politice ținute de dascălii români la Universitate vor avea ca temă liberalismul clasic. Se constituia astfel prima generație de liberali în spațiul românesc: generația liberalismului clasic (Ghica, Șuțu, Strat). Departe de a pretinde inovații la nivel doctrinar, aceștia încercau să operaționalizeze concepte ale liberalismului clasic în spațiul social-politic și economic românesc.

2.3 Etapa neoliberală: generația protecționiștilor

La nivel teoretic, ideile neolibérale de tip protecționist devansează politica guvernamentală de aceeași natură. Ele apar în cercetările economice ale lui Dionisie Pop Marțian în anii '60 ai secolului trecut. Politica de tip protecționist va deveni politică de stat abia după expirarea *Convenției vamale și de navigație cu Austro-Ungaria*, în 1886. Punctul culminant al politicii de tip neoliberal va fi considerat ca aparținând guvernării brătieniste din perioada 1922-1926. La nivel doctrinar, generația a doua de liberali - D.P. Marțian, P.S. Aurelian, A.D. Xenopol, va oferi cadrul teoretic de elaborare a unei sinteze neolibérale de către Șt. Zeletin în 1925-1927.

Sunt semne clare că la nivelul doctrinar și la nivelul politicilor guvernamentale deopotrivă, liberalismul economic de tip clasic fusese respins în periferia românească a sistemului mondial modern. Periferia va păstra însă nucleul politic al liberalismului, pe care va construi relațiile de putere și ierarhia instituțională în stat, precum și relația puterii politice cu lumea socială, în formula sintetizată de R.A. Dahl prin “poliarhii masculine”.

Politica de tip liberal și neoliberal va fi completată cu o cercetare a dinamicii valorilor politice specifice liberalismului în perspectiva absorbției lor de către sistemul politic al periferiei românești. În acest sens, va avea prioritate urmărirea dinamicii ideii liberale prin intermediul reformelor electorale și al participării lumii sociale la delegarea de putere în instituțiile liberale ale statului român, în diferite perioade ale secolului de liberalism, decupat aici între 1822-1927.

2.4 Ce este liberalismul?

Prima întrebare fundamentală care stabilește linia de analiză se referă la natura, formele și structura liberalismului, urmărit în dinamica sa pe cele trei nivele identificate: doctrinar-ideologic, politici guvernamentale și instituții politice.

Răspunsul la această întrebare se construiește pe analize privind o definiție a liberalismului în formele politice, sociale și economice ale acestuia. Din această perspectivă am socotit necesară o analiză a relației dintre liberalism și democrație, două construcții ideatice și instituționale în egală măsură, care combină ideile de libertate și egalitate, definindu-se astfel într-un joc de prim și secund la nivelul întemeierii.

Urmărind distincțiile lui G.Sartori din *Teoria democrației reinterpretată* (1989), liberalismul se construiește în dinamica istorică a ideilor de libertate și egalitate, căutând spațiu de fondare în libertate. Egalitatea se definește și capătă formule instituționale în umbra libertății politice. Primatul libertății individuale și a protecției acesteia într-un stat constituțional, poate da naștere unei egalități în fața legii, dar și a unei egalități prin redistribuirea de resurse, politicile sociale în statele întemeiate pe valori fundamentale ale liberalismului diluând sau eliminând reacția socială la principiile “liberalismului pur”. Democrația va fi înțeleasă pe această cale drept “democrație liberală”, în care primatul procedural-constituțional face posibilă trecerea prin ideea de egalitate și reîntoarcerea la libertatea politică. O democrație în care egalitatea este valoarea ce întemeiază nu oferă în nici un caz posibilitatea trecerii prin libertatea de tip politic și garantarea acesteia. Termenul fundamental pentru perioada secolului de liberalism românesc este cel izvodit de R.A.Dahl: “poliarhii masculine”, în sensul de democrații procedurale în care cel puțin jumătate din populația matură a unei societăți are dreptul de a participa periodic la delegarea puterii politice unor reprezentanți care acționează în cadrul instituțiilor fundamentale ale statului de tip liberal.

2.5 Liberalismul: difuziunea și asimilarea ideilor liberale

A doua întrebare fundamentală pe care se construiește studiul de față se referă la difuziunea culturală a valorilor și structurilor organizatorice de tip liberal. Dacă la prima întrebare am dat răspunsul privind originea și structura doctrinar-instituțională pe care o presupune liberalismul, această doua întrebare cu scop întemeietor se referă la universalitatea/specificitatea liberalismului în spații geo-politice și culturale, structural diferite la mai multe nivele de organizare și funcționare. Altfel spus: poate funcționa construcția liberală a Apusului în formule identice și în sud-estul Europei?

a. Răspunsul la această întrebare se construiește prin analiza dinamicii ideii de libertate la cele trei nivele identificate - doctrinar, practici politice și instituțional în patru spații geo-politice și culturale diferite, alese pe principiul asemănări/diferențe, cu scopul intenționat al identificării reacțiilor sociale specifice ale diferitelor societăți la difuziunea/asimilarea componentelor principale ale liberalismului. În alți termeni, analiza asimilării formelor liberale de către civilizația românească în secolul trecut se poartă prin analiza de formule specifice ale încorporării/asimilării uneia și aceleași inovații doctrinare, în epoci diferite și în societăți care au axe de construcție și organizare diferite.

Analiza de această natură pare să fie unul dintre modelele care poate scoate cel mai bine în evidență specificul liberalismului românesc și al dinamicii ideii de libertate într-o zonă în care construcția ideologic-doctrinară și construcția de stat a fost în egală măsură, la origini, o reacție organică în formula unui *liberalism instinctiv*, completată cu fenomenul de import ideatic dinspre societățile Apusului.

b. A doua dimensiune pe care se construiește răspunsul la întrebarea privind universalitatea modelului liberal ține de distincția origini-rezultate ale fenomenului liberal de construcție doctrinară și statală.

Din această perspectivă putem observa că spațiul românesc, spațiul Turciei și spațiul relativ omogen al Europei occidentale au ajuns toate la democrații procedurale de tipul poliarihiilor masculine, organizate pe ideea de libertate politică și drepturi cetățenești, chiar dacă limitate de votul cenșitar de o formulă sau alta în secolul trecut și în prima jumătate a secolului nostru.

După cel de-al doilea război mondial, fenomenul de modernizare prin asimilarea valorilor politice de tip liberal se va extinde continuu: Europa și America de Nord, America Latină și America de Sud, țări ale Asiei și țări ale Africii, țări care aparțineau fostelor imperii ce împărțiseră Africa la sfârșitul secolului trecut, au ajuns în zilele noastre să valorizeze organizarea democratică

întemeiază pe valori de tip liberal. Un Fukuyama ne-ar spune că suntem aproape de "sfârșitul istoriei", un Daniel Bell vedea situația în termenii unui sfârșit al ideologiilor, prin absorbția tehnicismului de către societatea post-industrială. Exemplele dau seamă de o dimensiune specifică a evoluției social-politice la nivel global. Abordarea de tip teleologic în această formulă însă, ne duce în impasul teoretic al tentației universalizante, potrivit căreia sistemul de organizare social-politică pe valori de tip liberal tinde să devină model unic asimilabil în structuri societale dintre cele mai diverse. Care sunt fundăturile teoretice ale unei astfel de teze?

2.6 Fundamente teoretico-metodologice ale cercetării

Teoria "centru-periferie" reprezintă cadrul cel mai larg de plasare a analizei secolului de liberalism românesc este cea a sistemului mondial modern, în formula elaborată de Imm. Walerstein, pe linia lui Fernand Braudel: organizarea modernității în perspectiva schimburilor economice în *Centru* (spațiul nord-atlantic), *Semiperiferie* (Europa centrală, în anumite momente, țări ale Americii Centrale și de Sud, pentru unii chiar Grecia începutului de secol XX) și *Periferie* (Europa de est și de sud, Africa, spații ale Asiei).

O a doua teorie politică fundamentală pe care o vom folosi aparține lui S.P.Huntington și se referă la istoria ultimilor 200 de ani, pe care o vom trata în termenii unor "valuri ale democratizării". Începutul primului val al democratizării este identificat în lucrarea lui S.P. Huntington *The Third Wave* (1991) în prima jumătate a secolului trecut când, în 1832, avem de-a face cu reformarea sistemului electoral britanic prin eliminarea "burgurilor putrede", cum spune N.Iorga în *Evoluția ideii de libertate* (1986), de pe harta electorală a Marii Britanii. Acest val de democratizare are un "flux" continuu care ține până la începutul primului război mondial, după care urmează "refluxul" către sisteme politice de tip autoritar sau totalitar. Democratizarea societății românești prin asimilarea ideilor liberale se întinde pe exact această perioadă a fluxului primului val de democratizare.

Teoria lui S.P.Huntington este întărită de teoria unui alt politolog american care ne ajută în formulările conceptuale printr-unul dintre termenii fundamentali ai operei sale: poliarchia. Este vorba despre R.A.Dahl și lucrarea sa *Democracy and Its Critics* (1989), care urmărește dinamica democrațiilor europene în secolul trecut, fenomenul de extindere al poliarchiilor dând seamă despre același proces de democratizare ce se oprește în cele mai multe cazuri la "poliarhii masculine" (democrații în care cel puțin populația matură bărbătească are drept de vot). Care este rolul celor trei teorii selectate în studiul liberalismului românesc?

Teoria centru-periferie ne ajută să explicăm de ce evoluția liberalismului românesc s-a făcut dinspre liberalismul clasic către neoliberalismul intervenționist și protecționist.

Teoriile valorilor democratizării și ale extinderii regimurilor poliarchice dau seamă de un proces de modernizare politico-instituțională care capătă o semnificație aparte pentru analiza pe care o propun: posibilitatea comparației la nivel empiric a structurilor politice de tip liberal.

Evoluția liberală a României celei de-a doua părți a secolului trecut se înscrie în acest proces european de modernizare, ale cărui caracteristici vor fi analizate prin identificarea de etape și dimensiuni specifice ale dinamicii ideii de libertate la cele trei nivele ale sale - instituțional, politică guvernamentală și doctrinar-ideologic. Cele două teorii amintite oferă deci termenul și cadrul în care se pot face comparații, această din urmă metodă fiind una întemeitoare pentru studiul de față. O analiză de tip istoric a secolului de liberalism românesc nu ar fi putut da seamă decât parțial de specificul acestuia. O istorie comparată, combinată cu elemente de sociologie politică și teorie politică ne oferă posibilitatea unei analize comparative în cadre teoretice care ne dau accesul la reguli și regularități de evoluție ale ideii liberale în cele trei forme pe care le-am stabilit.

Observăm că analiza interdisciplinară a secolului de liberalism românesc este construită pe ideea de comparație. Argumentele unei astfel de metode ar putea fi sintetizate în propoziția simplă care nu mai are nevoie de nici o demonstrație: știința a început cu comparația. Mai mult, comparația este parte a oricărui demers intelectual. Cuget, deci compar, am putea spune, reformulând principiul filosofiei carteziene, pe linia comparatiștilor Dogan și Pelassy (*Cum să comparăm națiunile?*, 1993).

2.7 Liberalismul Centrului - liberalismul Periferiei

Analiza evoluției liberalismului în democrațiile centrului nord-atlantic și ale periferiei are ca temei selecția de societăți cu structuri relativ omogene, în care asemănările domină cantitativ și calitativ contrastele. Am plecat astfel de la ipoteza că există un *nucleu* al liberalismului identificabil în ambele spații cercetate în formula *democrației liberale*, spre care tind ambele tipuri de societăți. Centrul și periferia se întâlnesc astfel instituțional și doctrinar în egală măsură, în *liberalismul politic*, valorile și instituțiile sale, pe care le regăsim în ideal-tipul ce va fi stabilit mai jos.

I. Existența acestui nucleu comun este motivul pentru care am încercat să stabilim categoria "liberalismul occidental", în care sistemele democratice de tip liberal s-au constituit printr-o istorie relativ asemănătoare, în care instituțiile liberale ale statului și politicile economice au fost precedate de un îndelung proces de dezbatere teoretică și de experiență politică, până la cristalizarea lor în structuri instituționale susținute doctrinar. Categoria "liberalismul occidental" strânge, de asemenea, ca trăsătură comună apariția unei clase burgheze care a forțat organizare politică liberală și politici concrete favorabile inițiativei private, încorporată teoretic de liberalismul economic de tip clasic. Clasa mijlocie și interesele ei, dezbaterea teoretică și desacralizarea religioasă prin în-sacralizarea valorilor altădată profane, au creat ideologii politice și mobilizări la acțiune care au dat revoluții ce au bulversat fundamental ierarhia valorică a societăților occidentale. Revoluția glorioasă a englezilor (1689) trimite la liberalizarea pașnică a sistemului politic, prin asimilarea valorilor dreptului natural, pe când Revoluția franceză a modificat ierarhia Stărilor prin adevărate declarații ale drepturilor omului, privit în calitatea sa de cetățean, parte a unui angrenaj politic în care pasivitatea lumii sociale în deciziile politice a luat întorsătura bruscă a activismului exagerat ce a dus la un adevărat "despotism al libertății" din vremea regimului marii terori revoluționare condusă de Robespierre.

II. Categoria "liberalismul periferic" dă seamă de două experiențe exemplare de asimilare a valorilor liberale. În spații fundamental diferite ca structură, ca organizare politică, forme de socializare și cultură politică, dimensiuni religioase, etc. am avut de-a face cu o modernizare prin inovații liberale foarte asemănătoare. Turcia și România au avut istorii diferite, în două formule de organizare statală dispuse pe axa vechilor mecanisme de vasalitate impuse la nivel statal în sud-estul Europei de Imperiul turc. Sistemul liberal turcesc va fi clădit deci pe fantoma unui sultanat de structură imperială, pe când liberalismul românesc este clădit pe nevoi specifice ale supraviețuirii sub suzeranitatea Imperiului otoman și sub "suzeranitatea protecționistă" a Imperiului țarist. Provincia românească Transilvania se va afla și ea sub incidența unei suprastructuri imperiale - Imperiul austro-ungar.

În ciuda acestor diferențe istorice, evoluția liberală a celor două spații politice și ideologice ale periferiei stă sub semnul unei asemănări de construcție izbitoare: liberalismul și democrația de tip liberal sunt impuse "de sus în jos", dinspre structuri politice către societate. Fără clasă mijlocie care să facă presiuni, fără structuri economice de tip capitalist, cele două țări au avut nevoie de intervenția decisivă a politicului pentru a participa la modelul liberalismului occidental, cu care s-au sincronizat în cele din urmă printr-o "ardere a etapelor". Astfel, România și Turcia sunt spații ale importului de valori liberale, pe care le asimilează în funcție de determinări proprii de

structură socială și cultură politică, neoliberalismul intervenționist impunându-se în fața liberalismului clasic.

III. Un alt pas al comparației este cel al contrastelor. Am stabilit până acum categorii analitice prin asemănări: "liberalismul occidental" și "liberalismul periferiei". Puse față în față, cele două categorii tind să se explice prin contraste ce se înscriu sub specia complementarului. Contrastele ce apar sub semnul adevărului-evidență dau seamă de imposibilitatea extinderii modelului occidental, altfel decât prin asimilare creatoare, într-o sincronizare politică de tip liberal în care societatea, prin elita ei politică și prin răspunsurile lumii social-economice, creează alternative de evoluție. Lipsa categorică a agentului industrial-burghez al modernizării care a creat liberalismul Occidentului a făcut necesară modernizarea și democratizarea liberală în periferie prin asumarea fenomenului de către clasa politică. Structuri economice și politice care au fost create în evoluție lentă în Apus, s-au constituit peste noapte, într-o "ardere a etapelor", prin cadre legislative stabilite de clasa politică a periferiei. Fenomenul de sincronizare a creat efecte neașteptate în periferie, timp îndelungat societatea rămânând stratificată în "țara legală" și "țara reală", cum ar spune Dobrogeanu-Gherea. Formele instituționale au sfârșit însă prin a modela ele însele fondul feudal al societății românești, dând un sistem politic structural comparabil cu sistemele democratic-liberale ale Apusului.

Comparația diacronică realizată prin cele două categorii analitice largi dă seamă de felul în care s-a mișcat ideea liberală în cele două spații ale sistemului mondial modern. Astfel, țările periferiei și semiperiferiei au evoluat dinspre doctrină și politică liberale clasice către neoliberalismul protector de piață națională, evitând acțiunea ruinoasă a schimbului internațional fără taxe vamale. Clasa politică ce a creat structura statului liberal în România nu putea să-și lase interesele în piața liberă a riscului, pe care erau nevoiți să și-l asume întreprinzătorii occidentali. Politicile economice și legislația democrațiilor liberale de tipul poliarihiilor masculine din periferie au fost elaborate cu scopul protejării pieței naționale și ale câștigului mic, dar cu siguranța oferită de protejarea statului.

În România statul creează cadru legislativ, și tot statul creează proprietate privată în agricultură. Statul intervine pentru protecția clasei economice interne și tot el caută proprietăți și intervenție economică directă sau indirectă prin facilități fiscale și premii pentru export.

Fără un agent economic burghez distinct și puternic care să preseze clasa politică și să creeze *lobby* pentru un anumit soi de modernizare, politicienii români ai secolului trecut și ai începutului de secol XX au trebuit să organizeze statul și să-și creeze instrumente de legitimare și stabilitate absolut necesare pentru propria menținere la vârful puterii. Nevoia de legitimare democratic-liberală a clasei politice a presat astfel modernizarea și asimilarea lentă a valorilor liberale. Idealismul revoluționar al votului universal din cadrul revoluției pașoptiste s-a diluat progresiv într-un moderatism politic spre care au evoluat liberalii radicali ai pașoptismului, cu excepția poate, a lui C.A. Rosetti, care a rupt relațiile cu primul ministru și prietenul său liberal I.C.Brătianu, după renunțarea acestuia din urmă la radicalismul votului universal.

Toate aceste caracteristici ale liberalismului românesc stabilite în ultima parte a studiului ar deveni aproape total lipsite de semnificație dacă nu ar avea raportarea la categoria liberalismului occidental. Comparația ne învață că difuziunea culturală și importul de idei nu trebuie făcut prin imitația totală a modului în care se prezintă acestea în spațiul dinspre care se împrumută. Chiar în forma sincronizării liberale prin asimilare, liberalismul românesc a dat o serie de rezultate neașteptate în epocă - stratificarea societății românești în "țara reală" și "țara legală", neoiobăgia și politicianismul - adevărate paradexe social-politice, pe care le putem trata în sensul de "efecte perverse" ale liberalismului în periferia în care agentul modernizator burghez este înlocuit de clasa politică.

Cursul 2

LIBERALISMUL. Definitii. Perspective

1. Originile termenului

Termenii "liberal", "liberalism" sunt de dată relativ recentă în vocabularul gândirii și filosofiei politice. Ei au apărut la începutul secolului al XIX-lea și au desemnat, la origini, numele unui partid politic spaniol care lupta pentru a impune o guvernare constituțională în Spania. Spaniolul "Liberales" a devenit apoi un termen comun în vocabularul politic, fiind preluat în formule lingvistice ușor diferite de către toate limbile de circulație universală. El a fost precizat mai apoi, la nivelul semnificațiilor sale, ca desemnând un partid, o opinie, un guvernământ care "promovează o politică ce favorizează libertatea, sau un regim politic opus regimului de tip autoritar". Privit ca filosofie - continuă Schapiro - liberalismul poate fi caracterizat "ca un mod de a gândi viața și problemele ei (attitude of life's problems), care pune accent pe valorile libertății individului, minorităților și națiunilor".

Gândind astfel aria semantică a termenului "liberalism", nu ni se mai pare întâmplătoare intenția autorului de a coborî originile liberalismului și ale manifestărilor gândirii liberale până la Socrate. Cităm din incursiunea autorului în istoria atitudinilor și ideilor liberale:

"Un liberal notabil în antichitate a fost Socrate (c. 470-399 î.e.n.), a cărui viață și moarte au stat mărturie elocventă pentru credința lui în libertatea cunoașterii (inquiry) și libertatea de expresie (...). Când a fost condamnat la moarte cu acuzația de a fi corupt tineretul atenian, Socrate a făcut următoarea declarație: "Eu zic... că puteți să mă achitați sau nu, dar puteți fi siguri că nu-mi voi schimba niciodată modul meu de a fi, nici dacă ar trebui să mor de mai multe ori pentru același lucru".

Mergând însă pe o astfel de definiție în care liberalismul și filosofia liberală sunt privite ca o atitudine față de viață - sceptică, experimentală, rațională, liberă, Socrate n-ar fi nici pe departe primul gânditor liberal. Pe același principiu am putea împinge originile atitudinii de tip liberal chiar până la Codul lui Hamurabbi. Și Confucius și Budha au dimensiuni liberale în gândirea lor, abordând liberalismul din perspectiva mai sus menționată. De exemplu, Marea Carte a confucianismului - *Ta Hio* - ne vorbește despre o atitudine prin excelență liberală - poate "mai liberală" ca liberalismul lui Socrate - atunci când pune problema relațiilor dintre Suveran, Popor și zei: "Căci zeii vor ceea ce poporul vrea", ne transmite discipolul lui Confucius, Meng Tze. Sau "Zeii vor și doresc ceea ce poporul vrea și dorește", continuă discipolul lui Confucius, încercând să identifice o formulă de legitimare a puterii politice prin transferul fundamentelor dinspre o teocrație, către o legitimitate de tip divin - "Fiul Cerului", care se definește în termenii respectării mandatului divin de către împăratul ce deține funcția supremă pentru a asigura "binele poporului".

Regresia în istorie ar putea merge chiar mai departe. La urma urmei, de ce n-am putea identifica atitudini sceptice, lucide, experimentale, raționale, libere, chiar în diferite mitologii? Dacă "lumea zeilor este o reflectare în oglindă a lumii umane", cum a spune Feuerbach, de ce n-am putea găsi un Sisif liberal, sau un Prometeu liberal? Și atunci, acceptând ipoteza nucleului liberal al *umanismului* politic, ar fi legitim să vorbim despre *umanismul* politic al mitologiilor vechilor popoare, de exemplu, rezultatul fiind fără îndoială un abuz teoretic, clădit însă pe exact premisa cu care Schapiro operează în definirea liberalismului: atitudine sceptică, lucidă, rațională, experimentală, liberă.

Demonstrația pe care am schițat-o aici vrea să dovedească faptul că o coborâre a gândirii de tip liberal dincolo de o anumită epocă istorică ce a făcut posibilă cristalizarea unui astfel de mod de gândire este un abuz teoretic. Desigur, în acest sens, exemplele ar putea continua. Eu am intenționat doar să arăt că o definiție prea largă și nespecifică a liberalismului și a ideii liberale ne pune în fața unei situații asemănătoare cu cea sugerată de universul pascalian. La urma urmei, de

ce nu ne-am înspăimânta și noi, împreună cu Pascal, în fața unei lumi cu prea multe centre și margini nicăieri? O definiție mai specifică, și în acest fel mai restrânsă, se cere în continuare. Segmentarea liberalismului, identificarea de principii, valori și tipuri de instituții este, de asemenea, necesară. Începem cu ideea fundamentală a acestuia: libertatea.

2. Liberalismul: principiul maximei libertăți egale

Definiția propusă de Schapiro ne-a învățat că stabilirea ariei de semnificație a acestui concept nu are nici o șansă prin formule maximal simplificate, de tipul "liberalismul este...". Pentru a-i identifica semnificatul socio-politic al unui termen de care astăzi se prevalează un număr atât de mare de ideologii și doctrine de nuanțe și coloraturi diferite, pare să fie nevoie de o analiză de tip multidimensional, care să opereze ca definiție științifică atât la nivel teoretic, cât și la nivelul practicilor politice concrete ce își asumă în mod legitim etichete de tipul "liberal", liberală", "liberalism".

Exemplar pentru o analiză de tip multidimensional mi se pare studiul lui Adrian Paul Iliescu, în care se încearcă evitarea posibilelor capcane ale definirii liberalismului printr-un apel la principiile care întemeiază acest curent de gândire, indiferent de ipostazele teoretice sau practice pe care le-a căpătat de-a lungul istoriei sale. Asta pe de o parte. Pe de altă parte, autorul ridică problema unei definiții de tip doctrinar, punând în lumină dimensiunile doctrinei de tip liberal, la nivel de construcție și la nivel de efecte și asimilări societale ale acestora. În acest fel trebuie să înțelegem "succesele și iluziile liberalismului" despre care ne vorbește autorul.

Liberalismul: între succese și iluzii (1998) a lui A.P. Iliescu oferă o formulă de analiză a liberalismului în diversitatea istorică a acestuia. Strategia propusă pentru analiză pleacă de la identificarea valorii fundamentale ce susține întregul construct teoretic de la care se revendică politici concrete și acțiuni guvernamentale în egală măsură.

Într-o primă ipostază, liberalismul poate fi gândit ca un curent și o mișcare politică, ba chiar "principala mișcare politică și intelectuală care a dus consecvent, în perioada modernă, lupta împotriva absolutismului politic, a dictaturii și a abuzului de putere, într-un cuvânt, împotriva tuturor formelor de autoritarism care afectează libertatea individuală. Ceea ce este comun tuturor ofensivelor antiautoritariste declanșate de liberali - din secolul XVII și până astăzi - este respingerea etatismului, adică a concentrării exagerate a puterii în mâinile aparatului de stat și deci a conducerii statului."

Din perspectivă axiologică, valoarea fundamentală a unui astfel de curent de gândire este libertatea, ea făcând parte din acel *corpus teoretic* minimal asupra căruia filosofii politicului și-au declarat un consens cvasiunanim: "...liberalismul a promovat un adevărat cult al libertății, a ținut să facă din aceasta o valoare supremă și a fost - în epoca modernă și contemporană - cel mai consecvent apărător al libertăților individuale ale omului". La nivelul concret-empiric, deși diversă și complexă, o politică de tip liberal poate fi privită ca una de promovare a libertăților individuale, de liberalizare, adică de reducere a constrângerilor. Libertatea individuală devine astfel prima lege a oricărei politici și a oricărei forme de organizare societale. Alături de liberalizare ca acțiune ce este ea însăși rezultat al unei politici, libertatea devine, din valoare, un *imperativ* care se constituie într-o axă a oricărei forme de structurare și organizare a unei societăți.

În calitate de temei al liberalismului, libertatea ar putea fi definită ea însăși din trei perspective diferite. Prima ne prezintă libertatea ca o stare de fapt, o stare din care lipsesc constrângerile, interdicțiile sau barierele. Avem deci ceea ce s-ar putea numi, mergând pe linia lui K.Jaspers - *Originea și sensul istoriei*, acel tip de libertate care nu implică intervenția statului: *libertatea negativă*. Dintr-o altă perspectivă, a fi liber înseamnă a realiza ceea ce dorești, a avea o deschidere spre cooperare cu ceilalți, rămânând aici, pe linia de gândire a aceluiași K.Jaspers, în zona dimensiunilor morale ale comportamentului social și individual. Aceasta este *libertatea*

pozitivă.

Dar, cum lesne se poate observa, o astfel de definiție duală ne propune un concept ale cărui forme contextuale de definire nu reprezintă decât două fețe ale aceleiași monede: libertatea ca *libertate negativă* și *libertate pozitivă*:

"...Din cele de mai sus rezultă că, pentru liberali, "libertatea" înseamnă independența individuală, independența față de alți oameni, față de instituții sau față de stat".

Judecând din perspectiva libertății ca valoare fundamentală a doctrinei de tip liberal însă, definitorie este libertatea privită ca libertate negativă. Definind libertatea de tip pozitiv prin intervenția statului și a instituțiilor publice în lumea socială, observăm că ieșim din paradigma clasică a doctrinei liberale, limitele unei astfel de intervenții trimitându-ne în spații diferite ale politicilor concrete și la elemente definitorii ale altor doctrine politice decât cea liberală, cum ar fi cazul social-democrației, neoliberalismului (linia List, Zeletin), etc. Pentru liberalismul construit în umbra formulei clasice, "intervenția din afară", în special intervenția statului dincolo de limitele unei ordonări de tipul arbitrajului în respectarea regulilor care structurează interacțiunile dintre indivizi pe piața liberă, este un atac la libertatea individului ce reprezintă agentul social și politic cel mai valoros în întreaga organizare socială.

Reformulând prima definiție a liberalismului, acesta devine în noul context un curent de gândire inclusiv o doctrină ale cărei fundamente țin de limitarea la maximum a intervenției statului în sfera privată. În termenii doctrinei liberale folosiți încă de gânditorii secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea, principiul întemeietor al liberalismului este: "fiecare individ are deplina libertate de a face tot ceea ce dorește, în măsura în care el nu dăunează cu nimic celorlalți". Ceea ce, în fond, nu înseamnă decât o maximă libertate individuală, compatibilă cu libertatea celorlalți (principiul maximei libertăți egale).

Consecințele promovării și aplicării acestui principiu al libertății individuale maxime a dat o politică specifică ale cărei caracteristici la nivel instituțional se regăsesc în fondarea unui regim politic de tip constituțional. Rolul Legii fundamentale care este clădită pe principiile dreptului natural și ale contractului social, și pentru care libertatea de acțiune a individului este valoare fundamentală este acela de limitare a intervenției statului și a autorităților "...ca și a elitelor nobiliare printr-o Constituție menită să garanteze drepturile și libertățile individuale, autonomia deplină a persoanei în interiorul sferei sale private". Astfel a luat naștere regimul politic de tip democratic, în care Parlamentul devine instituția fundamentală în identificarea și stabilirea regulilor după care se desfășoară interacțiunile sociale într-un spațiu socio-cultural sau altul, aflat pe teritoriul unui stat. Adică, acolo unde statul se legitimează prin proiectarea sa în instituția care deține monopolul legitim asupra violenței pe un teritoriu determinat, cum ar spune Max Weber. Diferența dintre statul organizat pe principii liberale și statul organizat non-liberal - despot, dictatorial, totalitar, tiranic stă în promovarea unor politici care respectă libertățile fundamentale ale individului, așa cum s-au constituit ele ca parte a evoluției ideii de libertate între Glorioasa Revoluție a englezilor din 1688, prin Revoluția americană (1776-1791), Revoluția franceză și Declarația Drepturilor Omului și Cetățeanului (1789), prin Revoluția europeană de la 1848, procesul încheindu-se cu Declarația Universală a Drepturilor Omului din 1948.

O alta dimensiune pe care A.P.Iliescu o introduce în definirea liberalismului se referă la relația dintre libertate și dreptate. Variabila nou introdusă - dreptatea - este definită prin intermediul valorii fundamentale a construcției teoretice liberale în formula pe care o denumește "libertate de ordin juridic". Supremația legii sau supremația dreptului este principiul fundamental care definește libertatea juridică în sfera doctrinei și a regimurilor politice care s-au constituit sub semnul liberalismului. Acestea sunt condițiile în care se pune problema limitării libertății private, ce poate fi făcută doar de lege și numai atunci când individul amenință sau vatamă libertatea altcuiva. Pe de altă parte, pedeapsa trebuie să fie în acord cu gravitatea faptei comise, ne spuneau liberalii secolului luminilor care, începând cu Beccaria (1776), au făcut din acest principiu regula fundamentală pe care s-au construit sistemele juridice în epoca modernă. Pe această cale a luat

naștere cea ce Hayek va numi la mijlocul secolului nostru "dreptatea procedurală". Adică acel tip de dreptate care nu stabilește obiective sociale concrete, ci care este rezultatul unor reglementări formale ce fac posibilă libera întâlnire și competiție a indivizilor pe piața liberă și în spațiul social. O astfel de stare însă, ne spune Hayek în *The Road to Serfdom* (1944), nu poate fi atinsă decât în condițiile în care individului îi sunt respectate libertatea de acțiune, preferințele și opțiunile, statul renunțând la inițiativa complet pernicioasă de a planifica dorințele indivizilor și a le anticipa. În aceste condiții, atentatul statului la știrbirea uneia dintre formele acesteia este identificabil cu un atentat la demnitatea și natura umană.

Liberalismul poate, de asemenea fi definit prin raportare la individualism și modul de a concepe relația individ-comunitate. Tendința tuturor reprezentanților acestui curent de gândire este aceea de a defini omul în primul rând ca individ și abia apoi ca membru al unei comunități. O astfel de abordare a naturii umane a adus critici nenumărate liberalismului, identificat de mulți cu individualismul dus până la egoism și cinism în raport cu semenii aflați pe piață în relații de schimb, de exemplu. Pentru a lămurii această a doua axă a liberalismului, ar fi util să abordăm relația dintre un individ și o comunitate în ceea ce privește dreptul de proprietate. Definind comunitatea ca rezultat al asocierii voluntare a indivizilor, atunci când un individ se asociază cu alți semenii ai săi pentru că el consideră că astfel își poate proteja mai bine viața, proprietatea și interesele,

"...individul nu s-a subordonat comunității, ci și-a păstrat autonomia și libertatea de a face ceea ce dorește sub toate aspectele, cu excepția celui privitor la apărarea proprietății. Subordonarea față de societate apare astfel ca fiind precis delimitată, și, ca să spunem așa, pur tehnic instrumentală; ea nu modifică deloc natura individuală a omului".

Dintr-o astfel de definiție a relației dintre individ și comunitate reiese faptul că doar persoanele și interesele individuale sunt cu adevărat reale și trebuie luate în considerație în raport cu tot ceea ce ține de interesele comunitare, indiferent dacă un astfel de interes aparține unei comunități oarecare sau chiar comunității din care individul face parte. De aici și până la viziunea liberală atomistă asupra societății nu este decât un pas. În calitatea lui de axă de definiție și valoare centrală a liberalismului, *individualismul* este unul dintre punctele cele mai vulnerabile ale doctrinei de tip liberal. Încercările de anulare a criticilor diferite împotriva liberalismului pe această linie au găsit forma de salvare a vulnerabilității în definirea individualismului ca non-egoism sau non-egocentrism. Iar răspunsul liberal se fortifică sensibil mai apoi, prin introducerea în ecuație a analizei de tip consecințialist: abordarea individualistă de tip liberal salvează la nivel practic viziunea de tirania majorității, despre care ne vorbesc deopotrivă John Stuart Mill și autorii acelor *Federalist Papers* ale Revoluției americane (1787-1788), atunci când părinții fondatori ai Constituției încercau să convingă locuitorii fostelor colonii britanice, de faptul că uniunea trebuie să fie o federalizare, iar nu o simplă asociere pe hârtie. Acest al doilea nivel consecințialist al definirii - *frica liberală de tirania majorității*, își găsește la Mill, de exemplu, mai multe argumente: necunoașterea cazurilor individuale de către mulțime, incompetența publicului în a lua decizii privind sfera privată a unui individ, atacul majorității la creativitate și originalitate sau lupta împotriva uniformității. De aici decurge promovarea diversității și respectarea acesteia, idee fundamentală în conținutul teoretic al curentului liberal. Dar, dreptul unei persoane de a face ceea ce crede și dreptul de a avea o opinie, pot ele fi considerate egale cu dreptul majorității sau al tuturor indivizilor laolaltă de a avea o opinie sau o opțiune?

Să vedem ce ne spune doctrina liberală: "Chiar dacă întreaga omenire, cu o singură excepție, ar fi de aceeași părere, și doar o singură persoană ar fi de părerea contrară, omenirea n-ar fi mai îndreptățită să reducă la tăcere acea unică persoană decât ar fi aceasta din urmă să reducă la tăcere întreaga omenire", ne anunța Mill acum mai bine de un secol în *On Liberty*. Argumentul unei astfel de relații de reciprocitate între libertățile individului și libertățile comunitare aduce în mod inevitabil în discuție relația dintre Binele general și Binele individual. Din punctul liberal de vedere, orice invocare a Binelui general este un abuz pentru justificarea altor abuzuri împotriva individului, pentru că, în realitate, Binele general nu este decât o prezentare deformată a ideii de

bine, obiectivitatea pe care o pretinde fiind doar proiectarea unei idei de bine individual la scală universală.

O alta axă de definire a liberalismului este cea referitoare la proprietate. Ea a căpătat încă de la începuturile gândirii liberale locul de "drept natural", pentru unii dintre gânditori omul născându-se cu acest drept, pentru alții dreptul la proprietate fiind dobândit prin muncă, încă înainte de apariția statului prin contractul social (Locke), pentru Hobbes, de pildă, proprietatea apărând abia după încheierea contractului social. Proprietatea asupra propriei persoane și asupra bunurilor dobândite în cadrul legal stabilit reprezintă punctul cheie al liberalismului, ipostaziat în formula sa extremă de către Bastiat: proprietatea este sfântă, ea fiind un drept anterior legii. Aceasta din urmă este rezultatul unei simple convenții, pe când proprietatea este consecința unui drept natural care este anterior legii. Ea devine astfel și trebuie gândită ca o sursă a libertății individuale, valoarea pe care-o poate atinge pentru un anumit individ fiind direct dependentă de capacitatea acestuia de a se angaja în procesul de schimb al mărfurilor și al valorilor pe piață la un moment dat, de dobândire sau de moștenire. Altfel spus, de originalitatea, priceperea, inteligența și poziția socială a fiecăruia, în ultimă instanță.

Proprietatea, libertatea în variile ei forme și dreptatea nu pot exista însă în afara organizării statale, care rămâne pentru gândirea liberală un produs al societății, ea însăși rezultatul unei convenții sociale între indivizii ce au hotărât să-și dea o guvernare care să le respecte în cel mai înalt grad drepturile și libertățile de care dispun încă din starea de natură. Statul este privit drept "...instrumentul acestei asocieri.(...) Concepția liberală despre stat este deci una legalistă: activitatea acestuia este privită prin prisma juridicului, iar rolul acordat instituțiilor statale nu este acel de a asigura Binele, prosperitatea sau fericirea oamenilor, ci de a garanta legalitatea, adică respectarea acelor reguli pe baza cărora indivizii s-au decis să-și organizeze viața în comunitate". Herbert Spencer reduce, împreună cu ceilalți gânditori ai liberalismului clasic și cu reprezentanți ai tradiției liberale contemporane deopotrivă, funcția statului la cea de ordine și păstrare a legalității. Unii dintre liberali merg astfel împotriva statului până acolo încât îi neagă orice alt tip de competență și de contribuție la dezvoltarea societății. Mai mult, cred doctrinariii liberali, "De când e lumea, guvernele n-au făcut decât să zădărnicească și să tulbure creșterea și dezvoltarea societăților, și nicidecum nu au promovat-o".

Ca exponent al liberalismului radical, Spencer nu poate accepta intervenția statului nici în cercetarea științifică, el plecând de la premisa că toate invențiile de până acum, de la cazma și până la târnăcop, descoperirile din fizică, din chimie, etc. sunt rezultatul gândirii individuale iar nu al intervenției instituțiilor statale. Tot ce se poate întreprinde la nivel teoretic dinspre această perspectivă a liberalismului de tip radical este mai degrabă o definiție negativă a statului, în sensul interdicțiilor de intervenție și a reducerii la minimum a spațiilor în care instituțiile sale pot să se amestece.

Promovarea libertății individuale este deci definibilă și în termenii interdicțiilor puse statului și a limitării puterilor sale, în formule diferite de la epocă la epocă. De exemplu, la nivel politic "...soluția cea mai caracteristică liberalismului, la această problemă a limitării puterii de stat, o constituie restrângerea și circumscrierea precisă a atribuțiilor autorității publice. În viziunea liberală, cea mai sigură cale de prevenire a abuzurilor și a autoritarismului, este nu divizarea, ci diminuarea puterii centralizate a instituțiilor statului.". Orice putere are deci nevoie de o contra-putere, cum spunea cu două secole în urmă Montesquieu, vorbind despre nevoia separării și a cooperării puterilor în stat, pentru asigurarea unui echilibru dinamic al procesului politic.

La nivel economic, doctrina și curentul de gândire de tip liberal pleacă de la ipostazierea individului ca parte a unui mecanism uriaș, auto-articulat: piața liberă. O mână invizibilă conduce individul, astfel încât el este obligat să promoveze scopuri care nu fac parte din intenția sa inițială. Concluzia către care trimit gânditorii liberali ai economicului în cazul de față este aceea că un individ poartă cu sine în acțiunile economice, întreprinse pe piața liberă, interesul întregii societăți. Mai mult, spune A.Smith în *The Wealth of Nations* încă în 1776, în acest caz definibil ca unul "al mâinii invizibile", individul promovează astfel interesele întregii societăți, încă mai

eficient decât ar face-o dacă și-ar propune în mod explicit să promoveze aceste interese. La acest nivel economic, liberalismul clasic merge pe principiul *laissez-faire*, potrivit căruia bunăstarea economică generală este direct dependentă de capacitatea diferiților indivizi de a intra în relații de schimb de mărfuri și servicii pe piața liberă, un spațiu în care statul nu poate să-și asume alt rol decât cel de arbitru și de garant al respectării legilor și proprietății. Deci, pe piața liberă de orice intervenție a autorităților publice, *laissez-faire, laissez-passer, la vie va de lui meme*, ne sfătuiesc liberalii. Această libertate de a face ceea ce vrei pe piață este limitată, totuși, de acțiuni care pun în pericol libertatea individuală în diferitele ei forme și sursa cea mai importantă a acestora: proprietatea. Piața liberă este astfel ridicată de gândirea liberală la nivel de "factor obiectiv de dezvoltare" și bunăstare socială rezultate din inițiativa privată. Libera inițiativă poate funcționa în acest cadru socio-economic de schimb prin intermediul unor mecanisme specifice pieței, precum: concurența, sistemul prețurilor care se reglează în funcție de cerere și oferta existente la un moment dat pe piața de capital sau pe piața de servicii și mărfuri. Aceste mecanisme ale pieței sunt privite ca *mecanisme obiective* de coordonare și de evaluare, neutre și imparțiale, și sunt definite drept formule ce anulează subiectivismul planificării statale în condițiile unui stat despot, cum ar spune Hayek. Pe piața liberă oamenii sunt egali unii cu alții, egalitatea având în cadrul doctrinei liberale o formă aparte de definire și de manifestare: egalitatea de șanse și egalitatea în fața legii. Din modul în care pun problema constituirii comunității și al societății - convenții umane - putem deduce că liberalii acceptă egalitatea doar din perspectiva drepturilor naturale, drepturi cu care oamenii se nasc. Din lipsa de uniformitate și din promovarea inițiativei individuale, la care adăugăm promovarea originalității, putem deduce că doctrina liberală și liberalismul, ca și curent de gândire, nu pot fi consistente cu altă formă de manifestare a egalității decât cea a egalității în fața regulilor pe care le creează statul și pe care trebuie să le respecte indivizii. Doar astfel construcția rațional-contractuală numită "stat", poate realiza acest arbitraj absolut necesar pentru o bună organizare a vieții sociale. Din aceste deducții se poate ajunge în mod legitim la ideea că "Liberalii fundamentează primatul libertății față de egalitate pe credința că asigurarea libertății individuale este posibilă, pe când asigurarea egalității economice este o simplă himeră".

NOTE. PUNCTE BIBLIOGRAFICE DE REPER. INFORMATII SUPLIMENTARE

- J.S. Schapiro, *Liberalism. Its Meaning and History*, Van Nostrand Reinhold Co., New York, 1958, p. 9.
- Adrian-Paul Iliescu, *Liberalismul: între succese și iluzii*, All, București, 1998, p. 12
- Norberto Bobbio, *Democracy and Dictatorship*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1989 (1978), pp. 158-163
- John Stuart Mill, *Despre libertate*, Humanitas, București, 1994, p. 25
- Giovanni Sartori, *Teoria democrației reinterpretată*, Polirom, Iași, 1999 (1987), trad. Doru Pop, Prefață Dan Pavel, p. 327
- Didier Julio, Larousse, *Univers enciclopedic*, București, 1996, trad. L.Gavrilem
- Cătălin Zamfir, Lazăr Vlăsceanu (coord.), *Dicționar de sociologie*, Babel, București, 1993.
- Antony Flew, *Dicționar de filosofie și logică*, Humanitas, București, 1996 (1979, ed. I), trad. D.Stoianovici
- Paul Edwards (ed.), *The Encyclopedia of Philosophy*, vol. 3, Macmillan Publishing Co.,
- A.Noess et alt., *Democracy, Objectivity and Subjectivity; Studies în the Semantics and Cognitive Analysis of Ideological controversy*, Oslo, 1956
- N.Kallos, Călina Mare, *Ideologie și știință*, Editura Politică, București, 1964, pp. 8-9
- Louis Althusser, *Pour Marx*, Maspero, Paris, 1965, pp. 238-239
- Karl Mannheim, *Ideology and Utopia*, Reutledge & Kegan, London 1954, ed. 7-a, pp. 49-

- Paul Ricoeur, Eseuri de hermeneutică, Humanitas, București, 1994
- Roy C. Macridis, Mark H. Hulling, Contemporary Political Ideologies. Movements and Regimes, Harper Collins, New-York, 1996, ed. 6-a, p. 9
- Ovidiu Trăsnea, Doctrine politice și acțiune politică, în Ion Mărginean (coord.), Partide politice și orientări doctrinare în România anilor '90, partea I, cercetare sponsorizată de CNCSSU, 1996, mss., Biblioteca SNSPA, pp. 16-17
- David Ehrenfeld, The Arrogance of Humanism, Oxford University Press, New-York, 1978, pp. 3-4, 16-17, 249-251
- Jacques Le Goff, Negustorii și bancherii în Evul Mediu, Meridiane, București, 1994, cap. Revoluția comercială, pp. 11-30; vezi și M. Tardy, Le corporatisme, Bonnefour, Paris, 1935, pp. 1-3;
- F. Braudel, Timpul lumii, vol. 1, Meridiane, București, 1989, în special pp. 131-133, unde analizează aportul cruciadelor la “înflorirea negustorească a lumii creștine și a Veneției”.
- Oțetea, Renașterea, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1964.
- Evoluția ideii de libertate, Meridiane, București, 1986, pref., note, Ilie Bădescu - cele 22 de lecții ținute de Iorga în 1925
- Raymond și Claude Polin, Le liberalisme. Espoir ou peril, La Table Ronde, Paris, 1984, pp. 8-9.
- Nica, Liberalismul și societatea modernă, Noua Alternativă, București, 1995, p. 12.
- Max Weber, Etica protestantă și spiritul capitalismului, Humanitas, București, 1993, pp. 38-39.
- Marcel Prelot, Histoire des idées politiques, Dalloz, Paris, 1958, pp. 250-251; 255-256.
- Ovidiu Trăsnea, Filosofia politică, Editura Politică, București, 1986, pp. 91-102.
- J.S. Schapiro, Liberalism. Its Meaning and History, Van Nostrand Reinhold Co., New York, 1958, Reading No. 15; vezi și Reading No. 11.
- V. Bogdanov, D. Butler (eds.), Democracy and Election, Electoral Systems and Their Political Consequences, Cambridge University Press, Cambridge, 1983, pp. 46-47.
- G.A. Craig, Europe since 1815, Hold and Co., New-York, 1971, ed. 3, p. 190.
- Gheorghe Tănase, Separația puterilor în stat, Edit. Științifică, București, 1994, cap. I, secțiunea IV-IX, analizează în perspectivă istorică diferitele instituții politice ale Imperiului, prezentând structura și atribuțiile acestora, precum și reformele pe care le-a cunoscut de-a lungul timpului.
- Jeremy Bentham, An Introduction to the Principles of Morals and Legislation, Oxford, 1879, pp. 1-2.
- J.St. Mill, Utilitarianism, On Liberty, and Representative Government, New-York, 1914, p. 209.
- A.P. Iliescu, M. Solcanu (eds.), Limitele puterii, All București, 1994; vezi fragmentele Tyranny of Majority; Liberty and Utility, The Liberty of Truth and Discussion, în Sommerville & Santoni, op. cit., pp. 302-342.
- Ch. Montesquieu, Despre spiritul legilor, vol. 1, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1964, p. 11.
- P. Manent, Istoria intelectuală a liberalismului, Humanitas, București, 1994.
- J.J. Rousseau, Contractul social, E.S.E., București, 1957, p. 108.
- Rousseau, pp. 11-15, în Belloc, The French Revolution, Oxford University Press, London, 1966; vezi și Nica, op. cit., pp. 72-73.
- Alexis de Tocqueville, De la democrație en Amérique, tom 1, Vrin, 1990, Paris, p. 3.
- O. Trăsnea, Originile ideologice ale revoluției din S.U.A., în Viitorul social nr. 4/1976.

- Hamilton, J. Madison, J. Jay, *Federalist Papers*, J.M. Dent Ltd., London, 1992.
- L. Fisher, *Constitutional Rights: Civil Rights and Civil Liberty*, vol. 2, MacGraw Hill, New-York, 1992, pp. 945-948.
- J. Droz, *Histoire des doctrines politiques en Allemagne*, PUF, Paris, 1968, pp. 69-70.

Curs 3.

G.Sartori: liberalismul ca democrație liberală

Giovanni Sartori ne propune în *Teoria democrației reinterpretată* (1987) o definiție a liberalismului prin raportare la curente de gândire și doctrine opuse la nivelul principiilor de constituire. El observă o serie de suprapuneri abuzive între termeni precum "liberalism" și "democrație", invitându-ne la o disociere a conținuturilor acestor etichete în perspectivă istorică și structurală. Astfel, el consideră că

"Începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, idealurile liberale și cele democratice s-au unit și, prin convergența lor, au devenit și mai neclare. Aceeași fericită conjunctură istorică ce le-a reunit le-a anulat caracteristicile și chiar limitările reciproce. Atribuțiunile lor au continuat și continuă să fluctueze, în funcție de preocuparea unui anumit autor pentru menținerea democrației în orbita liberalismului sau pentru sublinierea transformării liberalismului în democrație."

Observațiile lui Sartori ne trimit în definiția democrației din perspectiva relației gen-specie în care aceasta se află în raport cu liberalismul. Altfel spus, liberalismul este o doctrină și o ideologie politică ce întemeiază un anumit tip de regim politic, de cele mai multe ori, înțelesul termenului de "democrație" fiind echivalent cu cel de "democrație liberală".

Valorile fundamentale care separă tipurile de democrații sunt *libertatea și egalitatea*. Regimurile politice construite în perspectiva libertății ca *axis mundi* sunt regimuri politice democratice de tip liberal. Cele care au egalitatea ca principiu de constituire sunt regimuri care "se îndepărtează de liberalism." Soluția propusă de Sartori în definiția liberalismului este aceea prin "restituirea unui suport istoric" acestui termen, folosit în atât de multe contexte și cu atât de diferite accepțiuni, încât este greu de disociat între o adevărată gândire liberală și una non-liberală.

Termenul "liberal" este mult ulterior apariției mișcării de idei de această factură. El este eticheta pe care o aplicăm gânditorilor englezi și francezi din secolele XVII-XVIII, când, de fapt, termenul apare în discursul politic spaniol prin 1810-1811. Sensul cu care el a fost adoptat de celelalte limbi precum "liberaux" și "liberales" era oarecum depreciativ, în deceniul trei al secolului trecut, el referindu-se la rebelii spanioli ai vremii. În spațiul german, cartea lui Humboldt *Limitele acțiunii statului* scrisă în 1791 a fost publicată abia în 1851, când liberalii germani eșuaseră în Parlamentul temporar de la Frankfurt (1848-1849). (18) Mai mult, termenul de liberalism este aproape inexistent acolo unde liberalismul a ajuns la cea mai completă formă de împlinire practică - Statele Unite, observă analiștii ai istoricului fenomenului, americanii percepend construcția lor statală ca republică, și apoi democrație.

Așa cum era privit de către Tocqueville până în 1840, liberalismul american era un "despotism democratic". Liberalismul era definit în opoziție cu democrația în sens european. Totuși, același Tocqueville, observă Sartori, începând cu 1848 nu mai folosește termenul antitetiv "democrație" pentru liberalism, ci pe cel de socialism. Democrația este definită în mod implicit prin valori liberale precum cea de libertate, pe când socialismul este definit prin apelul la egalitate. Democrația combină într-o formulă specifică cele două idei de libertate și egalitate.

Democrația are deci în comun cu socialismul egalitatea, iar cu liberalismul se suprapune la nivelul principiului libertății. Mijlocul secolului al XIX-lea stabilește termenul de *democrație liberală*, pe care îl va propune Tocqueville pentru a desemna orice organizare politică de tip democratic. Autorul francez stabilește și limitele în care libertatea și egalitatea pot fi principii întemeietoare de organizare democratică:

"Libertatea și egalitatea erau încă în contrast una cu cealaltă, dar sub o optică reformulată: egalitatea care se opune libertății se regăsește în socialism, în vreme ce egalitatea care se află în armonie cu libertatea poate fi regăsită în democrația antisocialistă, în democrația care acceptă liberalismul."

Istoria secolului al XIX-lea și condițiile social-politice și economice ale vremii au dus la

constituirea unei atitudini sociale nefavorabilă față de termenul de liberalism, care a trebuit să se impună în condițiile în care revoluția industrială cerea eforturi, și aducea inegalități economice, exploatare și condiții mizere de muncă pentru proletariat.

Termenul de "liberalism" nu a avut aceeași istorie pozitivă de impunere ca sistemul propriu-zis. Dacă liberalismul a prevalat asupra democrației, identificarea sa cu liberalismul economic a fost privită cu ostilitate de proletariat, "chiar astăzi majoritatea autorilor continuând să vorbească despre liberalismul clasic ca despre un liberalism laissez-faire - confundând, prin urmare, într-un mod nefast, liberalismul cu "liberismul" economic." Or, gândirea politică pe care o numim "liberală" în formulele sale de fondare, vorbește despre liberalism în termeni de domnia legii, stat constituțional, ocupându-se de libertate în sensul de libertate politică, iar nu de *liberschimbism*, tradus încă peiorativ în legea supraviețuirii individului celui mai puternic.

Democrația de tip liberal care va fi obiectul analizei noastre poate deci fi definită din jocul celor două valori: libertate și egalitate:

<La o analiză finală, egalitatea este o necesitate orizontală, în vreme ce libertatea are tendințe spre verticalitate. Preocuparea democrației se orientează spre coeziunea socială și distribuția egalității, în vreme ce liberalismul prețuiește spontaneitatea și superioritatea. Egalitatea dorește să integreze și să ajusteze, libertatea este autoafirmativă și provocatoare. Democrația nu favorizează prea mult "pluralismul", liberalismul este consecința acestuia. Dar, probabil că diferența fundamentală constă în faptul că liberalismul se axează pe individ, iar democrația pe societate. (...) În cele din urmă ajungem la întrebarea următoare: "Cum putem combina nivelul la care inițiativa *individuală* este necesară progresului cu nivelul coeziunii *sociale* necesară supraviețuirii?>

Analizând conceptul de liberalism din perspectiva relației sale cu democrația, Sartori propune o coborâre în sfera realităților empirice. Din această perspectivă a separării teoreticului de empiric, liberalismul ține de o tehnică exclusivă de limitare a puterii statului, pe când democrația înseamnă pătrunderea puterii poporului înăuntrul statului. Teoreticienii și politicienii democrați și liberali se vor distinge acum în funcție de domeniul lor de preocupări: liberalii se preocupă de forma statului iar democrații de conținutul normelor emise de stat. Pe aceeași linie de separație între democrație și liberalism, Sartori continuă:

"În raport cu forma statului, problema este să stabilim cum trebuie create aceste norme; în ceea ce privește preocuparea față de conținut, problema este ce trebuie să stabilim prin aceste norme.

Liberalii au o percepție mai bună a metodelor prin care se creează ordinea socială și tot ei sunt cei care urmăresc realizarea "democrației procedurale". Democrații sunt oarecum indiferenți față de metode, fiind preocupați mai ales de rezultate și esențe, urmărind mai curând exercitarea puterii decât supravegherea acesteia."

Având în față aceste distincții și relații rezultate din jocul termenilor "liberalism" și "democrație", observăm atât zonele de suprapunere ale acestora, cât și zonele de diferențe. Liberalismul este democrația în sens politic, neexistând diferențe majore între ordinea și construcția de stat democratic și stat liberal. Termenii sunt aici interșanjabili. Dacă vorbim despre democrație în sens social, ieșim din aria de semnificație a liberalismului și intrăm în zona diferențelor.

Definind democrația socială ca un etos și o stare, mod de viață, de relaționare cu ceilalți, pe de o parte, ca mod de guvernare a societății, pe de altă parte, vom observa că democrația socială poate fi definită în termeni de "substrat extrapolitic și fundament al democrației politice" (democrației liberale). Reluând linia distincțiilor lui Sartori,

"Prin urmare, în sens primar, ea (democrația socială) este realitatea premergătoare oricărei politici, în timp ce, în sensul secund, constituie un produs al politicilor. În pofida diferenței despre care vorbim, când zicem *democrație socială* în ambele cazuri prezentate utilizăm, pe bună dreptate, "democrația"; în timp ce, atunci când spunem *democrație politică*, tocmai de dragul exactității, trebuie să spunem "liberalism", sau, cel puțin, democrație liberală.>

Democratizarea înseamnă mai multă egalitate socială, iar liberalizarea înseamnă democrație politică. Formula democrației politice este egalitatea prin libertate, pe când formula democrației sociale este libertatea prin egalitate, ceea ce empiric este inoperabil. Libertatea liberalismului și egalitatea democrației se află în relații procedurale.

În acest moment Sartori stabilește relațiile de prim și secund în definirea celor două concepte și a realității pe care ele o vizează: prin libertate, ni se creează posibilitatea (libertatea) de a ajunge la egalitate. Plecând de la egalitate însă, nimeni nu a reușit să demonstreze că avem libertatea de a reveni la libertate. Cu alte cuvinte, democrația ori are în componența ei dimensiunea politică procedurală de tip liberal, ori nu poate exista deloc. Democrația liberală poate crea și dezvolta democrația socială, pe când democrația socială care stabilește egalitatea ca valoare primară, nu poate crea democrație procedurală de tip liberal.

Ținând seama de conținuturile conceptuale stabilite de G.Sartori privind relația dintre liberalism și democrație, ne vom ocupa în lucrarea de față de o evoluție a ideii de libertate care își caută contraponderele ei în cealaltă dimensiune a democrației: egalitatea și diferitele tipuri de egalitate. Aplicând distincțiile la secolul de liberalism românesc în dinamica valorilor sale întemeietoare, vom observa că jocul libertății și al egalității are o dinamică proprie în cazul democrației românești, în perspectivă evolutivă. Dinamica ideii de libertate și egalitate în spațiul periferic european se va face prin evoluții lente, la originea cărora se află reprezentanți sau politicieni ai mișcării liberale. Egalitatea în fața legii și dreptul la vot vor evolua de la momente zero până la dimensiuni procedurale maximale în epocă, pe parcursul a peste o jumătate de secol de sincronizare liberală a spațiului românesc la spațiul apusean, între Constituția de la 1866 și Constituția de 1923. Înainte de a vorbi despre caracteristici ale ideii de libertate și ale relației sale cu egalitatea în cadrul democrației liberale românești a secolului trecut, ne vom ocupa de originile ideii de libertate în spațiul occidental. Acest prim pas al metodei comparative ne va oferi prilejul unei analize în oglindă a liberalismului centrului și a liberalismului periferiei sistemului mondial modern.

NOTE. PUNCTE BIBLIOGRAFICE DE REPER. INFORMATII SUPLIMENTARE

- Sartori, Giovanni, Teoria democrației reinterpretată, Polirom, Iași, 1999 (1987), trad. Doru Pop, Prefață Dan Pavel

CURS 4
GINDIREA LIBERALA CA DOMINANTA A GINDIRII SOCIALE SI POLITICE
MODERNE

1. Revoluția jusnaturalistă

Începutul procesului de constituire a elementelor fundamentale ale liberalismului poate fi stabilit în mod cert în secolele XVI-XVII, o dată cu apariția doctrinei dreptului natural. Individualismul și dreptul natural apar într-o epocă în care se vehiculau în egală măsură idei ale absolutismului teocratic (Bossuet), ale absolutismului juridic (Le Bret), și ale absolutismului empiric (Richelieu). Pe când Franța evolua spre absolutismul monarhic al lui Ludovic al XIV-lea, în Țările de Jos și în Anglia se pregătea o revoluție la nivelul gândirii politice și în egală măsură la nivelul instituțiilor politice.

Procesul la care ne referim începe în Olanda prin **Hugo van den Groot** (1583-1645), pe numele lui latinizat **Grotius**, care va opera marea schimbare în gândirea politică a secolului al XVII-lea. El ridică problema unor drepturi naturale ale individului văzut în raport cu puterea politică, întrebându-se, în egală măsură, asupra naturii puterii politice.

Prima mare inovație a lui Grotius constă în proclamarea autonomiei dreptului natural. În acest sens, dreptul natural capătă un spațiu de existență și de aplicabilitate aparte în raport cu morala, politica și dreptul pozitiv. Astfel, dreptul natural nu mai depinde de nici o autoritate exterioară de la care emană, așa cum se întâmplă cu dreptul pozitiv, de exemplu. El se întemeiază pe propria natură umană și pe principiul natural al sociabilității.

O altă inovație a lui Grotius constă în "substituirea punctului de vedere societal cu cel comunitar". Societatea ne apare, prin Grotius, ca rezultat al voinței și rațiunii, pe când comunitatea este o asociere de indivizi, al cărei principiu de solidaritate este unul natural-afectiv. Este statul lui Grotius un organism natural? Da, în măsura în care el este rezultat al asocierii pe bază de rațiune, rațiunea fiind un dat prin excelență natural.

O primă inovație teoretică a dreptului natural este deci individualismul. Grecii vorbeau și ei despre o "lege nescrisă", iar Aristotel pune problema unui drept de expresie a organizării puterii politice. Noii teoreticieni ai *dreptului* în expresia sa naturală (*jus nature*) invocă drepturi naturale ale individului, care sunt drepturi inalienabile ce au existat, dar au fost răpite de puterea politică. Până la acest moment, "animalul civic" fusese în perspectiva drepturilor sale un reflex al organizării politice. Prin teoreticienii jusnaturalismului, aceste drepturi inalienabile sunt înscrise în natura umană iar dreptul natural "are un câmp propriu", ne va spune Grotius. Statul nu mai domină propriile sale elemente, ci este expresia raționalității și a sociabilității. Nici măcar divinitatea care a creat omul, ne spune Grotius, nu poate altera aceste drepturi naturale, drepturi care se constituie în virtutea unor reguli stabilite pe baza rațiunii; regulile acestea alcătuiesc cadrul și "condițiile necesare și inevitabile ale unei comunități de viață obișnuită". Aceste condiții necesare care întemeiază individualismul se referă la respectul fiecăruia față de semenul său, recunoașterea proprietății, respectarea contractelor, pedeapsă pentru prejudiciul cauzat altuia. Se poate observa aici, prin enumerarea acestor drepturi naturale, cum Grotius face trecerea de la dreptul privat la dreptul public prin intermediul obligației contractuale.

Pufendorf (1632-1694) și **Spinoza** se înscriu prin lucrările lor în aceeași zonă a dreptului natural în care trebuie să căutăm originile liberalismului. Pufendorf aduce nou în istoria ideii de libertate configurarea dreptului natural în afara relației cu Dumnezeu. La Grotius, dreptul natural se întemeia pe o relație naturală cu Dumnezeu, relație prin care acesta din urmă n-avea puterea de a interveni și altera principiile dreptului natural; Dumnezeu nu poate judeca ce e bine și ce e rău, acestea fiind judecați prin excelență de natură umană. Pufendorf rupe astfel relația morală cu

divinitatea făcând din dreptul natural instanța ultimă a raționalității, care impune obligații morale prin ea însăși. El vorbește în acest sens de "adevărata rațiune naturală".

Teologia și rațiunea naturală devin acum două lucruri care se exclud, sub aspectul zonelor de aplicabilitate a principiilor lor și a tipului de morală care le întemeiază. Morala revelată este astfel concepută distinct de morala rațională. Societatea civilă și starea de natură se supun acestei morale raționale. Motivele raționale ale asocierii indivizilor sunt securitatea și bunurile de utilitate publică. O dată asociați, o relație de supunere - comandă ia naștere între indivizi, prin stabilirea autorității suverane a unora ce trebuie să urmărească menținerea stării de siguranță și atingerea aceluia *summum bonum*.

Cu **Spinoza** (1632-1677), dreptul natural capătă forma sa maximă de elaborare în epocă. Pentru acesta dreptul natural reprezintă "legile înseși sau regulile Naturii, care privesc totul, adică puterea Naturii însăși". Individul în starea de natură nu poate trăi singur și este astfel nevoit să încheie un pact cu semenii săi, un contract social prin care se elaborează regulile de conduită, aceștia transferând drepturile lor naturale noului corp social constituit. Un astfel de contract nu are putere de lege decât în măsura în care el vizează un folos comun determinabil. Societatea politică pe care o creează indivizii prin asociere urmărește "eliberarea individului de teamă în așa măsură încât fiecare, pe cât posibil, să trăiască în securitate; cu alte cuvinte, individul trebuie să-și conserve în cel mai înalt grad dreptul său natural de a trăi și libertatea de a-și desfășura o inițiativă sau alta (fără a se distruge pe sine ori pe cei din jurul său)". Scopul organizării politice, continuă Spinoza, este libertatea. *Tratatul teologico-politic al lui Spinoza* ne pune astfel în fața formulării concrete a încă un principiu fundamental al viitoarei doctrine liberale: *Legea* este apărătoarea vieții poporului văzut ca întreg, și nu numai a aceluia care comandă (guvernează).

Contribuția esențială a teoreticienilor dreptului natural din Țările de Jos la evoluția ideii de libertate rămâne cea reprezentată de individualism și de autonomie a dreptului pozitiv. Le revine englezilor meritul de a fi adâncit ideea relațiilor indivizilor în starea de natură, trecând apoi, prin contractul social, la societatea politică: cu Hobbes și Locke putem socoti că începe cu adevărat istoria liberalismului. Reflexul britanic al evoluției ideii de libertate în secolul al XVII-lea, acum.

2. Liberalismul britanic și programul teoretic liberal

Până la Hobbes și Locke, liberalismul își căutase formulele de constituire, nereușind să definească precis un model teoretic și să construiască o argumentație filosofică coerentă pentru relațiile de subordonare dintre individ și stat, pe de o parte, pentru natura și originea puterii politice, atribuțiile acesteia, prerogativele și limitele ei, pe de altă parte. Jusnaturaliștii au oferit însă un temelie prin ideea individului ca punct de plecare și de sosire în orice acțiune de constituire a corpului politic, corp care se întemeiază exclusiv pe respectarea acestor drepturi sacre și inalienabile cu care individul se naște. Spinoza introdusese și ideea legii care trebuie să fie *axis mundi*, întinzându-și sfera de acțiune deopotrivă asupra săracului și bogatului, guvernantului și guvernatului. Din Țările de Jos, istoria ideii liberale se mută în Anglia unde, pe parcursul unei jumătăți de secol, se elaborează ceea ce s-ar putea numi *primul program liberal*, în sensul de analiză a procesului de trecere de la drepturile naturale la societatea politică. Filosofii britanici vor încerca, prin Hobbes și Locke, să instituie drumul teoretic de la starea de natură la guvernarea prin Lege. În fond ce altceva este liberalismul în formula contractualistă?

Thomas Hobbes (1588-1679) adaugă dreptului natural acea instituție absolut necesară liberalismului: *reprezentativitatea*. Inovația teoretică a lui Hobbes o constituie construcția Leviathanului pornind de la o ipoteză care este formulată într-o așa manieră, încât nevoia de asociere într-o societate politică apare ca singura soluție valabilă pentru îndepărtarea unei stări de lucruri indezirabilă tuturor indivizilor. Astfel, Hobbes ipostaziaza omul într-o stare de natură în

care forța și violența fizică sunt singurele principii care guvernează și structurează interacțiunile dintre indivizi. Dacă jusnaturalismul ne vorbea despre indivizii a căror fericire constă în chiar deținerea acestor drepturi sacre, Hobbes ne prezintă dreptul natural într-o perspectivă cu totul aparte: "Naturii nu-i place ca oamenii să fie egali atât în privința facultăților fizice cât și în privința celor intelectuale" ne va spune Hobbes la începutul capitolului XII din Leviathan, când ne prezintă "The Natural Condition of Menkind as Concerning their felicity and misery".

Intenția lui Hobbes este aceea de a construi ipoteza stării de natură într-o asemenea formulă încât contractul social să apară ca soluția rațională iminentă pe care o preferă indivizii neorganizați în nici un fel de comunitate sau structură stabilă. Contractul social este rezultatul rațiunii și al fricii. Căci teama guvernează în această stare naturală a speciei umane. Este adevărat, ne spune Hobbes, deși oamenii sunt inegali fizic și intelectual, există situații în care această inegalitate poate să dispară în chiar starea de natură: "... cel mai slab are destulă forță să-l distrugă pe cel mai puternic, fie prin mașinațiuni secrete, fie prin asociere cu alții care sunt în același pericol cu el însuși" (cap. XIII).

Nu trebuie să uităm că Hobbes vorbește încă despre starea de natură, o stare în care fiecare individ se teme de celălalt și în care principalul guvernant este teama. Este o stare de absolută mizerie căci "fiecare om este lup pentru celălalt". Această lege a conservării face ca, chiar în stare de natură indivizii să elimine inegalitățile fizice prin asociere. Observația pe care vreau să o fac este că autorul încearcă să prezinte, în acest capitol XIII, starea de mizerie a indivizilor aflați în "natural condition", stare care poate fi anihilată secvențial, prin asociere de tip spontan. Această asociere spontană a celor aflați în aceeași situație este una diferită de asocierea de tip contractual, căci aceasta din urmă este rezultatul rațiunii iar nu, mai degrabă, al intuiției și instinctului de supraviețuire. În starea de natură omul se află în acea condiție de *homo homini lupus*, ne zice Hobbes, din cel puțin trei motive: competiție, diferență și glorie. Aceste trei pasiuni sunt înscrise în ființa umană care va căuta câștig, siguranță și reputație. Toate aceste trei tipuri de finalități ale acțiunii indivizilor aflați în stare de natură sunt, într-un cuvânt, o luptă pentru putere, o luptă de care Hobbes ne avertizează că nu putem scăpa decât prin moarte. Singura soluție pentru a pune capăt acestei stări de mizerie în care omul trăiește ca ființă naturală este căutarea unei Puteri care să oprească luptele indivizilor luați separat. Este vorba de o Putere care să interzică dreptul individual la a folosi forța. Această Putere este Statul. În acel drept natural manifestat în stare de natură, omul avusese posibilitatea să facă orice "... prin puterea lui, pentru a-și rezolva problemele personale". Această acțiune a omului este generată de *lex naturalis*, care la rândul ei se întemeiază pe pasiunile egoiste ale individului, și ele, la rândul lor, pasiuni naturale: părtinitate, răzbunare, mândrie etc. Dar, care este calea ieșirii dintr-o astfel de stare naturală în care individul nu poate realiza nici o înțelegere durabilă cu semenii săi?

Situația nu este deloc simplă căci, spune Hobbes, "Contracte fără spadă nu sunt decât vorbe în vânt". Altfel spus, cineva cu autoritate sau o altă Lege decât cea a naturii, trebuie să blocheze această Lege naturală care ne împinge să acționăm egoist. Soluția nu poate fi asocierea spontană de care am pomenit mai devreme (Leviathan, p. 149). Ea este parțială și nu oferă garanție pe termen lung.

Singura soluție efectivă este înstrăinarea acestui drept natural absolut al individului de a folosi forța, printr-un contract pe care individul să-l facă cu o instanță superioară lui, și în egală măsură fiecărui semen de-al său: "Autorizez și dau dreptul meu de a mă guverna acestui om, sau acestei Adunări, cu condiția expresă ca și tu să-i dai lui același drept și să-i accepți toate acțiunile lui în aceeași măsură" (*Leviathan*, cap. XVII). Astfel, o multitudine de indivizi se unesc într-o singură persoană care este numită Civitas (Stat). Aceasta este calea de constituire a aceluia mare Leviathan sau a aceluia Dumnezeu moral, căruia îi datorăm pacea și securitatea.

Leviathanul va căpăta astfel dreptul de a guverna în virtutea unei suveranități care se întemeiază pe consimțământul fiecărui individ, consimțământ pe baza căruia el devine supusul Suveranului. Hobbes introduce în capitolul XVIII noțiunea de reprezentativitate. Societatea politică se întemeiază pe delegarea de putere dinspre indivizi către Suveran, care îi reprezintă pe ei în

acțiunile sale cu valoare sau consecințe sociale. Nici un contract, de exemplu cu o altă instanță care este Dumnezeu, nu poate anula contractul cu Suveranul pământesc căruia indivizii i-au cedat toate drepturile lor. O renunțare la încredințarea fie măcar a unuia dintre aceste drepturi Suveranului ar fi echivalentă cu o reîntoarcere la Starea de natură. În acest fel, Hobbes pășește în afara cadrului pe care-l va circumscrie liberalismul în evoluția sa. Este vorba de apariția unei dimensiuni absolutiste a relației dintre indivizi și Suveran.

Hobbes introduce în programul liberal incipient și ideea legată direct de libertățile politice. Individul trebuie să se supună legilor Suveranului iar libertatea lui începe dincolo de această obligație politică: "... Alte libertăți ele se constituie în spațiul de tăcere al legii (idem, p. 166)".

Hobbes - dincolo de acea putere maximă de viață și de moarte pe care o are Suveranul - se propune fără doar și poate ca un punct de reper în istoria ideii liberale. Este vorba de *programul teoretic de constituire al liberalismului* pe care el îl formulează. Ipoteza "stării de natură" va fi preluată succesiv și modelată de urmași precum Locke, Montesquieu, Rousseau, care vor lucra în interiorul aceluiași program, modificând sau reformulând un aspect sau altul. Istoria liberalismului începuse însă cu Hobbes și programul său teoretic: stare de natură, contractul social, alienarea drepturilor naturale, suveranitatea indivizibilă și puterea politică, guvernarea prin lege, respectarea drepturilor individului și a libertăților sale. Locke îl va duce mai departe prin sugestia asupra construcției politice în care puterile statului trebuie să aibă atribuțiuni diferite.

John Locke (1632-1704) va construi în interiorul acestui program teoretic liberal, începând prin modificarea Stării de natură în care se află individul înainte de apariția societății civile (în sens de societate organizată prin stat). În al doilea *Tratat despre guvernare*, capitolul II, se ocupă chiar de Starea de natură: "Of the Estate of Nature". Pentru Locke, individul se află în starea de natură în relații mai degrabă pașnice cu semenii săi, acțiunile lor fiind întemeiate pe ideea de egalitate "care este atât de evidentă încât se află în afara oricărei îndoieli". Legea naturală este acum una întemeiată pe înțelegere și iubire mutuală. Potrivit acestei legi, indivizii sunt egali și independenți și nimeni nu are voie să "să-l rănească pe celălalt sau să-i atingă în vreun fel viața, sănătatea, drepturile naturale, libertatea sau posesiunile". Locke aduce în interiorul programului teoretic un element nou: Proprietatea (cap. V): "Dumnezeu care a dat pământul oamenilor să-l stăpânească în comun, le-a dat de asemenea și rațiunea să se folosească de cele mai avantajoase înțelegeri" (p. 175). Nimeni nu a avut la început o proprietate privată exclusivă față de restul umanității. Singura proprietate exclusivă în stare de natură a fost la început propria persoană. Proprietatea privată apare odată cu munca: fructele din copaci devin proprietate privată numai după ce între ele și individ este interpusă munca. Nevoia de societate politică și legi care să reguleze viața socială apare odată cu ceea ce astăzi s-ar putea numi capitalizare. John Locke face din stat instituția ce asigură proprietatea indivizilor liberi contra riscurilor și insecurității. Pentru a scăpa de aceste riscuri la adresa libertății și proprietății, indivizii întemeiază societatea politică. Fiecare cedează colectivității executarea legii naturale. Statul apare în acest sens ca rezultatul renunțării la dreptul de a utiliza violența individuală.

Prin intermediul contractului social apare o putere politică - Suveranul - ca urmare a atribuirii prerogativelor apărării drepturilor naturale unei instanțe organizate. Puterea politică nu mai este de astă dată una de tip absolutist. Avem de-a face cu o putere întemeiată pe principiul consensului, o putere căreia se cedează drepturi în schimbul garanției unei vieți armonioase prin intermediul legii.

Modificarea majoră pe care autorul o aduce programului liberal în raport cu predecesorul său se referă la drepturile indivizilor de a renunța la obediență politică în condițiile în care Suveranul nu își mai respectă obligațiunile asumate prin contractul social încheiat cu indivizii. În aceste condiții indivizii au dreptul la revoltă și la depunerea Suveranului. Puterea politică nu se mai prezintă în aceste condiții ca legitimă. Suveranul este departe de a avea deci puteri absolute ca la Hobbes. De altfel, capitolul XIII al celui de-al doilea *Tratat* se intitulează chiar "Despre subordonarea puterilor Suveranului față de comunitate". În acest capitol John Locke creează instituțiile politice

de guvernământ care vor deveni puncte de reper pentru istoria doctrinară și instituțională a liberalismului. Puterea legislativă trebuie să fie separată de alte două puteri pe care Locke le numește Federativă și Executivă. Puterea legislativă e discontinuă, e supremă și are prerogativa de a face legile în stat. Puterea legislativă este deținută în mod necesar de o Adunare. Puterea executivă este plasată într-o singură persoană care "deși participă la Adunare ea este vizibil subordonată puterii legislative și dă seamă în fața acesteia" (p. 189). Rolul puterii executive este acela de aplicare a legilor prin administrație și justiție. Puterea federativă este o putere continuă și se referă la politica externă. Ea revine Suveranului care poate cumula și atributele puterii executive.

Problema cea mai importantă pentru programul teoretic al lui John Locke este cea a puterii legislative. El optează pentru o putere legislativă aleasă, nu ereditară, și nici alcătuită numai din reprezentanții nobilimii. În cazul în care legislativul, care este piesa centrală, acționează împotriva drepturilor naturale, în urma dizolvării lui, Poporul are dreptul să-și dea legislativul care să acționeze "pentru binele și siguranța lor" (p. 98). Acest Bine Comun se referă în egală măsură la protecția persoanei și protecția proprietății, aceasta din urmă existând la Locke încă din starea de natură. Dreptul la revoltă, atunci când Suveranul nu mai respectă pactul, face din John Locke artizanul intelectual al unei revoluții reușite. Artizan, într-un anume sens, căci la vremea când Locke își scria tratatele despre guvernare, Revoluția glorioasă reușise deja. El oferă însă instrumentul teoretic pentru legitimitatea puterii, o putere limitată prin înseși atribuțiile componentelor ei instituționale, dar mai ales prin proclamarea dreptului la revoltă în condițiile încălcării contractului social.

Liberalismul englez ia în 1689 o formă concretă la nivel empiric. Revoluția glorioasă a stabilit supremația Parlamentului față de Rege. Această supremație a devenit parte a actelor fundamentale pe care se întemeiază Constituția specifică a Marii Britanii astăzi, prin adoptarea în 1689 a faimoasei *Bill of Rights*.

Spațiul englezesc se va propune ca reprezentativ pentru o contribuție la construirea doctrinei liberale abia după o sincopă de aproape un secol. Ne referim în acest moment la Adam Smith cu a sa *The Wealth of Nations* publicată în 1776. Configurația politică a doctrinei liberale în Anglia va căpăta abia acum un corespondent de tip economic prin ceea ce a rămas în istoria intelectuală a liberalismului, cum ar spune Pierre Manent în lucrarea cu același nume, drept liberalismul economic clasic.

În realitate, **Adam Smith** (1732-1790) este scoțian. El reprezintă un ultim reflex al gândirii politice a Europei insulare, întemeindu-și doctrina liberalismului economic pe ideea de proprietate a englezului John Locke. Faimoasa carte a acestuia *Avuția Națiunilor* va deveni Biblia școlii economice a liberalismului clasic. Semnificația aparte a acestei lucrări de tip anti-mercantilist este aceea a construcției matriceale liberale a sistemului întreprinderii libere și a proprietarului liber să dispună cum dorește de proprietatea sa, independent de orice intervenție a statului în sfera proprietății și inițiativei private. Individualismul economic al lui Smith se întemeiază pe axioma potrivit căreia urmărirea propriului interes de către întreprinzătorul și proprietarul particular este în egală măsură o promovare implicită a interesului social. Această situație de contribuție indirectă a întreprinzătorului particular la crearea binelui colectiv este explicită prin ceea ce Smith numește "Invisible hand" - o mână invizibilă care face ca interesul individual satisfăcut să poarte cu el satisfacerea unui interes mai larg, al colectivității, interes care nu a fost parte a intenției individuale originare. Liberalismul economic clasic participă la evoluția gândirii liberale și prin ideea interdicției intervenției statului în procesele și acțiunile în care este angajat proprietarul individual pe piață. Individul și capitalul său trebuie să se miște liber în societate, căci există un "sistem de libertate naturală" care nu trebuie să fie nicicum alterat de către stat, sau de către alt individ (grup). Acest sistem natural poate exista și oferi garanții în

același timp individului și proprietății sale doar în condițiile în care statul asigură cadrul legal de desfășurare al acestui proces. Suntem astfel în prezența statului minimal.

3. Instituții liberale în Marea Britanie

Timp de peste un secol Anglia va contribui în mod decisiv la evoluția ideii de libertate, mai ales în perspectivă instituțională. Parlamentul britanic va fi constituit pe temeiul votului cenșitar și în același timp pe temeiul principiului nobiliar prin instituția bicamerală a Legislativului (Camera Comunelor și Camera Lorzilor). În secolul al XVII-lea, instituția parlamentară reușise să impună dreptul de a controla impozitele și impunerea lor, ajungând până la ideea responsabilității ministeriale, atunci când cancelarul filosof Fr. Bacon fusese dizgrațiat prin confiscarea bunurilor pentru abuzurile comise în calitate de funcționar public. Ceea ce era la vremea respectivă un act de independență al Camerei de Jos față de puterea executivă, în timpul unuia dintre regii care au disprețuit în mod fățiș Parlamentul (Iacob I, 1603-1625).

După mai multe *impeachments*, urmate de suspendarea monarhiei în timpul Revoluției lui Cromwell, Revoluția glorioasă de la 1688 va stabili competențele puterilor legislativă, executivă și judecătorească. Cu toate momentele de opoziție ale Coroanei, după 1707, istoria constituțională a Marii Britanii nu a mai înregistrat nici-un refuz al regelui de a sancționa o lege, iar din 1783 a dispărut procedura de demitere a unui prim ministru de către Coroană. Câștigurile obținute de Camera de Jos în raport cu Camera Lorzilor și cu instituția Coroanei erau însă însoțite de pași înapoi la nivelul instituției reprezentativității. La peste o jumătate de secol de la întemeiere (1215-1216), această instituție pierduse mult din calitățile sale democratice dobândite după Revoluția glorioasă (1689), prin apariția a ceea ce s-a numit "Burgurile putrede". Astfel, în 1830 Camera Comunelor va avea un număr însemnat de deputați ai unor orașe care fuseseră înfloritoare și avuseseră semnificație politică, sub aspectul concentrației de populație, cu un secol în urmă, în secolul al XVIII-lea ele depopulându-se prin decăderea activităților economice. Mai mult, comune mici precum Newton trimiteau câte doi reprezentanți în Camera de Jos.

Pe de altă parte, apăruseră orașe noi, care erau în plină înflorire socio-economică și nu aveau deputați în Camera Comunelor. Prin mituire și presiuni de intimidare, Camera Lorzilor controla o mare parte din Camera Comunelor. După Actul de Uniune (1801) prin care Irlanda era încorporată Regatului Unit al Marii Britanii (stabilită oficial în 1707), numărul deputaților creștea cu 100 iar practicile de corupție curentă deveniseră semioficiale: se știa că un loc în Camera costă cam 7000 de lire. Pe de altă parte, Birmingham, Bradford, Seed, Manchester, Sheffield și Halifax erau orașe nou apărute, cu o populație numeroasă și care nu aveau reprezentanți în Camera de Jos. Câțiva lorzi controlau, de exemplu, în 1827 circa 276 de locuri în Camera Comunelor. La nivelul reprezentativității, în ajunul Reformei electorale, din cei aproximativ 17 milioane de locuitori ai Regatului, doar 100.000 aveau drept de vot. Situația se schimbă după Reform Act (1832) când populația cu drept de vot aproape se dublează, ajungând la raportul de 1/40, prin micșorarea censului și scăderea limitei de jos a vârstei celor cu drept de vot. Reforma produsă la nivelul reprezentativității nu era nici pe departe pe placul radicalilor ce veneau în urma unei activități instituționalizate încă din 1780, când a fost întemeiată "Societatea pentru informare constituțională". Apariția mișcării chartiste cu o propagandă de tip revoluționar desfășurată între 1837-1848 nu pare, astfel, deloc întâmplătoare. Ea cerea votul universal și secret, circumscripții egale, parlament anual, indemnizații pentru membrii parlamentului. Noua reformă electorală va fi votată abia în 1867 de către Camera Comunelor, percepută până atunci de către reformiștii radicali ca reprezentanta unui corp electoral conservator. Consecințele acestui act reformist din 1867 au fost acelea ale adăugării a încă un milion de votanți la corpul electoral, organizat încă pe votul cenșitar, stabilit însă la proprietăți și venituri sub limita celor din 1832. Muncitorilor și târgoveților care intrau acum în corpul electoral li se vor adăuga, după reformele electorale din 1884 și 1885, reprezentanți ai muncitorilor agricoli, primii deputați laburiști apărând la alegerile

din 1892. Viața politică instituțională și reprezentativitatea politică în Regatul Unit evoluau acum spre proiecte din ce în ce mai ambițioase, datorate schimbării structurii politice a Camerei de jos. După primul război mondial liberalii își încep declinul, pentru ca în mai puțin de un deceniu să dispară ca forță politică de guvernare, în favoarea laburiștilor. În preajma primului război mondial însă, spațiul britanic încorporase o bună parte dintre mecanismele instituționale ale organizării de tip liberal. După George III, care încercase să restabilească prestigiul monarhiei prin provocarea atribuțiilor Camerelor, instituția Coroanei este aproape fără încetare un simbol al puterii politice care conferă legitimitatea tradiției unui Parlament în care partidul învingător dă primul ministru. Care prim ministru poate mări substanțial prestigiul Coroanei, prin proclamarea reginei Victoria ca împărăteasă a Indiei în 1871, cum este cazul lui Disraeli.

4. Secolul XIX englezesc: liberalismul de doctrină și dinamica ideii liberale

La nivelul teoriei politice, secolul XIX reprezintă o reintrare a Angliei în procesul euro-american de dezvoltare a ideii liberale, în special prin contribuțiile lui Jeremy Bentham și John Stuart Mill.

J. Bentham (1748-1832) introduce în evoluția ideii de libertate principiul unității, în lucrarea *Introducere la principiile morale și legislative*. Utilitatea apare la Bentham drept "ansamblul condițiilor necesare fie să procure plăcerea, binele, avantajele, fie să înlăture opusul lor - durerile, nenorocirea sau constrângerile individului". Pentru Bentham democrația reprezintă cea mai mare fericire pentru cel mai mare număr de oameni. Contribuția cea mai importantă a lui Bentham la mersul ideii liberale este sufragiul masculin pe care-l cere la sfârșitul secolului luminilor. Cu condiția, ne spune Bentham, ca indivizii respectivi să știe să citească. Bentham se ridică de asemenea împotriva bicameralismului, cerând desființarea Camerei Lorzilor. În 1824, în "Codul constituțional" Bentham propune un plan de federalizare a tuturor statelor într-o "lume acoperită cu republici".

J.St. Mill (1806-1873) va fi unul dintre discipolii lui Bentham. Schapiro îl vede ca fiind "chiar încarnarea liberalismului englez". J.St. Mill este un reformator prin excelență, cel puțin în privința relațiilor dintre individ și stat. Gânditorul englez se opune oricărei intervenții a statului în viața individului, apărând pozițiile lui Adam Smith care ne propunea o societate ideală de un tip cu totul și cu totul special.: "Societatea ideală este aceea în care orice organism guvernamental devine superfluu."

Preluat de Mill acest principiu al individualismului de tip liberal capătă o semnificație aparte prin circumscrierea unei etici speciale. În lucrarea *On Liberty*, Mill avansează ideea potrivit căreia individul poate acționa în conformitate cu morala și legea chiar în absența unei coercițiuni sau amenințări cu coercițiunea. Pe baza doctrinei jusnaturaliste, drepturile individului sunt imprescriptibile și inviolabile. J.St. Mill fondează astfel un sistem politic liberal în care toleranța să fie principiul întemeietor. De fapt, eseul *On Liberty* este o pledoarie pentru apărarea drepturilor minorităților. Sufragiul masculin universal al lui Bentham este înlocuit în reflecțiile lui Mill de o reprezentare proporțională, el fiind primul autor englez care vorbește despre un astfel de principiu de reprezentare politică. În "Reprezentative Government" publicată în 1914 sub titlul "Utilitarianism, On Liberty and Representative Government", J.St. Mill vorbește despre "reprezentarea justă", o reprezentare prin care ia apărarea drepturilor muncitorilor ce alcătuiesc o clasă "exclusă de la orice participare directă la guvernare". J.St. Mill va mai ridica încă o problemă care îl propune ca participant de seamă la evoluția ideii de libertate, până la momentul împlinirii ei maxime în Declarația Universală a Drepturilor Omului (1948): libertatea opiniei. Nici o putere politică și nici un organism sau instanță (individ sau grup) nu poate nega dreptul individului la a avea o opinie personală, care este o posesiune exclusivă a individului.

5. Liberalismul francez: Drepturile omului și drepturile cetățeanului

După Revoluția glorioasă din Anglia (1689), contribuția la evoluția ideii liberale în Europa, devine timp de aproape un secol (până la Adam Smith, *The Wealth of Nations*, 1776) un prerogativ prin excelență francez. Contractul social va lua o formă nouă la nivelul consecințelor socio-politice și în egală măsură la nivelul codificării stării de natură și a procedeelelor de evoluție către societatea politică. Vom urmări evoluția ideii liberale în Franța, de la Montesquieu la Alexis de Tocqueville, trecând prin operele lui J.J.Rousseau și B.Constant.

Pentru **Montesquieu** (1689-1755) starea de natură apare mai degrabă ca o condiție subînțeleasă, în cazul său accentul punându-se pe căutarea formulelor de maximă libertate politică și pe adevăratul "spirit al legilor". În lucrarea publicată în 1748, *Despre spiritul legilor*, Montesquieu caută să descopere un principiu universal care întemeiază acțiunea socială și existența diferitelor individuale. Legile sunt pentru Montesquieu "raporturi necesare care derivă din natura lucrurilor, și în acest sens, tot ce există are legile sale. Legea apare astfel ca operă a rațiunii și a naturii. Ea trebuie să întemeieze libertatea politică, o libertate care se află întotdeauna în conflict cu guvernările de tip monarhic sau tiranic. Legea este singurul principiu care poate pune capăt abuzurilor, iar în ceea ce privește instituțiile politice, acestea trebuie să se supună la rândul lor unei alte legi care vine să contracareze tendința umană de a abuza de putere: legea separației și conlucrării puterilor în stat. De altfel, legea separației puterilor în stat este contribuția cea mai importantă a lui Montesquieu la evoluția ideii liberale: "Pentru ca să nu existe posibilitatea de a se abuza de putere, trebuie ca, prin rânduială statornică, puterea să fie înfrânată de putere". În stat există trei tipuri de putere politică: legislativă, executivă și judecătorească. Se va ajunge astfel ca în condițiile apariției unei legi, forma finală a acesteia să nu fie identică nici cu proiectul legislativului, nici cu doleanțele executivului, ea fiind rezultatul unei negocieri între cele patru puteri în stat. În acest fel, subliniază P. Manent în *Istoria intelectuală a liberalismului*, Montesquieu introduce în istoria gândirii politice, principiul *compromisului* pe baza negocierii între cele trei puteri ale statului.

Cu **Jean Jacques Rousseau** (1712-1778) contractualismul și ideea liberală vor ajunge la consecințele lor ultime. Opera lui Rousseau ne avertizează că liberalismul contractualist poate să evolueze către absolutism. "Omul s-a născut liber, dar el se află peste tot în lanțuri", ne spune Rousseau la începutul *Contractului social*, punând problema căilor de eliberare a omului civilizat, rupt de societate. În *Discurs asupra inegalității* (1752) și *Contractul social* (1763) Rousseau pornește de la omul liber, omul stării de natură evitând să meargă pe aceeași cale pe care o tăiase Hobbes, interlocutorul principal al lui Rousseau. Rousseau consideră că unitatea politică și socială pot fi asigurate și fără despotismul Suveranului. Dar înainte de a ajunge la această formulă socio-politică "să căutăm omul, omul în adevărata sa natură" ne cere Rousseau în *Discurs asupra inegalității*. Acest om al stării de natură este celebrul "bon sauvage" al lui Rousseau, care la un anumit stadiu de evoluție nu mai era capabil să-și asigure cu propriile sale forțe securitatea vieții și proprietății. Astfel, într-o manieră apropiată de cea a lui Locke, apare pentru individ necesitatea contractului social. Contractul social înseamnă, în esența sa, o pierdere a libertății naturale și a accesului la "tot ce îi lipsește și tot ce atinge". Pierderea libertăților naturale este însă compensată de câștigarea "libertății", o libertate care este limitată doar de "voința generală". Astfel, Contractul social este generator de libertate civilă și înlocuiește inegalitatea dintre oameni, inegalitate de natură fizică sau intelectuală. În baza contractului social, oamenii devin cu toții egali prin convenție și drept. Inegalitatea naturală se transformă, altfel spus, într-o egalitate politică și socială, care este garantată de Suveran (voința generală).

Acest Suveran este departe de a fi o sumă a voințelor particulare ale cetățenilor. Suveranitatea, ne spune Rousseau, "nu este nimic altceva decât exercițiul voinței generale" și este inalienabilă și indivizibilă. Voința generală este rezultatul asocierii indivizilor angajați ca parteneri ai

contractului social. Din această asociere rezultă un corp colectiv moral care este compus din tot atâția membri câți asociați individuali există. Din această unitate rezultă *Eul* corpului social, care a devenit astfel o persoană publică: "Această persoană publică, care este astfel formată prin uniunea tuturor indivizilor... e numită de membrii ei Stat, când este pasivă și Suveran când este activă, putere când e comparată cu corpuri similare". Cei ce alcătuiesc acest corp colectiv poartă numele de "Popor". Fiind astfel constituită prin reprezentanță populară, voința generală nu poate fi decât corectă în manifestările sale, căci ea va tinde totdeauna către avantajul public. Voința generală este, în acest sens, expresia și manifestarea unei ființe colective.

Spre deosebire de Hobbes și Locke, la Rousseau suveranitatea nu poate fi înstrăinată: "Suveranitatea... constă esențialmente în voința generală și ea nu se reprezintă; este sau ea însăși, sau altceva; cale de mijloc nu există". Acest lucru ne duce la concluzia că un popor nu este liber decât "când ascultă de voința sa proprie".

Cu Rousseau, liberalismul contractualist ajunge în faza marilor sale paradoxuri. Ne putem pune, pe bună dreptate, întrebarea: nu cumva prin voința generală "Rousseau nu oferă individului nici o garanție, sacrificându-l fără rezerve statului?". Nu întâmplător acest caracter contradictoriu al operei sale a generat interpretări și orientări dintre cele mai diverse, care susțin totuși că se trag din doctrina maestrului genevez.

Rousseau și-a încercat mintea asupra multor probleme, dintre cele mai diferite : politică, botanică, muzică, educație și multe altele. El face însă parte dintre acei gânditori ale căror idei au influențat mersul istoriei. Este cazul *Contractului social*. Îl întâlnim astfel pe Rousseau în termenii unuia dintre cele mai importante documente în evoluția ideii de libertate, moment în care se regăsesc încorporate în principii de guvernământ și drepturi ale omului toate componentele principale pe care se constituise până atunci ideea de libertate în Franța, Anglia și Țările de Jos. Este vorba despre Declarația Drepturilor Omului și Cetățeanului.

Acest document este votat de Adunarea Constituantă la 27 august 1789 și a devenit preambulul Constituției franceze din 1791. În cele 17 articole ale Declarației avem sintetizate ideile a două secole de gândire politică, începând cu dreptul natural și sfârșind cu voința generală a lui Rousseau. De altfel, structura documentului ne sugerează deja această sinteză prin asimilarea contractului social, a ideii de libertate și lege, a libertăților civile și a celor politice.

Documentul distinge clar între drepturile civile - drepturile omului (libertatea, proprietatea, dreptul la viață) - și drepturile politice, care se referă la angajarea civică a individului în calitate sa de cetățean. Articolele 4 și 5 ale Declarației clarifică problema libertății definite drept "posibilitatea fiecărui om de a face ceea ce nu dăunează altcuiva". În egală măsură, individul este liber să facă tot ceea ce nu este interzis de lege. Acest tip de libertate este cosubstanțial cu libertatea persoanei, a opiniei, libertatea de expresie, de gândire, de întrunire etc.

Individul nu este însă numai liber, ci și egalul semenilor săi. Indiferent de condiția sa socială, el trebuie să aibă acces egal cu semenii săi la funcții în stat, pe principiul de selecție al propriei sale capacități și inteligențe.

Libertatea și egalitatea ca elemente de doctrină liberală exprimate manifest pentru prima dată de Revoluția franceză nu pot coexista decât în condițiile garantării lor prin lege. Legea determină conținutul, dar și limitele libertății, limite care odată încălcate ne duc la conflict cu semenii noștri cu care ne-am asociat prin pactul colectiv.

Legătura terminologică cu Rousseau nu este deloc întâmplătoare în *Declarație*. De exemplu, art. 6 al *Declarației* este formulat în exact termenii lui Rousseau: "Legea este expresiunea voinței generale. Ea trebuie să fie aceeași pentru toți fie că ocrotește, fie că pedepsește. Toți cetățenii sunt egali înaintea ei".

Adunarea Constituantă adoptă acest document, ne spune chiar textul Declarației, pentru că ignoranța și negarea drepturilor omului este cauza singură a necazurilor sociale și a corupției puterii politice.

Acesta este motivul pentru care se cere participarea întregii comunități la activitatea legislativă prin reprezentare (art. 6). În acest fel se pune problema individului-cetățean, care face parte dintr-o comunitate al cărei scop general este tocmai prezervarea drepturilor naturale, sacre și inviolabile ale omului: libertatea, proprietatea, rezistența la opresiune (art. 2). Libertatea individuală, libertatea religioasă și libertatea politică sunt specificate în articolele 4, 8, 10 și 12. O serie de alte articole ridică problema securității individului: dreptul la rezistență la opresiune, prezumția de nevinovăție (art. 7, 9) și pedeapsă conformă cu legea (art. 8). Libertatea persoanei este stipulată de art. 11. Articolul 16 se referă la principiul separației puterilor în stat. Ultimul articol al Declarației este cel al dreptului de proprietate și al protecției proprietății, care este definită drept "sacră și inviolabilă"; dreptul la proprietate poate fi atins doar în condiții de utilitate publică și numai pe baza "unei despăgubiri prealabile și juste".

Ceea ce a urmat primei Constituții revoluționare franceze a fost o degradare continuă a formei maxime pe care o luase ideea de libertate prin preambulul constituțional. Următoarele Constituții revoluționare, de exemplu, chiar dacă au menținut pe hârtie dreptul la revoltă (Constituția iacobină), l-au anulat la nivel real prin principiul teroarei, care servea, după afirmațiile lui Robbespiere, voința generală. Constituția Directoratului (1795) nu a mai pomenit de acest drept iar revoluțiile succesive din 1830, 1848, 1871 nu s-au mai ridicat la nivelul maximal atins de Revoluția franceză.

Din perspectiva teoretică, în perioada care a urmat Revoluției franceze, sunt semnificativi la vârf pentru întreprinderea noastră doi gânditori: Benjamin Constant și Alexis de Tocqueville. Ei reprezintă tot atâtea contribuții franceze la ideea liberală în secolul al XIX-lea.

Benjamin Constant (1767-1830) intră în istoria gândirii liberale pe linia deschisă de Montesquieu, fiind un adept al constituționalismului. Dintre cele 14 lucrări elaborate între 1798-1828, o importanță aparte în economia lucrării de față o are *Principiile politice aplicate la toate guvernămintele reprezentative* (1819). Oricare ar fi tipul de guvernământ - precizează Constant - modernitatea nu mai poate rămâne în afara guvernământului de tip reprezentativ și, în acest fel, a participării indivizilor la facerea legii care să le apere drepturile sacre și inviolabile. B. Constant vorbește de o libertate care se propune ca "un triumf al individualității atât asupra autorității care ar vrea să guverneze despotic, cât și asupra maselor care-și revendică dreptul de a aservi minoritatea". Libertatea omului modern nu mai poate semăna cu libertatea anticilor, prin care indivizii erau parte secundară în raport cu Cetatea. Libertatea modernă trebuie să fie libertatea individuală, care să fie garantată de libertatea politică. Această libertate politică nu poate exista decât într-un regim reprezentativ, regim în măsură se excludă privilegiile de orice natură și în care legea este principiul ce stă ca un *axis mundi* pentru regulile de joc ale actorilor politici și ale diferitelor grupuri sociale. Legea trebuie deci să interzică tot ce intră în conflict cu drepturile și libertățile individului.

Alexis de Tocqueville (1805-1859) se va preocupa în mod special de problema relațiilor dintre libertate și egalitate. La vremea când Tocqueville își scria primul volum din *La democrație en Amérique* (1840), peste Franța trecuseră deja două revoluții. Probabil că experiența franceză a celor două revoluții l-a făcut pe Tocqueville să privească democrația americană dintr-o perspectivă teoretico-politică mai lucidă decât ar fi putut-o face un american. Venit dintr-o lume europeană ce se definea pe alte principii, autorul descoperă în America o lume politică aparte, în primul rând sub aspectul relațiilor dintre indivizii aparținând unor clase sociale diferite.

În S.U.A. dezvoltarea comerțului, a industriei și noile descoperiri au creat mutații sociale substanțiale, care au dus spre ștergerea inegalităților generate de avuție și proprietate, în perspectiva refluxului politic al acestora. Revoluția americană a creat ceea ce Tocqueville numește "egalitatea de condiții", care este cea mai potrivită formă a egalității sociale. E adevărat,

oamenii se nasc și rămân egali în drepturi. În viața socială însă, singurul principiu care poate face ca indivizii să rămână egali, în ciuda diferențelor de potențial psiho-fizic, este cel al egalității condițiilor:

"În măsura în care am studiat societatea americană - ne spune Tocqueville - am văzut din ce în ce mai clar în egalitatea de condiții faptul generator din care pare să descindă fiecare fapt concret (...) Atunci mi-am îndreptat gândirea spre emisfera noastră și am avut impresia că disting aici un fenomen analog spectacolului pe care mi-l oferă Lumea Nouă. Eu văd egalitatea de condiții, care, fără să fi atins aici limitele extreme din Statele Unite, se apropie de ele zi cu zi".

Tocqueville se poate numi, pe bună dreptate, "un filosof modern al politicii". Din perspectiva modelului nostru de analiză a evoluției ideii de libertate, Tocqueville este un filosof important pentru că el pune problema relațiilor dintre egalitate și libertate dintr-o perspectivă nouă. Egalitatea și libertatea sunt pentru el valori politice cardinale, dar ele au determinații diferite și nu se suprapun, "chiar dacă au fost scrise pe flamura aceleiași revoluții". Revoluția burgheză este o revoluție nivelatoare, de egalizare a relațiilor dintre clasele sociale, prin desființarea privilegiilor. Extrema egalitate tinde însă să intre în conflict cu libertatea, ba chiar să o anuleze. Pentru Rousseau egalitatea genera libertate; pentru Tocqueville egalitatea poate fi și generatoare de despotism. Sensul istoriei socio-politice trebuie să fie cel al asigurării egalității șanselor pentru fiecare cetățean, pentru a intra în competiția socială în aceleași condiții de plecare. Și nu este lucrul acesta chiar principiul unei vieți sociale democratice?

6. Liberalismul american.

Declarația de Independență și sincronizarea cu Europa

"Faimoasă Chartă americană a libertății politice" (C.L. Becker) va introduce gândirea politică americană în contextul general-european al evoluției ideii liberale. Privită din perspectiva originilor sale ideatice, Declarația de Independență (1776) sintetizează reflecțiile unei întregi generații de gânditori politici. Din cele patru părți ale documentului, ne interesează aici partea a doua, care se referă la filosofia politică ce legitimează revoluția. O schiță a acestor idei care oferă temeiul teoretico-filosofic al Declarației de Independență ne pune în fața următoarelor propoziții, pe care le-am întâlnit deja în istoria europeană a ideii de libertate:

- a. (...) adevăruri de la sine grăitoare, acelea că toți oamenii sunt creați egali;
- b. (...) anumite drepturi inalienabile, că printre acestea se numără viața, libertatea, căutarea fericirii;
- c. (...) că pentru asigurarea acestora se instituie printre oameni guverne ale căror puteri izvorăsc din consimțământul celor chinuți;
- d. (...) dreptul poporului să o schimbe (guvernarea - n.ns.) și să instituie un nou guvern.

Din fragmentele citate mai sus se desprinde clar relația dintre filosofia politică a Declarației de Independență și: 1. dreptul natural (a, b); 2. contractualismul (c); 3. gândirea politică a lui Locke (dreptul la revoltă) (d); 4. Declarația Drepturilor Omului și Cetățeanului.

Dată fiind această filiație de idei dintre documentul politic american și gândirea politică europeană, apare legitimă ideea relației dintre ideologia liberală europeană și liberalismul Lumii Noi. Jefferson spunea în 1815 că "revoluția americană a fost în mințile oamenilor încă înainte de începerea Războiului de Independență ("înainte ca primul strop de sânge să curgă la Lexington"). La ce se referea oare Jefferson?

Continental american, încă înainte al gloriosului an 1776, era familiarizat cu dreptul cutumiar tradițional englez. Cu un deceniu și jumătate înainte de 1776, circulau în spațiul coloniilor Coroanei Britanice de pe continentul american peste 400 de broșuri care vehiculau ideile lui

Hobbes, Locke, Voltaire, Beccaria, Rousseau și Montesquieu. Observația aceasta ne obligă să tragem concluzia asupra constituirii liberalismului american în sensul unui reflex al evoluției ideii de libertate pe bătrânul continent. E adevărat, la nivelul formulelor instituționale de constituire a principiilor liberale, America se prezintă diferit în raport cu Franța, de exemplu, căci America devenea "Statele Unite" - o federație. La nivelul respectării principiilor de guvernare (lege, separația puterilor în stat) și a drepturilor individului, Statele Unite rămân în sfera de cuprindere a procesului european de evoluție instituțională și doctrinară liberale. Ele au fost propulsate în această sferă de către congresmanii anilor 1787-1788, împreună cu alte câteva capete luminate care au încercat să convingă opinia publică de faptul că o confederație de genul celei realizate de congresmani trebuie întărită. Mă refer aici la eseurile publicate sub titlul *Federalist Papers*, semnate de Alexander Hamilton, James Madison și John Jay.

Cele 86 de eseuri tratează probleme de organizare politică, comportament politic, instituții politice și mecanisme politice de întărire a confederației. Deocamdată ne vom opri la eseul cu numărul 51, prin care Madison pune în mod expres problema separației puterilor în stat. Respectarea acestui principiu se referă la "propria libertate de a lua decizii", prin respectarea legii, de către fiecare dintre cele trei puteri în stat: legislativă, executivă și judecătorească. Singura sursă din care legislativul, executivul și puterea judecătorească își trag legitimitatea trebuie să fie Poporul, dar canalele pe care aceste trei puteri se constituie și se întemeiază trebuie să fie cu totul separate. Același Madison, în eseul cu numărul 10, avertizează că libertatea și egalitatea ar putea fi blocate în exercițiul lor prin "tirania majorității". Conflictul dintre diferitele grupuri ar putea să pună în pericol libertatea publică și personal, iar decizia este adesea luată nu în concordanță cu regulile justiției, ci cu regulile unei "facțiuni", cea majoritară (Eseul nr. 10). Principiul care generează cel mai adesea constituirea de facțiuni este distribuția inegală de proprietate, situație care pune în conflict două grupuri de interese: proprietarii și non-proprietarii. Reglarea acestui conflict este sarcina oricărei legislații moderne.

Forma de guvernământ și principiul de constituire a corpului căruia i se delegea puterea sunt elemente esențiale pentru a asigura o guvernare capabilă să regeleze, să rezolve și să țină sub control alunecările spre una sau alta dintre părțile aflate în conflict. Soluția lui Madison este aceea a republicii unionale în care corpul legislativ este ales pe baza unei scheme de reprezentare. Cu cât este mai largă această uniune, cu atât este mai dificil ca majoritatea să se constituie în diferitele state pentru aceleași probleme; un individ popular, reprezentant al unei majorități dintr-un stat nu poate avea influență decât în statul respectiv; în acest fel șansele constituirii unei majorități necontrolabile la nivel național sunt foarte mici. Calea spre o federație a statelor americane era astfel deschisă prin contribuția a trei gânditori americani care s-au angajat să explice reprezentanților statelor care nu semnaseră actul de Uniune că aceasta este singura cale de păstrarea și de constituire a mecanismelor democratice de guvernare. Amendamentele propuse de unele dintre aceste state care nu semnaseră adeziunea la Uniune vor fi rezolvate într-o bună măsură de cele 10 Amendamente adoptate de părinții fondatori ai Statelor Unite în 1791.

7. Amendamentele Constituției americane

Pentru realizarea confederației americane, Constituția din 1787 prevedea ca actul să fie semnat de cel puțin 11 dintre cele 13 state. În 1787 semnaseră abia 9. Erau în afară Virginia, New York, North Carolina și Rhode Island. În 1791 New-York și Virginia semnează acordul de intrare în Uniune numai după ce Constituției americane i se aduc 10 amendamente. Acestea se refereau la drepturile individului, care lipseau întru totul din Constituție. Apar astfel concret specificate libertatea cuvântului, a religiei, presei, asocierii, întrunirilor și dreptul de petiționare (A.1); Amendamentul 2 garantează dreptul de proprietate; se garantează inviolabilitatea persoanei și a domiciliului (A.3); se oferă garanții personale, prezumția de nevinovăție, dreptul la proces cu dezbateri publice în fața unui juriu, precum și corelarea sancțiunii cu gravitatea infracțiunii

comise. Ultimele două amendamente precizează că enumerarea acestor drepturi nu are caracter restrictiv (A.9): "tot ce nu e interzis aparține poporului (A.10).

Corelând anumite specificări din documentele politice ale Statelor Unite, observăm o situație interesantă. Declarația de Independență începe somptuos: "All men are created equal", în condițiile în care Sudul practica încă sclavajul. Această situație discordantă va lua sfârșit în urma Războiului civil (1864-1865) și va fi consfințită prin Amendamentul 13, care interzice sclavia și servitutea. În realitate, populația de culoare a obținut egalitatea în S.U.A. abia la mijlocul deceniului al 7-lea al secolului XX, în urma reformelor și a mișcării de masă create de activitatea liderului de culoare Martin Luther King.

8. Ideea liberală în spațiul german

Liberalismul german are o semnificație specială pentru lucrarea noastră. În primul rând, el este, ca și liberalismul românesc, un liberalism de epocă târzie. În al doilea rând, ca și liberalismul românesc, el începe ca un reflex al liberalismului francez și continuă printr-o evoluție specifică spre neoliberalism, ideea națională fiind parte cosubstanțială a ideii liberale.

În Germania se poate vorbi, deci, de două etape în evoluția ideii de libertate. Prima este cuprinsă între 1815-1848 și se caracterizează printr-un liberalism constituit, în principal, din scrierile emigranților germani care au trăit la Paris și din dezbaterile din Parlamentul Germaniei de sud. În această primă etapă, liberalismul german n-a putut să treacă dincolo de limitele unui național-liberalism.

Primii gânditori liberali germani au fost doi evrei refugiați în Franța pentru a scăpa de persecuțiile poliției germane: **Ludwig Borne** (*Lettre de Paris* - 1831-1834) și **Henri Heine** (*L' Ecole romantique allemande* - 1834).

L.Borne se preocupă de probleme politice și va deveni după 1830 un adept al suveranității populare, pe linia de gândire rousseauistă, exprimându-și credința în natura bună a omului și în libertate și justiție ca rezultate ale spontaneității maselor populare. H.Heine este mai puțin preocupat de problemele politicii, în scrierile lui concentrându-se mai ales pe critica creștinismului și pe emanciparea de dogmele religioase prin apelul la rațiune. J. Droz susține că adevăratul liberalism german își începe cariera - "adevărat, în forme modeste - prin discuțiile din Parlamentul Germaniei de sud". Acest liberalism nu pune problema relației dintre individ și stat și controlul statului de către societatea civilă prin reprezentarea populară, ci se ocupă doar de protecția indivizilor față de actele arbitrare ale puterii politice și administrației.

Două decenii mai târziu, **Robert von Mohl** va pune în mod concret problema reprezentării politice, propunând un regim parlamentar întemeiat pe reprezentarea profesională și condamnând construcțiile "autoritare" ale constituționalismului german.

Gânditorul liberal cel mai influent al Germaniei secolului al 19-lea rămâne, fără îndoială, **Frederich von List**. În 1841, în lucrarea *Sistemul național de economie politică*, (pe care P.S. Aurelian o traduce în românește și o prefațează în 1887), List pune problema unui nou tip de liberalism în care abdică de la principiile liberalismului economic clasic al tradiției smithiene. Alterarea principiilor liberalismului economic clasic nu este un simplu moft teoretic, ci rezultatul analizei relațiilor economice internaționale ale vremii. Soluția lui List, care a și ridicat Germania alături de Anglia și Franța pe piața internațională, a fost protecționismul - o protecție necesară pentru salvarea pieței naționale față de produsele gata manufacturate ale vecinilor mai bogați. Principiile neoliberale ale lui List au devenit politică economică de stat pentru Germania, începând de la mijlocul secolului trecut iar ideile lui protecționiste au fost importate în periferia sistemului mondial modern, fiind aplicate chiar de către state precum SUA și Anglia, privite de mulți teoreticieni drept modele exemplare ale funcționării liberschimbismului economiei liberale clasice.

La nivel politico-instituțional, liberalismul german ridică o serie de probleme. Evenimentele

anului 1848 în Berlin și Viena i-au obligat pe regele Prusiei și pe împăratul austriac să accepte Adunări populare și să facă proiecte de constituții. Această luptă politică a germanilor revoluționari de la 1848 a fost însă subsumată mării preocupări a vremii - realizarea unității naționale. Într-o Adunare a statelor germane ținută la Frankfurt, delegații celor 38 de state germane adoptă o "Declarație a drepturilor fundamentale ale națiunii germane", în care proclamă principii liberale asemănătoare cu cele din Declarația franceză. În 1849, Adunarea va adopta Constituția democratică prin care se stabilește o Uniune federală (cu excepția Austriei), asemănătoare parțial cu cea americană. Uniunea trebuia însă să fie monarhică și condusă de regele Prusiei, care se proclama cu acest prilej și Împărat.

Liberalii germani pașoptiști au fost eliminați de pe scena politică anul următor, când regele Prusiei și Împăratul Austriei au dizolvat Adunările. Regele prusac elaborează va elabora apoi o Constituție care semăna a orice, numai liberală nu, ne spune Schapiro. Revoluția de la 1848 eșuează astfel în Germania, ducând cu sine speranțele liberale măturate de o reacție generală împotriva liberalismului. Bismark (1815-1898) anula în 1862, într-un discurs parlamentar, orice șansă de a avea un stat cu legi votate de o majoritate parlamentară, căci ele trebuiau înlocuite cu "sânge și fier". Era "cancelarul de fier" al Prusiei, devenit cancelar al Germaniei după unificarea acesteia între 1870-1871.

Germania prezenta în a doua jumătate a secolului trecut un liberalism instituțional și doctrinar șters, care coexistă în prevederile constituționale cu un autoritarism de tip paternalist. Statul german era acela care definea drepturile individului, pe care tot el le garanta și le apăra. Contractul social al englezilor și francezilor părea în aceste condiții un episod romantic. Constituția lui Bismark păstra însă libertatea cuvântului, a presei și a credinței, ca o compensație sau - de ce nu? - ca un reflex al paternalismului statului. Germania a fost prima țară în care statul a declanșat politici sociale pentru muncitori: asigurări de boală, de accident, de invaliditate, de bătrânețe și pensii. Și acest lucru se întâmpla cu mult înainte ca națiunile liberale ale lumii să se gândească la o astfel de politică de protecție socială. Acestea au fost punctele tari și slăbiciunile liberalismului german din secolul al XIX-lea. Din orice unghi l-am privi însă, liberalismul german rămâne ceea ce Schapiro numea "an unfinished pattern".

9. Liberalism italian în secolele XIX-XX

Liberalismul italian prezintă o caracteristică aparte în evoluția ideii liberale. În privința preistoriei liberalismului el se regăsește în Renașterea europeană timpurie sub aspect ideatic, și în republicile orașelor italiene, la nivel instituțional. Eclipsa teoretico-instituțională a ideii liberale italiene se va întinde după Renașterea mică și Renașterea mare, până la începutul secolului al XIX-lea. În evoluția națiunilor central și est-europene, liberalismul italian va avea aceeași caracteristică națională pe care o prezintă cel german și cel românesc. O Italie dezmembrată până după mijlocul secolului trecut se numește "Italia" doar sub aspectul "expresiei geografice". Suveranii celor 7 state rezistă fără provocări majore în scaunele lor de despoți. Problema unificării și a liberalismului național italian era încă mai complicată, căci, partea lombardo-venețiană stătea sub dominație austriacă iar statul-biserică al Papei își cerea independența și posibilitatea de control în condițiile unei Italii unificate. Liberal-naționaliștii epocii au trebuit să găsească formula de unificare a Italiei astfel încât să nu intre în conflict major nici cu Papa și nici cu împăratul Austriei.

Giuseppe Mazzini (1805-1872) va fi, la mijlocul secolului trecut, poate cel mai influent liberal național italian. El va pune în scrierile și discursurile sale problema relației dintre națiune și cetățean pe de o parte, iar pe de alta, pe cea dintre micile state și Regatul unit al Italiei. De această unificare depinde progresul națiunii, va spune Mazzini.

Opera național-liberală a lui Mazzini se întemeiază deci pe ideea de națiune, iar nu pe o simplă zonă sau pe "expresia geografică" a națiunii. Națiunile sunt unități etnice care au temeiul

ontologic în misiunile speciale pe care și le asumă, misiuni care constau într-o participare și o contribuție specifică la progresul civilizației moderne. După cum se observă, relația dintre libertate și naționalitate capătă la Mazzini o dimensiune universală. Avem deci în acest caz un liberal-naționalism racordat la ideea mai largă a libertății națiunilor. Expresia politică a liberal-naționalismului lui Mazzini este republica democratică, întemeiată pe sufragiul universal, în afara oricăror clase sau caste privilegiate: “un om care nu poate vota încetează a fi cetățean”. În acest fel, liberal-naționalistul italian se ridică împotriva votului censitar.

La nivel economic, teoreticianul italian este un neoliberal, respingând principiul *laissez-faire* al liberalismului clasic, punând și problema intervenției statului în societate prin politici sociale asemănătoare cu cele ale Germaniei bismarkiene.

În aceeași perioadă, contele **di Cavour** (1810-1861) dezvoltă un liberal-naționalism de o cu totul altă formulă. Este vorba de un liberalism moderat de inspirație britanică, ce se exprimă la nivel instituțional într-o monarhie parlamentară controlată de clasele deținătoare de proprietăți de diferite tipuri. Această monarhie constituțională ar fi - spune di Cavour - soluția optimă pentru o Italie unită și stabilă.

Revoluția de la 1848 va pune față-n față radicalismul pașoptist al lui Mazzini și Garibaldi, cu liberalismul moderat al lui di Cavour. A devenit politică reală însă moderatismul. În 1852 contele ajunge prim-ministru și face apoi primul pas spre unificarea Italiei, prin alungarea austriecilor din zona de nord, câștigând cu politica sa de alianță între Piemont și Sardinia de partea sa chiar și pe radicalii republicani, precum Garibaldi. Rezultatele acestei politici au devenit evidente abia în 1870, când Italia devine Regatul Unit, având o Constituție și pe Victor Emanuel drept Suveran.

Liberalismul italian va rămâne după 1870 cu un pas în urma celui francez și a celui englez. Sufragiul universal masculin va apărea abia în 1912, iar liberalii italieni vor rămâne - fie că sunt în opoziție, fie că sunt la putere - un partid cu reforme liberale doar la nivelul declarațiilor.

Evoluția ideii de libertate în Italia va intra din nou în eclipsă, o dată cu numirea lui Mussolini ca prim-ministru de către Victor Emanuel III în 1922, deși Mussolini nu era șeful unui partid majoritar. În acest “reflux” al valului întâi de democratizare, cum ar spune S.P.Huntington, Italia va participa la evoluția ideii de libertate abia după cel de-al doilea război mondial, când va deveni republică. Abia acum istoria ideii liberale italiene ajunsese la punctul de maximă împlinire politică.

NOTE. PUNCTE BIBLIOGRAFICE DE REPER. INFORMATII SUPLIMENTARE

- Rousseau, Jean-Jacques, Contractul social, E.S.E., București, 1957
- Santoni, R.E., Social and Political Philosophy, Doubleday, New-York, 1973
- Bacon, R., Noul Organon, Editura Academiei, București, 1957
- Belloc, J., The French Revolution, Oxford University Press, London, 1966
- Bentham, Jeremy, An Introduction to the Principles of Morals and Legislation, Oxford, 1879
- Sartori, Giovanni, Teoria democrației reinterpretată, Polirom, Iași, 1999 (1987), trad. Doru Pop, Prefață Dan Pavel
- Schapiro, J.S., Liberalism. Its Meaning and History, Van Nostrand Reinhold Co., New York, 1958
- Prelot, Marcel, Histoire des idées politiques, Dalloz, Paris, 1958
- Mill, J.St., Utilitarianism, On Liberty, and Representative Government, New-York, 1914
- Mill, John Stuart, Despre libertate, Humanitas, București, 1994
- Montesquieu, Charles, Despre spiritul legilor, vol. 1, București, Editura Științifică și

- Enciclopedică, 1964
- Maier, Charles, Democracy since the French Revolution, în John Dunn (ed.), Democracy. The unfinished journey 508 BC to AD 1993, Oxford University Press, Oxford, 1993
 - Manent, Pierre, Istoria intelectuală a liberalismului, Humanitas, Bucuresti, 1994
 - Nica, Constantin, Liberalismul și societatea modernă, Noua Alternativă, București, 1995
 - Hamilton, A., Madison, J., Jay, J., Federalist Papers, J.M. Dent Ltd., London, 1992
 - Hayek, Frederick A., Drumul către servitute, Humanitas, București, 1994 (1944), trad. Eugen B. Marian
 - Hearder, H., Europe în the Nineteenth Century (1830-80), Sing Cheng Printing, Hong-Kong, 1982
 - Heilbruner, Robest L., Filosofii lucrurilor pământești. Viețile, epocile și ideile marilor economiști, Humanitas, București, 1994
 - Nica, Constantin, Opțiunea neoliberală, Institutul de Teorie Socială, București, 1997
 - Noess, A. et alt., Democracy, Objectivity and Subjectivity; Studies în the Semantics and Cognitive Analysis of Ideological controversy, Oslo, 1956

CURS 5

LIBERALISMUL CENTRULUI ȘI LIBERALISMELE PERIFERIEI

1. Teoria Centru-Periferie: F. Braudel și Imm. Wallerstein

Cuplul conceptual "centru-periferie" trimite la analiza făcută de F. Braudel la sfârșitul anilor optzeci, când încerca în *Timpul lumii* (1979) să interpreteze evoluția lumii moderne prin modelul economic al dependenței unei economii globale de un centru care se mută dinspre nordul Italiei și lumea Țărilor de Jos, către spațiul nord-atlantic. Istoria Europei moderne, în special, este văzută de Braudel din perspectiva unei ordini economice care ne duce către o diviziune internațională a muncii, în care fiecare economie națională sau zonală își are propriul ei rol determinat de poziția pe care o are în relațiile de schimb în această economie mondializată. Prin analiza unor trenduri seculare, Braudel demonstrează că ritmurile de dezvoltare ale economiei europene au fost dependente mereu, printr-o relație de schimb la nivel internațional, de un centru alcătuit din orașele cele mai dezvoltate din punct de vedere economic la vremea respectivă. O primă economie mondială organizată astfel poate fi considerată ca producându-se în Europa între secolele XII-XIII, o dată cu nașterea unor spații de circulație economică pentru care orașele sunt instrumente, releuri și beneficiari. Începutul mileniului II coincide deci cu schițarea unui proto-capitalism, legat de emanciparea economică a unor zone aflate într-un evident proces de modernizare. Centrul economiei mondiale în această perioadă este reprezentat de doi poli - Țările de Jos și nordul Mediteranei. Acest început poartă cu sine și premisele unei relații conflictuale între Nordul și Sudul european, care pornesc o competiție pentru stăpânirea economică în noua ordine europeană. O adevărată "world economy" (corespondentul englezesc al conceptului braudelien de "économie-monde") despre care ne va vorbi într-un sistem teoretic îmbunătățit Imm. Wallerstein în *The Modern World System* (1974). Este vorba de un sistem de relații internaționale privit din perspectiva relațiilor economice între diferite țări și regiuni, apărut spre sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului următor. Acesta este un tip nou de sistem de organizare, o ordine pe care lumea nu o cunoscuse până atunci. Caracteristica esențială a acestei noi ordini mondiale constă în faptul că ea este întemeiată pe principii economice iar nu pe cele de tip politic, cum sunt imperiile, orașele-state și statele naționale. Acestea din urmă sunt părți organizate politic în cadrul economiei mondiale. Sistemul mondial este privit ca "...un sistem social care are granițe, structuri, grupuri de apartenență, reguli de legitimare și coerență. Viața sa este guvernată de forțe aflate în conflict care îi oferă unitate prin relațiile de tensiune dintre ele și instabilitate, deoarece fiecare grup urmărește neîncetat să remodeleze sistemul în folosul său. Sistemul are caracteristicile unui organism în sensul că are o durată de viață în decursul căreia caracteristicile sale se schimbă în anumite privințe și rămân stabile în altele". În acest sistem există o diviziune extensivă a muncii, funcțională și geografică, sarcinile economice nefiind egal distribuite în interiorul sistemului. Economii mondiale sunt divizate. Există state în "centru", care își asigură o cultură proprie națională, aparatul de stat fiind puternic asociat cu o cultură națională. Statul puternic al centrului se află în relație politică și economică cu statul slab al periferiei, condiția zonelor periferice întinzându-se între colonizare și, cel mult, o existență cu un grad scăzut de autonomie - pentru situații necoloniale. Între centru și periferie se situează state care au o oarecare forță a aparatului instituțional, ele putând dezvolta activități economice complexe, politici pentru integritate culturală etc. Acestea sunt zonele semiperiferiei sistemului mondial modern. O astfel de zonă are o funcție importantă în cadrul sistemului, în sensul că este un element necesar în articularea noii ordini mondiale, prin rolul jucat de grupurile comerciale: mijlocitori ai imperiului. Centrul are o arie de concentrare a capitalului și niveluri mai înalte de calificare în economie și, în special, în producție. Mecanismele pieței internaționale și relațiile de

schimb întăresc, nu subminează diversificarea. Un astfel de fenomen duce, în mod evident, la o adâncire a decalajelor economico-sociale dintre diversele arii, aflate ele însele în proces de evoluție de la semiperiferie la periferie, de la o arie exterioară sistemului, la parte integrantă cu funcția periferiei, de la centru al sistemului mondial modern, la condiția de semiperiferie.

2. Liberalismul semiperiferiei: America Latină

Sarcina asumată de acest capitol este aceea de a urmări evoluția ideii de libertate și a construcțiilor politice, alături de doctrinele politice de tip liberal în aceste spații periferice și semiperiferice începând cu secolul al XIX-lea. În aceste condiții lansăm ipoteza potrivit căreia se poate vorbi despre un liberalism al periferiei sistemului mondial, care diferă fundamental de cel al spațiului nord-atlantic la nivelul originilor și formelor de manifestare, a construcției și asamblării practice a valorilor liberale, departe de orice îndoială, de sorginte vest-europeană. Foarte asemănător acestei specii de liberalism este cel al spațiilor ce țin de periferia sistemului mondial modern, pentru care vom înainta spre analiză cazurile Turciei, Rusiei și României.

În aceste condiții, putem spune că liberalismul spațiului nord-atlantic își creează specii la nivelul periferiei și semiperiferiei, în care este importat într-un proces de difuziune cultural-politică pe de o parte, într-un răspuns organic al structurilor statale naționale ale periferiei pe de altă parte. Diferența specifică a acestui tip de liberalism stă în calea de formare și de introducere a valorilor liberale, la care se adaugă o serie de alte componente despre care am mai discutat anterior. Ceea ce face însă ca aceste societăți aflate pe arii socio-politice diferite să poată participa la modelul liberal, este tipul de democrație care se instaurează și tipul de configurații instituționale, la care se adaugă modul specific de funcționare în sistemul politic determinat. De o difuziune culturală cu greu se poate vorbi pentru cazul Balcanilor și al Americii Latine în secolul trecut. Cu toate acestea, formele instituționale și funcționarea lor în spații geopolitice atât de îndepărtate, sunt izbitor de asemănătoare. lucru care ar putea fi explicat prin apartenența lor la spațiul periferiei sistemului mondial modern. Să ne explicăm prin studii de specialitate.

În *Politics in the Semi-Periphery*, N.P.Mouzelis, vorbește despre parlamentarismul timpuriu și procesul de industrializare în America Latină și în Balcani, pentru cea de-a doua jumătate a secolului trecut, identificând trăsături specifice ale acestor țări din ariile aflate sub analiză. Una dintre ele este cea referitoare la independența pe care o obțin tocmai în acest secol nouăsprezece, fenomen legat de perioada de guvernare parlamentară cu caracteristicile tipurilor de regimuri politice oligarhice și restrictive. Una dintre determinările pe care Mouzelis le identifică pentru acest tip de organizare politică este industrializarea slabă, proces care a fost factorul decisiv în trecerea de la democrații restrictive la democrații și sisteme politice întemeiate pe partide organizate și cu bază socială stabilă.

Concluzia care reprezintă punctul central al primului capitol din lucrarea sa asupra democrației și valorilor liberale în periferie este aceea că importul de sisteme de participare politică precum cel electoral, la care se adaugă cel al instituțiilor politice ale unui regim pluripartid "nu a fost o simplă problemă de fațadă". Deși instituția parlamentară nu a funcționat în periferie în același fel ca în Vestul Europei, ea a fost departe de a avea un rol decorativ în semiperiferie. Avem de-a face aici cu o organizare rapidă la scala timpului istoric a unui sistem de partide și la disoluția graduală a șefilor locale arbitrar de guvernare (cum este cazul caudillismului și coronelismului) care caracterizau formele locale de producție și participare la viața comunității în Peru, Bolivia, Venezuela, Argentina și Chile. Mai mult, în semiperiferia Balcanilor și Americii Latine, acest sistem parlamentar oligarhic a reușit să "ardă" etapele de evoluție, folosind termenul lui Zeletin, organizarea sistemului de partide și extinderea participării politice devansând ritmul și relația de determinare a Vestului, unde s-a produs în plin proces sau ulterior procesului de industrializare. Pentru această regiune a sistemului mondial modern, nu putem vorbi despre producții industriale care să alimenteze masiv bugetul sau exportul, exemplul cel mai relevant fiind cel al Argentinei

care la început de secol XX era cea mai industrializată țară din această regiune. Situația este asemănătoare și pentru Grecia care era la început de secol XX cea mai industrializată țară din Balcani. Este la fel de adevărat că Grecia avea în 1909 un Partid Liberal care a reușit să-și asume rolul reformator pentru lumea agrară, astfel ca după anii treizeci ai secolului nostru să aibă un rol decisiv în bază electorală atât rurală cât și urbană, mai ales în Nordul Greciei (Peloponesul era, mai degrabă, conservator la urne și era dominat de Partidul Popular).

Interesant din punct de vedere comparativ este faptul că perioada în care țările Americii Latine încep tranziția către modernitate prin schimbarea sistemului instituțional este aproape identică cu cea a României. Asta pe de o parte. Pe de altă parte, procesul de modernizare și dezvoltare economică își are originea în aproximativ aceeași perioadă istorică în cele două arii ale sistemului mondial modern. De exemplu, la mijlocul secolului trecut, ne spune J.J. Johnson în *Political Change in Latin America*, liderii politici au înțeles că soluția modernizării nu este legată de căutări teoretice în primul rând la nivel politic, ci de rezolvarea unor probleme de natură strict economică. Răspunsul modernizării și al progresului social trebuia căutat în sfera economicului: "În scurtă vreme, în națiunile Americii Latine, soluțiile economice s-au ridicat deasupra celor politice (...) Dezvoltarea economică a devenit o obsesie. Ea a dominat epoca de la 1850 până la primul război mondial, așa cum dezvoltarea politică dominase perioada precedentă".

Ceea ce merită remarcat la dezvoltarea economică a celor patru țări din America Latină este că elita politică a înțeles că soluția reală pentru progres este dezvoltarea economică. Care dezvoltare nu s-a lăsat așteptată. De exemplu, avem în cazul Argentinei o dezvoltare economică substanțială, ce se regăsește în numărul de hectare cultivabile care a crescut între 1865-1915 de la 373 mii păturate la 95.000. Este clar că republica fusese transformată dintr-un importator într-un mare exportator de cereale. Același lucru se întâmplă cu Brazilia, care devine în 1909 cea mai mare exportatoare de cafea. Dezvoltarea căilor de comunicație a fost o problemă importantă a statului, la sfârșitul secolului electricitatea începând să înlocuiască gazul pentru iluminat, vreme la care Mexicul devenea cel de-al treilea exportator de petrol din lume. Se introduc noi industrii și se extind industriile manufacturiere vechi. Produse chimice, medicamente, industria cărnii și cea a încălțăminteii se dezvoltă în paralel cu industria minerală și a extracției de aur în Brazilia, sectorul bancar și cel investițional devenind parte integrantă a modernizării.

Cea mai semnificativă parte a acestui proces de modernizare este la nivel investițional asistența capitalului străin, care produce alături de cel autohton mărfuri pentru export. Lucru destul de rar la vremea respectivă, după cum la fel de rar este astăzi, când dezvoltarea asistată de dictaturile militare sau de regimurile autoritare a făcut din semiperiferia sistemului mondial modern locul de acaparare a industriilor competitive pentru export și a prelucrării produselor de către capitalul străin, în speță american.

3. Liberalismul periferiei: Imperiul rus și Imperiul otoman

Poate ca trăsătura cea mai interesantă a liberalismului în sud-estul Europei constă în asimilarea preferențială a ideilor liberale din Occident, criteriile de selecție ale acestui proces fiind întemeiate pe o percepție de non-interferență cu ordinea politică structurată la nivelul sistemului instituțional. Această zonă a sistemului mondial modern a reacționat diferit la difuziunea culturală a ideilor liberale, în funcție de specificul politic și cultural. Unele dintre țări au reușit să asimileze în formule specifice ideile liberale, pe când altele au rămas în continuare atât la nivel ideatic cât și la nivelul politicilor concrete destul de departe de un model pe care l-am putea introduce sub conceptul de "liberal". Cum au reacționat imperiile și Principatele române din periferia europeană la difuziunea cultural-instituțională liberală?

Exemplar pentru perspectiva inadaptării este cazul Rusiei, ce ne oferă spectacolul unui evantai special de idei autohtone și idei de import - de tip liberal - care nu reușesc să se asambleze

sistematic la nivelul unei doctrine politice de aceeași factură. În cel mai bun caz, liberalismul apărut la nivel ideatic în interiorul ariilor socio-culturale guvernate de suprastructuri politice de tip imperial, se constituie în programe politice temporare neînchegate ale unor grupuri de intelectuali ruși, în cadru unui trend cultural al modernizării. Vom încerca să urmărim constituirea și mersul ideii liberale în spațiul imperial rusesc printr-o analiza a relațiilor acestui trend al modernizării cu trendul slavofilismului, a cărui evoluție ne poate spune multe lucruri despre spiritul imperial în mentalul colectiv al intelighenției rusești din a doua jumătate a secolului trecut, în mod special. Aceasta în ceea ce privește răspunsul rusesc la importul de idei liberale.

Un tip aparte de răspuns la fenomenul de difuziune în periferia sistemului mondial îl oferă absorbția liberalismului de către structurile și mentalul colectiv al ariei imperiale otomane. Vom încerca astfel în această parte să căutăm reacțiile specifice ale celor două suprastructuri imperiale la provocările pe care o parte a elitei intelectuale le adresează prin deschiderea față de ideea liberală apuseană. Așa cum am sugerat deja, răspunsurile au fost total diferite în Imperiul rus, fata de Imperiul otoman. Dacă unul a rămas în imobilitatea sistemului instituțional de tip imperial, celalalt a reușit să treacă peste suprastructuri autocrate, către un regim de tip autoritar, în care reformele de tip liberal sunt impuse de către noua putere politică, fără însă ca aceasta să fie o putere politică de tip liberal. Acesta este cazul Turciei. În ceea ce privește Imperiul rus, lucrurile s-au schimbat la nivelul de suprafață. Căderea unei suprastructuri de tip imperial a fost urmată de instituirea unei de aceeași factură în urma Revoluției din octombrie, 1917.

4. Mersul ideii liberale în Imperiul rus

La începutul secolului al XIX-lea este greu de acceptat că spațiul imperial rus putea să tolereze măcar o parte a ideilor liberale, care cunoscuseră în Occident forma plenară de manifestare prin Revoluția franceză, în Declarația Drepturilor Omului și Cetățeanului din 1789. E la fel de adevărat că nu se poate vorbi de o lipsă totală de cunoștință despre aceste idei la nivelul intelighenției ruse a sfârșitului de secol optsprezece. La puțină vreme de la proclamarea drepturilor omului în Franța, Gazeta din St. Petersburg tipărise în traducere rusa Declarația drepturilor omului, inclusiv articolul III, care se referea la originile puterii politice: puterea supremă derivă din popor. Tipărirea documentului fusese însoțită însă, e adevărat, și de lista bogată a victimelor din anii nouăzeci ai Revoluției franceze.

Orice șansă de difuzare a acestor idei se epuizase însă în momentul în care țarina Ecaterina I luase cunoștință de execuția regelui Ludovic al XVI-lea în ianuarie 1793, prilej cu care președintele Academiei era să-și piardă postul pe motiv ca se permite în Rusia circulația unor asemenea idei care au generat forma supremă de atac la adresa sistemului de guvernământ de tip monarhic: regicidul.

Începând cu anii '20, secolul al XIX-lea se anunța unul întunecat pentru spațiul imperial rus, în sensul unei posibile participări la procesul de evoluție a ideii liberale. Țarul Alexandru I renunșase la influențele liberale din tinerețe și, în stil rusesc, făcea confesiuni retorice diplomaților străini despre "erori ale tinereții". Deși împotriva ideilor liberale, autocratul Alexandru I nu abandonase complet proiectele pentru o Polonie constituțională și autonomă. Urcarea pe tron a fratelui său Nicolae I spulbera însă orice șanse ale unui posibil experiment polonez, Dieta poloneza care se întâlnește și așa destul de rar sub Alexandru I, nemaîntâlnindu-se niciodată după 1825. Anul 1825 - anul morții lui Alexandru I - este începutul unei epoci rusești asemănătoare epocii Ecaterinei cea Mare. Politica rusească devine încă mai tiranică și mai imperialistă (dacă astfel de grade de comparație pot fi acceptate), uitând cu totul de o eventuală dimensiune cosmopolita sau "luminată" a tinereții noului țar. Nimeni n-ar putea afirma că politica rusească de după 1825 este "mai tiranică" ori "mai imperialistă" decât cea a Prusiei sau Austriei. Poate, diferența dintre ele ar sta în corupția administrației. Oricum, e o simplă diferență de grad.

Asemănări profunde se regăsesc în cazul marilor puteri imperiale care stăpâneau în sud-estul

Europei la nivelul imobilismului structural. De exemplu, în cazul monarhiei habsburgice, nici Francisc I (1792-1835) și nici Ferdinand (1835-1848) n-au avut intuiția reformelor pe care spiritul vremii le cerea. Într-o mentalitate a încremenirii instituționale neinspirate, Francisc I lăsa în 1835 în testamentul său pentru Ferdinand, inclusiv un principiu al guvernării : "Guvernează, dar nu schimbă nimic!" Acest îndemn se făcea, să nu uităm, într-o situație în care exista totuși o delegare minimă de putere în stat, cum a fost cazul lui Metternich, care, e adevărat, sugerase reforma structurilor politico-administrative fără prea mare convingere.

În cazul Rusiei, reformele nu puteau să aibă șansă de reușită în condițiile în care Romanovii erau șefii absoluți, orice delegare de putere fiind echivalentă cu un atac la puterea țarului. Secolul întunecat al Rusiei începe cu Nicolae I, care găsea de cuviință să facă din lupta împotriva ideilor revoluției de la 1789 o datorie a sa față de țara. Cum este și firesc, în această situație, represiunea împotriva oricărei libertăți de expresie devine idee forță a politicii imperiale. În această perspectivă, noul Cod de legi pe care îl introduce Nicolae I în 1832, nu poate fi nimic altceva decât o colecție a unor legi ce preexistau deja în sistemul juridic al imperiului, lăsând deoparte orice referire la una sau alta dintre ideile liberale ale vremii. Politica de represiune în Imperiu se accentuează, orice deviere de la regulile instituite de autocrat fiind aspru pedepsită. Un exemplu relevant în acest sens îl poate constitui reacția lui Nicolae I față de revolta polonilor. În 1825, când îi fusese amenințat propriul tron, țarul executase 5 decemvristi. La numai 6 ani, când naționalismul polon încerca să se racordeze la spiritul revoluționar european, țarul executa sute de polonezi din rândurile celor care încercaseră să conteste stăpânirea rusească asupra Poloniei, abolind Constituția țării în 1831, după ce armatele imperiale ocupau Varșovia. Cu siguranță că Speransky, unul dintre miniștrii Curții imperiale, se înșelase la început de secol, când afirma că în Rusia "doar cerșetorii și filosofii sunt oameni liberi", restul lumii sociale fiind alcătuită din două categorii de sclavi: o parte sunt sclavii autocratului iar cealaltă parte sunt sclavii proprietarilor de pământ; libertatea proprietarilor exista numai în măsura în care spațiul lor de acțiune și manifestare era privit comparativ cu cel al propriilor sclavi. Speransky se înșelase în sensul că, până la moartea lui Nicolae I în 1855, filosofii ruși erau liberi doar să gândească, nu să se și exprime. Nu întâmplător opoziția rusească a venit pe linia mișcărilor și organizațiilor secrete și era influențată de mișcări de idei, precum cea reprezentată de ideologia carbonarilor italieni, a unor grupuri prusace cu o ideologie asemănătoare (Tugendbund), sau a carbonarilor francezi. Mișcări reale de opoziție la autocratismul rusesc se vor cristaliza în Rusia abia în a doua jumătate a secolului trecut. Ocazia le-o oferea Alexandru II (1855-1881), cunoscut în istorie ca "țarul emancipator".

Dacă se poate vorbi de un liberalism rus la nivelul inițiativelor pornite dinspre puterea imperială, acesta trebuie căutat în perioada de relativă deschidere a lui Alexandru II, când se încearcă abolirea sistemului juridic tradițional (ce fusese revigorat de Nicolae I în 1832), printr-o reformă judiciară ce țintește să racordeze Rusia la jurisprudența europeană. Această încercare de europeanizare din 1864 fusese precedată de abolirea șerbiei în 1861. Se puneau acum probleme care, cel puțin teoretic, încercau modernizarea Rusiei după modelul națiunilor europene evolute sub unghiul valorilor liberale: egalitatea în fața legii, procese publice, imparțialitatea și accesul egal la tribunale, imunitatea judecătorilor. Probabil că această tendință minimă de deschidere a Curții imperiale față de ideile liberale ale Vestului nu este deloc străină de mișcarea de idei reprezentată de o parte a intelighenției ruse, cunoscută sub numele de "occidentalști".

5. Liberalism mesianic sau mesianism liberal?

Analiza mișcării de idei liberale din Rusia secolului trecut nu poate fi făcută decât în formula comparativă, în care să apară trimeri la un alt curent de idei paralel în epocă: slavofilismul. Necesitatea formulei comparative ține de specificul ideilor liberale asimilate în spațiul imperial rus, idei care, până la urmă, se vor dovedi absorbite de mesianismul rusesc, amalgamul realizat

eșuând în radicalismul sfârșitului de secol, când, ceea ce fusese o mișcare cu o serie de idei liberale, devine un extremism a cărui idee structurantă este regicidul. Originea mișcării de idei care se înscrie în zona pe care am putea-o numi "liberală", trebuie căutată în anii '40 ai secolului trecut, când un grup de intelectuali ruși cereau modernizarea structurilor administrative ale imperiului, fără a se exprima public față de problema Serbiei. Alexandr Herzen observa atunci un "sentiment profund de alienare în raport cu Rusia oficială", într-o țară în care "statul modern rus este statul lui Ghinghis Han, plus telegraful". Se pare că la început Herzen fusese atras de slavofilism, o mișcare de idei care propunea biserica ortodoxă rusă drept *axis mundi*, opunându-se oricărui import de instituții sau idei ce erau străine spațiului rus. Alsakov și Kireyevsky ajung, în fundamentalismul lor, să condamne până și pe Nicolae I și Ecaterina cea Mare pentru un așa-zis "occidentalism", definit de slavofili ca o "prusacizare a administrației". Formula ideală pentru administrarea Rusiei era, în concepția lor, dezvoltarea instituțiilor mirului - comunitatea sătească, organizată într-o comună cooperativă. În egală măsură slavofilismul condamnă Parlamentul, formula legislativ-administrativă potrivită Rusiei fiind cea a Adunărilor consultative. Practic, această formulă birocratică însemna o reîntoarcere a Rusiei la sistemul instituțional al secolelor al XVI-lea și al XVII-lea. O astfel de organizare ar fi fost singura în măsură să facă în epocă un corp comun cu biserica și să apere Rusia de materialismul vestic distrugător, după cum își justificau slavofiliile opțiunea ideologică.

O astfel de ideologie reprezentată de slavofilism era departe de spiritul de deschidere al lui Herzen. Împreună cu Tchadeyev, Belinsky, Turgenev, Bakunin, Herzen condamnă imobilismul instituțional al Rusiei, sesizând nevoia unei Constituții și a unui sistem instituțional modern. Ideile lor rămân însă fără nici-un efect în viața politica rusească. Destinul lui Herzen, pe care îl socotim exemplar pentru o analiza a ideilor liberale în Rusia, spune foarte multe despre cât de adânc erau înrădăcinate aceste idei în mentalul colectiv al grupului care le susținea. Începând ca slavofil, trecut în tabăra occidentalizatorilor, Herzen se va converti după 1848 la ideologia mirului, întorcându-și privirile de la Vest. Sinteza ideologică rezultată este narodnicismul, în formula unui socialism agrar. În anii '60, narodnicismul capătă forma rusească a socialismului importat pe filiera Fourier, Owen și chiar a anarhistului Proudhon. La vremea aceea, curentul care ar fi fost de așteptat să se concretizeze într-o mișcare liberală, a luat forma unei utopii ascetice și juisante, pe care o redă cel mai bine N.K. Mikhailovsky în romanul *Ce este progresul?* (1863): o mixtura de socialism, și idealism vizionar, fondată pe credința națională și brutalitatea extremă a mijloacelor de acțiune. Noua mișcare de idei fondată pe nucleul anterior al occidentalizării - guvernare pe temeiul unei Constituții, libertate de exprimare, valori liberale, asimilarea cuceririlor științei, plus o revoltă implicită împotriva Serbiei - capătă mii de aderenți în rândul păturii de intelectuali care se implicau activ în răspândirea noii doctrine a emancipării poporului. Mii de narodnici merg în anii '70 la sate și predică ideile socialismului agrar, puterea imperială socotind mișcarea primejdioasă abia în 1874, când o suprimă, arestând peste 4000 de predicatori ai socialismului narodnic. Mișcarea nu poate fi definitiv distrusă, țara având nevoie de intervenții succesive împotriva narodnicilor, până ce mișcarea se scindează în 1879. Gruparea *Pamint și libertate* se va diviza în urma conflictelor interne generate de poziția față de problema regicidului. După ce în octombrie 1879 unul dintre membrii organizației va eșua în atacul împotriva lui Alexandru II, cei care considerau ca problema regicidului trebuie să fie o idee centrală și o politică permanentă a organizației, se vor grupa în organizația *Voința Poporului*. După 7 încercări eșuate, noul grup cu ideologia anarhismului terorist va reuși să realizeze ideea de bază a ideologiei sale, asasinând țarul în 1881. Exilați apoi, ei vor lupta pentru Adunare reprezentativă în Rusia. Grupul se va destrăma în 1877, când va încerca asasinarea țarului Alexandru III. Celălalt grup al narodnicilor - "narodnicii pașnici" - vor reprezenta, sub conducerea lui Plekhanov, primul nucleu al marxismului rus. La începutul secolului nostru, grupul de marxiști ruși se va scinda din nou, datorită insistențelor lui Lenin de a organiza un partid socialist în care șeful partidului să aibă puteri și prerogative importante în luarea unei decizii și controlul întregii organizații. Refuzând o astfel de centralizare, Plekhanov și Axelrod se vor retrage și vor întemeia gruparea

menșevică. Lenin întemeiază acum Partidul bolșevic, care-și va începe cariera de agent creator de istorie după Revoluția din octombrie 1917.

După cum se observa, spațiul intelectual rus nu a scăpat ideologiei liberale care domina întreg secolul nouăsprezece european. E adevărat, avem de-a face cu un liberalism "adaptat" și "gradual", cum îi spune Besancon, de la un liberalism care se supune total față de autocrație în temeiul unor justificări hegeliene (raționalul și realul se identifică), până la răzvrătirea împotriva puterii autocrate, prin anarhismul terorist. Deși există idei liberale în spațiul rusesc, nu se poate vorbi de o doctrina liberală rusească. La baza mișcării de idei liberale din Rusia exista o acceptare a lumii socio-politice așa cum este ea. Rusia este buna în fondul său, de aceea realitatea trebuie modificată în limitele tolerabilului, fără să i se substituie o alta, cu o structura social-politică radical nouă. Liberalismul rus se naște pentru a lăsa opoziția slavofilismului, evoluat și el spre panslavismul romanticist în anii '60-'70 ai secolului trecut: "...La nașterea sa (liberalismul - n.ns.) nu este o ideologie contrară, ci contrariul unei ideologii". Apărut împotriva slavofilismului, liberalismul rus, născut ca un curent al occidentalizării, refuza iraționalismul de tip slavofil, opunându-i raționalismul științei; accepta universalitatea dreptului, dar combina dreptul natural al Constituționaliștilor francezi cu un drept tradițional rusesc; admite necesitatea statului, un guvernământ bazat pe Constituție și regularitatea procedurilor legale; nu are aversiune pentru bogăția ca atare și pentru circulația banului și nu confunda autonomia eului cu "personalitatea integrală". Acestea sunt trăsăturile pe care liberalismul rus le împărtășește cu liberalismul occidental. La nivelul dinamicii ideii liberale în Imperiul rus însă, lucrurile stau cu totul altfel decât în Occident. Formula minimală a ideii liberale a fost subiectul unei metamorfoze specifice care a reușit să unească liberalismul cu o parte a mișcării narodnice, într-un proces de diluare continuă care sfârșește în mesianism revoluționar. În aproximativ o jumătate de secol, ceea ce fusese un liberalism al sincronizării cu Occidentul - e adevărat în limitele precizate anterior - capătă forme diverse de codificare și exprimare ideologică a libertății. Nu libertatea individuală este formula pe care o capătă ideea de bază a ideologiilor dominante în Rusia sfârșitului de secol XIX, ci libertatea colectivă: comunitatea sătească sau proletariatul, narodnicismul sau marxismul rus.

6. Neoliberalism economic rus?

Unii istorici ai liberalismului rus consideră că putem identifica în spațiul Rusiei țariste o seamă de idei ce ne-ar putea duce către acceptarea existenței unei ideologii și practici economice care se definesc în termenii neoliberalismului *avant la lettre*. Care sunt argumentele unei astfel de teze? N.S.Mordvinov (1754-1845) amiral al flotei rusești și unul dintre cei mai mari proprietari de pământ, ministru și șef al Departamentului de Economie, senator și cu studii în Anglia în timpul Ecaterinei II (1774-1777) a venit în Rusia ca admirator al lui Adam Smith. Prieten cu Bentham, el a fost numit de unii dintre economiștii sovietici un List al Rusiei. În realitate, el este mai degrabă un înaintaș al lui List, având în vedere că a scris despre nevoia de protecționism în *Câteva considerații asupra manufacturilor în Rusia și asupra tarifului* (1815), lucrare prin care se propune ca protecționist al industriei. Dezvoltarea economică este pentru el semnul progresului unei țări, o țară agricolă fiind totdeauna săracă și nevoile ei fiind satisfăcute de alte națiuni străine, ceea ce face o astfel de relație economică una periculoasă pentru țara cu economie agrară. Într-o Rusie în care 9/10 dintre indivizi sunt țărani este greu să se vorbească despre o diviziune a muncii. Pentru Mordvinov, manufacturierul este mai folositor unei țări decât negustorul, soluția pe care o propunea țarului fiind aceea a unei grăbnice industrializări a imperiului prin intermediul tarifelor ridicate pentru protecția manufacturii naționale. O astfel de protecție va duce, de asemenea, la creșterea valorii monedei naționale a Rusiei la nivel internațional și va stopa cheltuielile de lux ale nobilimii, gata oricând să importe produse finite. Fără a respinge libertatea

comerțului, cum va propune mai târziu List, el admite competiția între țări cu același grad de dezvoltare economică.

O primă măsură pentru dezvoltarea economică a Rusiei propusă de Mordvinov în 1831 a fost cea de dezvoltare a industriei agricole, mașinile și uneltele fiind vândute ieftin și cu credite avantajoase nobililor ruși, care trebuiau să-și dezvolte industrii pe proprietăți. Opunându-se lui Henry von Storch, care susținea dezvoltarea unei Rusii eminentemente agricole, Mordvinov susține că existența șerbiei nu împiedică industrializarea Rusiei și protecționismul ca mecanism pentru dezvoltarea economică a acesteia. Dimpotrivă, este mai ușor să dezvoltăm industrial o țară, atunci când există forța de muncă ieftină pe domeniile private și pe cele ale statului, pentru că munca este o sursă a bogăției naționale. Susținut de M. Speransky, el a trebuit să facă față curentului de opinii întreținut de un ziar - *Dukh Zhurnalov* între 1815-1821, potrivit căruia liberschimbismul este de preferat, acesta avantajând moșierii și fiind în egală măsură dușmanul capitalismului, care era privit în asociație cu sărăcia și opus sistemului rusesc de proprietate și structură socială paternalist, proprietarul fiind privit ca un pater familias care are grijă de șerbii săi.

Mordvinov este reprezentantul nobilimii pe care o vrea posesoarea terenurilor și agentul care controlează instituțiile de credit. Reprezentanții nobilimii sunt priviți ca stăpâni de drept ai economiei naționale, care trebuie să evolueze spre capitalism sub controlul acestora. Construcția de drumuri și căi de comunicații trebuie să fie asumată de aceeași pătură socială care trebuie să răspundă nevoii de lucru și de mână de lucru prin industrii în care pot să lucreze copiii, invalizii și bătrânii. Șerbia trebuia abolită numai după industrializare și asigurarea forței de muncă, emanciparea înainte de terminarea acestui proces de industrializare fiind periculoasă pentru nobilimea ce nu dispune de capital pentru forța de muncă. O sursă posibilă de capital ar putea fi răscumpărarea șerbiei de către cei care au bani, sumele fiind stabilite în funcție de vârstă: 2000 de ruble pentru cei în vârstă de 30 de ani, 500 de ruble pentru cei trecuți de 30 de ani.

Contele Gregor Kankrin (1774-1845) a fost un alt protecționist rus al secolului trecut. Responsabil cu aprovizionarea armatei pe timpul războaielor napoleoniene, doctor în drept, el devine ministru de finanțe al Rusiei sub Nicolae I, între 1823-1844, primind 78 000 de acri de pământ în Basarabia în 1829, când este făcut conte de către țar.

Lucrările lui fundamentale sunt elaborate într-o perioadă de aproximativ un sfert de secol: *Bogăția lumii, bogăția națională și economia de stat* (1821) și *Economia și finanțele societăților umane* (1845).

Protecționismul său vizează în special industria mică, pentru că marea industrie poate avea efecte sociale periculoase, în sensul că ea creează proletariat revoluționar. Protecționismul rusesc era privit de el ca mecanism de independență față de alte țări în caz de război. Pentru acesta nu numai taxele la import trebuiau mărite, ci și taxa asupra nobililor care importă produse de lux din străinătate și care beneficiau de anumite privilegii economice. Industrializarea la Kankrin trebuia să fie înceată, economistul și funcționarul țarului fiind împotriva rețelelor de comunicație, pentru că ele nu puteau rezista mai mult de 20 de ani.

La acești doi economiști ruși cu idei protecționiste se mai pot adăuga și slavofiliile liberali care susțineau un fel de "populism național" și care erau pentru protecționism, opunându-se investițiilor străine în Rusia. Liberalismul populist în Rusia este împotriva capitalismului care ruinează țara, unul dintre motivele acestei degradări naționale fiind faptul că țărani ruși nu pot consuma produsele industriei mari, cum spunea Nicholas Danielson (1844-1918). Liberalismul populiștilor vine din concepția despre eliberarea șerbilor, iar nu din construcția de stat sau de doctrină liberală.

7. Imperiul otoman: un secol întunecat într-o eră a liberalismului

La vremea când semiperiferiile și periferiile sistemului mondial modern își puneau probleme de

sincronizare la spațiul cultural economic al Centrului, Imperiul otoman se afla deja la începutul secolului de criza, care va sfârși prin abolirea sultanatului în 1920. Declinul evident al puterii imperiale otomane începe sub sultanul Mahmud II (1808-1839), care moștenește un imperiu ce fusese incapabil să facă fața revoltei lui Kara-Gheorge în Serbia și revoltei lui Mehmet Ali al Egiptului, ambii reușind să iasă din sfera de influență a Imperiului otoman, obligat să se mulțumească doar cu o suzeranitate nominală (1804). Falimentul Imperiului otoman apare în urma Păcilor de la Akkerman și Adrianopol, în 1826 și 1829, când puterea rusă își pregătea rolul de suveran în estul Europei, rol pe care avea să-l joace în cursul întregului secol. În urma războiului ruso-turc din 1828-1829, Poarta pierdea 6 districte pe care otomanii le desprinseseră din Serbia în 1813 și era obligată să accepte situația internațională nouă a Greciei, pe care o va recunoaște ca stat independent în 1830. Principatele române au rămas sub ocupație rusească timp de 6 ani, Rusia obligându-se să le "restitue" după achitarea datoriilor de război, Turciei. Deși își vedeau reafirmată autonomia față de Înalta Poartă, Principatele române rămăneau sub controlul Rusiei. În fapt, cu toate că acestea își mai recuperaseră încă fostele raiale de pe malul stâng al Dunării, reîntregindu-și hotarele, în noul context internațional stabilit la nivelul jocului de forțe imperiale, Principatele române nu făcuseră decât să treacă de la o suzeranitate la alta: "protectorat", cum le plăcea rușilor să numească noua situație a țarilor române.

Incapabilul sultan Mahmud a fost nevoit din nou în 1833 să ceară ajutor Rusiei împotriva pașei Mehmet Ali al Egiptului care amenința Istanbulul, războiul efectiv cu Poarta desfășurându-se între 1839-1841. Din nou Rusia oferea ajutor militar Porții, tratatul secret semnat în 1833 și care avea o valabilitate de 8 ani, obligând-o la intervenție militară ori de câte ori sultanul urma să fie amenințat. În ceea ce privește Imperiul otoman, după 1830, el însuși intra astfel sub un fel de protectorat rus, cum remarca un diplomat al vremii: "...tratatul reducea monarhia otomana a nu mai exista decât sub protectoratul Rusiei". Un protectorat foarte periculos pentru granițele Imperiului otoman, de altfel. Aflata în plină afirmare, noua putere care înlocuise deja în estul Europei dominația imperială a Turciei otomane, râvnea la posesiunile asiatice ale sultanului. Diplomația rusă se străduia să obțină un statut special pentru Rusia, în cazul în care la Istanbul s-ar fi deschis o luptă pentru succesiune după moartea sultanului, angajându-se deocamdată împreună cu Austria și Prusia să mențină Imperiul otoman (Convenția de la Munchengraetz, 1833). Scăpată de amenințarea pașei din Egipt, căruia-i recunoaște statutul de vice-rege ereditar al Egiptului cu dreptul de a deține pe timpul vieții Siria, Înalta Poartă se vede amenințată de politica expansionistă a Rusiei, în condițiile în care procesul de decădere din interior nu mai putea fi oprit. Trimișii țarului vor pune clar problema sfârșirii posesiunilor Înaltei Porți în 1844, când Nicolae I, aflat în vizită în Anglia, încearcă să provoace pe oamenii politici englezi la o nouă "împărțire" a teritoriilor Înaltei Porți (1844). Amenințarea Turciei otomane de către "protectorul" său din războaiele cu Egiptul, Rusia, va crește un deceniu mai târziu, când țarul Nicolae I va declanșa o operațiune de reîmpărțire a Imperiului otoman, trimițând emisari la Londra pentru chestiunea Locurilor Sfinte. Anglia nu numai că răspunde negativ, dar califică "inițiativa" rusească drept o încercare a țarului de a se transforma într-un "al doilea sultan al Turciei", pretențiile acestuia fiind privite ca o rupere a echilibrului de putere în Europa. "Problema orientală", care devenise problema Europei, va duce la izbucnirea războiului Crimeei, încheiat imediat după moartea țarului Nicolae I în 1855. Anul următor, somația colectivă a marilor puteri occidentale adresată noului țar, va crea condițiile convocării Congresului de la Paris, în urma căruia Rusia va pierde protectoratul Principatelor române (1856). Imperiul otoman rămânea nominal în Europa, prin principatele supuse suzeranității sale - România, Serbia, Muntenegru, până în 1875, an în care problema orientală se redeschidea în urma răzcoalelor izbucnite în Bosnia și Herțegovina. Inflexibilitatea Imperiului otoman a făcut ca marile puteri ale Europei să acorde Rusiei un mandat tacit de intervenție militară în Balcani. Înfrântă, amenințată chiar de înaintarea armatelor ruse până aproape de Constantinopol, Turcia este obligată din nou să-și accepte eșecul și cere pace. Noile condiții ale tratatelor de la San-Stefano și Berlin slăbeau considerabil puterea otomană. România, Serbia, Muntenegru, erau

pierdute de Turcia, acestea declarându-se independente. Anglia răpea insula Cipru, iar Bosnia și Herțegovina erau încredințate spre administrare Austro-Ungariei (1878). În Peninsula balcanică renastea Bulgaria, careia Imperiul îi întrerupsese cu mai multe secole în urma existenței statale. În ultima treime a secolului trecut, puterea otomană își jucase ultima carte pe scena Europei de sud-est. Trebuia să admită că pierduse jocul, iar una dintre cauzele înfringerii trebuie căutată în chiar imobilismul structurilor sale imperiale. Închiderea totală a autocrației de tip sultanal lăsase Turcia otomană în afara chiar și a unei minime adaptări instituționale. Este greu de urmărit și măsurat impactul pe care ideile unei epoci îl au asupra structurilor politico-administrative într-o țară sau alta. Faptul că în Imperiul otoman au apărut și au fost promovate instituții și idei liberale în provincii aflate sub suzeranitatea Porții, a rămas fără ecou la nivelele cele mai înalte ale puterii a cărei schimbare nu putea să fie decât una radicală. Și, în nici-un caz, aceasta schimbare radicală nu putea veni din interiorul structurilor autocrat-religioase de guvernare ale centrului imperial de putere. Închisă total în fața difuzării și acceptării ideilor liberale în tot acest secol al XIX-lea liberal al Europei, Turcia otomană va trebui să accepte schimbarea politică a formei de guvernământ prin intermediul violentei: înlocuirea sultanatului și a califatului cu republica prezidențială. Aceasta a fost opera politică a unui liberal, șef al mișcării junilor turci din perioada războaielor balcanice, de o speță foarte curioasă din perspectiva spațiului originar de emergență al ideii liberale, așa cum vom vedea în continuare.

8. Kemal Attaturk: liberalismul partidului unic

Una dintre cele mai serioase analize care s-au făcut vreodată kemalismului se găsește în lucrarea cu același nume de Suna Kili, în 1969. Politolog de profesie, aceasta reușește să treacă dincolo de lucrările de popularizare ale kemalismului, făcând distincție între kemalism ca ideologie (surprinsă în mișcarea ei în timp până la formulele moderne ale multipartidismului) și kemalismul ca reformă reală, produsă de spiritul anilor '20 ai secolului nostru. Kemalismul este văzut de S.Kili, pe bună dreptate, ca o revoluție în toate drepturile ei. Ideologia acestei revoluții își are originea la începuturile anilor '20, când reformele venite din partea unui șef militar vor scoate Turcia din încremenirea în care o lăsaseră sultanii încă de la începutul secolului trecut, când demarase vizibil procesul de degradare a ceea ce fusese marea putere asediatoare a Vienei, ce lăsa cu aroganță pașalâcuri în urma tăvălugului armatelor imperiale. Revoluția kemalistă a adus cu sine o nouă Constituție, lege fundamentală a ceea ce turcii numesc "prima republică", pentru a o distinge de "republica a doua", cu Constituția din 27 mai 1961. Înainte de toate, care sunt originile și substanța ideologică a kemalismului?

Autoarea consideră că, istoric vorbind, kemalismul nu este o ideologie care să fi fost anterioară Războiului de Independență al Turciei (1919-1922). Ea a fost dezvoltată sub conducerea lui Attaturk în cea mai mare parte a ei, după stabilirea primei republici. Kemalismul este astfel o "...ideologie care se constituie din acțiunea socială în timpul luptei pentru eliberare și al reformelor lui Attaturk." (p. 5) Kemalismul face parte dintre acele ideologii care se constituie ca rezultat al evenimentelor istorice, aflându-ne de astă dată în cazul în care faptele creează idei iar nu invers, cum se întâmplă de cele mai multe ori. Acesta este motivul pentru care ideologia kemalistă trebuie privită ca un compozit de idei, acțiune și aspirații naționale, o ideologie care combină elemente de realism și idealism deopotrivă (p.6). Sub aspectul perioadelor de constituire, kemalismul ar putea fi considerat ca având mai multe perioade. O primă perioadă este cea de formulare și relativă analiză, între 1919-1922. Aceasta este etapa luptei naționale și a primelor reforme și convingeri politice ale lui Attaturk. E adevărat, principiile care au fost preluate de programul Partidului Republican al Poporului, au fost descrise drept "kemalism" abia în 1935. A doua perioadă poate fi considerată una de dezvoltare a kemalismului și se referă la anii 1938-1960, când dezvoltările nu mai ating gradul cunoscut în perioada anterioară, ba chiar, după al doilea război mondial, se poate considera o perioadă de regresie, din pricina unor

grupuri conservatoare (p.6). A treia perioadă este cea de după 1960, când avem de-a face cu un interes crescând în reînțoarcerea la ideologia kemalistă. Acesta este cea de-a doua revoluție turcă, ce a readus kemalismul ca punct de reper în dezbaterea de idei contemporană. Până în 1945, când avem regimul multipartidic, ideologia a fost rezultatul unui grup compact de indivizi, apropiați ai lui Attaturk: Ismet Inonu, Recep Peker, Mahmut Esat Bozkurt. După 1945, kemalismul originar a devenit punct de reper pentru o varietate de grupări politice, partide politice și intelectuali neangajați politic, deopotrivă. Aceste observații ale autoarei vor să sublinieze că în cele două perioade distincte avem de-a face cu o evoluție a kemalismului de la o credință politică națională la o situație când acesta încetează a mai fi filosofia politică națională. (pp. 123-124)

Sistemul politic de tip multipartid, continuă S.Kili, a eșuat pentru că masele nu erau pregătite pentru aceste tipuri de implicare și de înțelegere a relațiilor politice. Astfel, ceea ce putea lesne deveni în condiții normale un sistem politic cel puțin de tip bipartidic, a rămas monopartidic prin autodizolvarea Partidului Liber (noiembrie 1930) (vezi cap. "The One Party-System and The Ideology of Kemalism", pp. 118-121). Încercarea de întemeiere a unui nou partid din 1930 fusese la rândul ei precedată de o alta, în 1924, când s-a încercat să se pună bazele Partidului Republican Progresiv, care susținea că "...a realizat și un program economic care diferă de cel oficial prin faptul că dă o importanță mai mare inițiativei private și încurajează investiția de capital străin" (p. 119). Partidul a fost dizolvat de un tribunal al Independenței, pentru că a fost asociat în 1926 cu rebeliunea kurzilor cunoscută în cărțile de istorie turcești sub numele de Rebeliunea lui Sheik Said. Deși conducerea partidului nu a putut fi condamnată de tribunal ca având legături directe cu rebeliunea, se pare că au existat câțiva contra-revoluționari care pătrunseseră în ierarhia de partid, partidul fiind acuzat că a folosit religia în scopuri politice. Attaturk nu a renunțat la ideea unui sistem multipartidic, noul partid care s-a dizolvat în 1930 fiind rezultatul inițiativei lui Attaturk, un partid care diferă de Partidul Republican al Poporului condus de Attaturk, cel puțin la nivelul doctrinei economice. Noua doctrină a *laissez-faire* se opunea doctrinei etatiste a lui Attaturk, proiectul de reformă fiind mai degrabă unul moderat la nivelul relației dintre religie și politică, de exemplu. După trei luni de funcționare, se pare că Partidul Libertății devenise mai degrabă unul care se opunea modernizării rapide a Turciei. Unii consideră că explicația autodizolvării partidului ar fi avut cel puțin patru cauze. Prima ar fi fost incapacitatea mentalului colectiv și ideii de participare politică în Turcia, de a face față unui mod democratic de a fi, modernizarea pe care o înțelegea elita intelectuală și politică a țării nefiind încă adecvată pentru a susține sistemul multipartidic. A doua cauză rezidă în lipsa de impact a ideilor modernizării în mediul rural, care cuprindea atunci aproximativ 80% din populația Turciei. A treia cauză este aceea a evoluției noului partid către o opoziție pe care Attaturk n-o sperase, diferențele devenind fundamentale, când el așteptase doar diferențe de tip gradual între cele două partide. O ultimă cauză, observă W.F.Weiker, poate fi înțelegerea greșită pe care Attaturk și alți lideri politici importanți ai partidului său au dat-o "stării națiunii", care nu suporta modul democratic de a fi, noul partid evoluând spre contra-revoluție (Walter F.Welker, *The Free Party of 1930 in Turkey*, teză de doctorat nepublicată în 1969, când îl citează S.Kili)

Sub aspect formal, sistemul politic al Turciei sub Attaturk se apropie foarte mult de unul de tip dictatorial. Șeful statului este în egală măsură șeful partidului unic al Turciei. Dar, așa cum au observat analiști ai politicului chiar din vremea aceea, dictatura lui Kemal Attaturk a fost întemeiată pe asimilarea unor principii instituționale de tip liberal. (Hans Kohn, *Revolution and Dictatorships*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1934, pp. 225-256), scopul dictaturii fiind pregătirea Turciei pentru un sistem politic de tip democratic.

Un eliberator și un modernizator genial, cum îl numesc cercetătorii de la Institutul Attaturk din

Ankara, Mustafa Kemal Attaturk va reprezenta momentul de renaștere a Turciei, care rezistase mai bine de un secol la provocările europene ale modernizării instituționale. În urma primului război mondial, sleită de puteri încă din timpul războaielor balcanice din 1912-1913, Turcia rămăsese un stat teocratic, incapabil să mai facă față noilor așezări structural-instituționale pe care le cerea spiritul vremii. Aflat în afara spațiului de difuziune al ideilor liberale pe parcursul întregului secol al XIX-lea, Imperiul otoman se afla acum în punctul maxim al crizei sale interne, într-un context internațional în care era socotit de multa vreme "bolnavul" Europei, și tratat ca atare. Doar interesele conjugate ale marilor puteri europene privind menținerea unui echilibru al puterii în Europa ținuseră Poarta otomana la adăpost de inițiativele repetate ale Rusiei pentru destrămarea imperiului.

Devine acum clar faptul că ideea liberala pătrunde în Turcia pe linia necesității acute a restructurării instituționale, o restructurare care nu se putea face decât în afara unei autocrații de tip religios. De altfel, una dintre primele griji ale grupului de reformatori conduși de Attaturk a fost abolirea caracterului teocratic al statului turc. Reforma aceasta face parte dintr-o serie de reforme radicale care trebuiau să racordeze Turcia la spiritul veacului. Moartea imperiului se pare că a fost una nu tocmai rapidă, dacă socotim începutul acesteia în 1919, când grupuri de rebeli turci luptau pentru retragerea trupelor engleze din Istanbul. Monarhia va fi oficial abolită abia în 1923, deși o Adunare Națională la Ankara făcea din statul turc o republică încă din 1920. Constituții succesive adoptate în 1921 și 1924, proclamau principiul liberal al suveranității statului și al originii puterii politice: "Suveranitatea aparține fără restricții sau condiții națiunii". Conform Constituției din 1921, puterea legislativă aparține Adunării Naționale, care este unic reprezentant al națiunii. Forma de guvernământ monarhica a coexistat cu cea republicană, deși doar la nivel nominal, din pricina unei legitimități extranaționale pe care o acordau monarhiei de la Istanbul prezența trupelor străine. În interior însă, legitimitatea sultanatului și a califatului își pierduseră orice temelie, din cauza aceluiași fapt care-i acorda legitimitate în exterior - prezența trupelor străine. Republica este proclamată oficial la 23 noiembrie 1923, după semnarea Tratatului de pace de Lausanne din luna iulie, tratat la care se prezentase delegația republicană a Turciei, condusă de Ismet Inonu. Califul Vahdeddin al Turciei se refugiase la trupele engleze, noul calif din același an nemaiavănd puteri temporale. În anul următor, instituția califatului va fi abolită, postul de calif fiind până atunci deținut ereditar de sultan.

Cum era și firesc, deschiderea liberală a Turciei începuse cu ideea abolirii sultanatului și califatului în 1919. Procesul de instituționalizare republicană a ținut aproape 5 ani, din 1924 Turcia fiind un regim politic republican. Aceasta la nivel formal, căci, în realitate, instituția prezidențială deținută de Attaturk era centrul decizional pentru toate problemele de interes major ale națiunii. Tocmai în această formă de organizare politică sta specificul regimului liberal turc. Este vorba de un liberalism prin intermediul unui corp legislativ care sancționează proiectele de reformă liberală ale unui președinte. Seria de reforme liberale ale lui Attaturk va continua cu laicizarea și unificarea educației naționale, în condițiile desființării învățământului religios și ale schimbării alfabetului turc (1928). Noul Cod civil din 1926 va recunoaște drepturi civile femeilor, abolind poligamia și dreptul bărbatului de a repudia femeia. Drepturile politice pentru femei vor veni câțiva ani mai târziu, când în 1930 femeilor li se recunoaște dreptul de a participa la alegerile municipale. Prima participare a femeilor la alegerile parlamentare va avea loc în 1934, femeile primind dreptul de vot pentru alegerile parlamentare și dreptul de a fi alese în Consiliul de Stat și în Curtea de Casație.

Politica de liberalizare a Turciei va continua cu legi pentru secularizarea dreptului, abolindu-se tribunalele religioase. Noua putere politică își va pune și problema industrializării și a refacerii infrastructurii distruse de războaiele balcanice și de primul război mondial, educarea unei elite de funcționari, folosirea tehnologiei moderne și atragerea de capital străin. Investițiile interne au căzut însă în mare parte în seama statului, în condițiile inexistenței capitalului privat.

Reformele regimului Attaturk sunt un exemplu clar de participare a Turciei la spiritul veacului.

E adevărat că sincronizarea acesteia cu structurile și ideile europene vine într-un moment în care Rusia, Italia, Germania erau sau evoluau încă spre un regim politic de tip totalitar. În Turcia abia acum începea secolul XIX liberal. Liberalismul turc este însă unul de o factură aparte la nivelul originii politicilor de această factură.

Regimul Attaturk este un regim republican al partidului unic. Folosim expresia "regim republican al partidului unic", fiind conștienți de conflictul în termeni pe care ea îl reprezintă. Și totuși, expresia se potrivește unei realități socio-politice în care statul - în cazul de față reprezentat de Reformatorul moral al cetății - își asumă proiectele de liberalizare. Într-o încercare de justificare pe care n-o înțelegem, unii cercetători turci se străduiesc să demonstreze că regimul lui Attaturk nu era tocmai un regim al partidului unic, susținând că în Parlamentul din 1929 exista un grup de opoziție foarte activ, iar în 1930, un fost ministru încercase întemeierea unui alt partid decât Partidul Popular, ridicat în urma Păcii de la Lausanne din 1924, pe structurile fostelor grupuri de rezistență armată din 1919-1920. Trecerea la pluripartidism nu va fi realizată decât după 1945, o încercare similară existând și în 1938, după moartea lui Attaturk. Artizanul acestei treceri de la regim politic monopartid la regim pluripartidist a fost İsmet İnönü, președintele ales al Turciei după 1938. Zădărniciia cercetătorilor turci stă tocmai în faptul că nu vor să admită public, în mod expres, ideea potrivit căreia reformele radicale ale Turciei nu puteau fi făcute într-un regim republican care să respecte canoanele regimurilor occidentale. În fond, asimilarea ideilor liberale occidentale în spații socio-culturale și politice care au o structură foarte diferită de cea a spațiului de emergență al ideilor liberale nu se putea face printr-o simplă imitație-import a modelului european al vremii. În Occident, acest model al liberalismului s-a acreditat într-o perioadă de sute de ani de eroare și încercare, de forme pozitive și degradate de împlinire, până la izbânda lui, care se plasează diferențiat în timp, pentru țări diferite.

În sud-estul Europei, acolo unde suprastructurile imperiale au dăinuit în forma lor încremenită, schimbarea politică și racordarea acestui spațiu la procesul liberalizării, nu putea să se facă decât prin intervenția politicului într-o schimbare a societății și sistemului sau instituțional "de sus în jos". Formula de construcție liberală amintită se aplică și spațiului românesc, atunci când vorbim despre formule de racordare a acestuia la evoluția europeană a ideii de libertate. Spre deosebire de spațiul imperial otoman, schimbarea instituțională și a sistemului de valori are o istorie mai îndelungată. Mai mult, în spațiul românesc, nu avem blocajul major al sistemului politic imobil al imperiului. În granița unor imperii, trecând de la o suzeranitate la alta în urma Tratatului de la Adrianopol (1829), Principatele române au intrat în aria occidentală a difuziunii culturale cu mult înainte de epoca reformelor radicale ale Turciei. La întretărirea sferelor de influență ale marilor puteri din est și din vest, spațiul românesc a avut șansa participării la istoria ideii liberale încă din vremea Regulamentelor organice, când, așa cum spune Zeletin, marfa englezească a adus cu sine la gurile Dunării și ideea de libertate. O libertate a comerțului, la început, ca mai apoi, racordarea progresivă să se facă prin elita intelectuală a cărei școlire în spațiul ideatic al Metropolei începea pe la 1838-1840. Încă din 1840 Biblioteca Academiei Mihăilene avea cărți franțuzești și englezești ale unor autori liberali ai unei epoci dominate de politica *laissez-faire*. Nu întâmplător, primii teoreticieni români ai liberalismului au fost cei ai liberului schimb (Șutu, Ghica, Strat). Realitățile schimbului dezavantajos cu Metropola în a cărei periferie se aflau Principatele române au produs două generații de teoreticieni ai liberalismului în România - generația neoliberalilor, care începe cu Marțian, continuă prin Xenopol și Aurelian, încheindu-se cu St. Zeletin, acesta din urmă prezentând o sinteză a operelor generației de neoliberali români și occidentali (în special, Fr. List în Germania și W. Carrey în S.U.A.).

Lipsit de suprastructura imperială ca agent ordonator înlăuntru, aflat la întretărirea de interese ale Metropolei occidentale cu cele ale imperiilor central și est-europene, spațiul românesc se prezintă ca unul total diferit față de celelalte zone imperiale ale sud-estului Europei, în ceea ce privește mersul ideii liberale. Despre trasaturile și particularitățile procesului de racordare a spațiului românesc la procesul european de evoluție a ideii de libertate vom vorbi în continuare. Începem cu originile ideilor liberale în spațiul românesc. Despre un alt spațiu al periferiei

sistemului mondial modern deci.

NOTE. PUNCTE BIBLIOGRAFICE DE REPER. INFORMATII SUPLIMENTARE

- Fernand Braudel, *Timpul lumii, Meridiane*, 1989 (1979), București, trad. A.Rizea, vol. 1, p. 109
- Immanuel Wallerstein, *Sistemul mondial modern, Meridiane*, trad. D.Abraham, I.Bădescu, M.Ghibernea, București, 1992 (1974), vol. 2, pp. 279-280
- Nicos P. Mouzelis, *Politics în the Semi-Periphery. Early Parliaments and Late Industrialization în the Balkans and Latin America*, MacMillan, London, 1986, pp. 3-4; autorul definește regimurile politice ale acestei regiuni a sistemului mondial modern drept "guvernare parlamentară oligarhică" în sensul unor sisteme de guvernământ în care politica este preocuparea câtorva familii de vază, acestea reușind să păstreze sisteme liberale și pluraliste de reprezentare, care implică dreptul la opinie, asociere, etc., ținând în același timp departe de arena politică o majoritate exclusă din sistemul de participare la valori democratice. Strategiile, continuă autorul, de a menține acest tip de relaționare a claselor de jos cu politicul era fie legal-votul censitar condiționat de educație și proprietate, fie, cum a fost cazul Greciei care a adoptat în 1864 sistemul votului universal masculin, strategiile erau legate de controlul electoratului de către potențaii locali prin fraudă, coerciție sau alte forme de manipulare; vezi și pp. 5-7: Argentina avea o participare industrială la PIB în 1930 de numai 22,8%, cea mai mare parte a industriei fiind de export și cu un caracter artizanal-manufacturier, produs al micilor ateliere sau al întreprinderilor de familie.
- N.P.Mouzelis, *Modern Greece: Facets of Underdevelopment*, Macmillan Press, London, 1978, p. 120
- John J.Johnson, *Political Change în Latin America*, Stanford University Press, Stanford, 1958, p. 27
- Isabel de Madariaga, *Catherine the Great. A short history*, Yale University Press, New-Haven, 1990, pp. 189; 200-201; 204.
- H.Hearder, *Europe în the Nineteenth Century (1830-80)*, Sing Cheng Printing, Hong-Kong, 1982, p. 35
- Joel Carmichael, *A History of Russia*, Hippocrene Books, New-York, 1990, p. 141
- Alain Besancon, *Originile intelectuale ale leninismului*, Humanitas, Bucuresti, 1993, p. 79
- Boris Ischboldin, *History of the Russian Non-Marxian Social-Economic Thought*, New Book Society of India, New Delhi, 1971, pp. 116-131
- Dan Berindei, *Diplomația românească modernă de la începuturi la proclamarea independenței de stat*, Albatros, București, 1995, pp. 35-38, cap. II: Contextul internațional
- Turhan Feyzioglu, *Un libérateur et un modernisateur genial*, Kemal Attaturk, Centre de Recherche Attaturk, Ankara, 1987, pp. 16; 80
- Benoist Mechin, *Mustafa Kemal ou la mort d'un empire*, Albin Michel, Paris, 1959, pp. 275-280; 286-289

CURS 6
IDEEA LIBERALĂ ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC:
PROTOLIBERALISMUL CONSTITUȚIONAL

1. Liberalismul organic: inițiativa mare a boierilor mici

S.P.Huntington înainta în 1991 o teorie politică de un interes aparte pentru studiul de față. Potrivit acestei teorii, între 1830 și 1990 avem de-a face cu valuri de democratizare continuă în Europa, acestea având perioade de flux și reflux, în sensul de urmare a procesului european general de modernizare politică prin democratizare, de reîntoarceri periodice la guvernări de tip autoritar sau totalitar. Fluxul primului val se produce între 1828-1926, procesul de democratizare fiind urmat de un reflux între 1922-1942. Acest prim val de democratizare ne interesează în mod deosebit pentru că, în calitate de model teoretic, acest prim pas ar trebui să dea seamă despre fenomene și procese politice de modernizare asemănătoare și în periferia Europei. Datele istorice concrete ne oferă suficiente motive să dăm dreptate lui Huntington. În perioada 1828-1926, peste 30 de țări europene și SUA participă într-o formă sau alta la acest proces de modernizare politică. Fenomenul a fost observat chiar în epocă de James Bryce în 1920, care vorbea despre un trend al modernizării prin democratizare, pe care îl considera vizibil. J.Bryce se referea la modernizarea politică în sensul unui proces european "care este acum foarte vizibil și este unul natural, datorat uni legi a progresului social".

Înscierea Principatelor române în mod concret la nivelul ideilor care circulau și al proiectelor de modernizare în acest trend al democratizării începe cu *Constituția cărvunarilor* din 1822. Este adevărat, ea nu a apărut pe un teren gol, ideile de tip liberal existând deja în Principate cu câteva decenii înainte de proiectul cărvunar, în partea transilvană a spațiului românesc.

În Ardeal avem de-a face cu un "spirit de libertate", adică de cugetare liberă și îndrăzneță, încă de la 1790, o dată cu celebra *Supplex Libelus Valachorum*. În spațiul transilvan, chiar înainte de Petru Maior, Aron Pop ceruse într-un text în latinește Curții de la Viena drepturi care "vin din natura lucrurilor" pentru românii din Transilvania.

La nivel simbolic se pun bazele unui nou vocabular politic în această perioadă. Textul latinesc al lui Aron Pop folosește cuvintele de "stat" și "civicus status", termeni care amintesc de vocabularul politic revoluționar francez. Alți termeni cu valoare politică ne trimit către aceeași ipoteză a împrumutului de idei ce țin de zona drepturilor naturale, modelate de ideologia revoluționară franceză în variile sale etape. De exemplu, românii cereau în textul latinesc curții de la Viena "egalitate" cu celelalte națiuni din Ungaria, voind să își aibă proprii lor delegați pe lângă Curte. Dovada circulației acestui nou jargon politico-juridic în spațiul românesc încă înainte de cumpăna secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea sunt întărite de o notă a unui francez, candidat la postul de consul al Franței pentru Dunărea de Jos. Acesta nu se sfia să spună în 1796, în cele mai limpezi cuvinte, faptul că "Am găsi mulți boieri cu totul pronunțați pentru revoluția noastră și mulți care nu erau mai puțin partizani ai ei, dar care nu cutezau încă să se rostească fățiș."

Mărturie deloc partinică sau tendențioasă, am putea spune. După cum, la fel de bine, am putea adăuga: se anunțau "semne de vreme nouă" în spațiul politic românesc.

În Moldova și Țara Românească "semnele de vreme nouă" nu se puteau aștepta decât tot de la boierii "cetitori de carte". Semne de reformare a așezămintelor juridice în Principate apar încă înainte de 1822, când cărvunarii dau seamă de o lume politico-juridică ce avea menirea să repună structurile administrative și relația dintre puterile statului român într-o formulă nouă. Deschiderea oferită de ultimii domni fanarioți prin Codice de legi pune problema unei reșezări a pravilelor prin Codul lui Caragea și Codul lui Callimachi. Mica boierime românească încerca astfel un stat modern care să înlocuiască statul condus prin ordonanțele fanariote. Este vorba despre inițiativa

mare, a micilor boieri. După Revoluția condusă de Tudor Vladimirescu în 1821 apar în spațiu românesc nu unul, ci o mulțime de proiecte de reorganizare pravilnicească. Ele propun reforme peste reforme, unele realizabile, altele fiind doar simple utopii.

Exemplu de încercare teoretică de modernizare politică fără șansă de reușită poate sta proiectul de reformare al logofătului Dumitrachi (1826-1828), care propunea o organizare de tip republican. "Republica aristo-dimocraticească" avea în frunte un Mare Divan în care trebuiau să fie aleși pe viață 15 boieri de viță veche. Puterea legislativă era acordată unui alt divan, Divanul pravilnicesc, structura de la vârful statului în proiect fiind completată cu un al treilea divan, Divanul de Jos, compus din boieri de rangurile doi și trei, la număr 48. Așa cum se observă, un astfel de proiect nu pare inspirat din modele europene ale vremii. El ar putea fi considerat ca un rezultat al nevoii interne de reorganizare politică și de reformare a statului român după căderea regimului fanariot. Mai precis, el poate fi interpretat în sensul unui reflex de al nevoii de organizare al vechiului Sfat al Țării în favoarea marii boierimi.

Boieri "cetitori de carte" erau cu siguranță Iordache Drăghici din Focșani și Ionică Tăutu, care sunt artizanii Constituției cărvunarilor, un proiect de constituție românească ce prezintă un interes special pentru analiza de față. Mai corect spus, avem de-a face cu doi boieri "cetitori de carte" europeană și de acte politico-juridice ce au fondat lumi de organizare și care au apărut în marea revoluție franceză în spațiul european.

Motivul de interes stă în matricea de import pe care civilizația românească a folosit-o pentru întregul secol XIX de importare a formulelor instituționale și ideilor de modernizare europene. O astfel de matrice culturală stabilește gradele de imitație și limitele acestui proces.

Proiectul ne pune clar în fața unor cunosători ai Declarației Drepturilor Omului și Cetățeanului din 1789. Nu întâmplător, A.D.Xenopol îi găsește pe boierii moldoveni drept izvor al regenerării noastre naționale: "regenerarea noastră o datorăm ciocoilor cărvunari". Adică micii boierimi, cu semne de îmburghezire, cu alte cuvinte, și angajată în lupta pentru puterea politică și economică.

Mica boierime, în încercarea sa disperată de a accede la putere, se transformă astfel peste noapte în agentul fundamental al modernizării politico-juridice și instituționale în spațiul românesc. Ideea cea mai originală a reprezentanților micii boierimi angajată în lupta pentru controlul puterii politice este elaborarea unei Constituții prin care spațiul românesc intră într-un proces de sincronizare politică cu cel european. Această Constituție rămasă în stadiul de proiect este cea dintâi încercare de a da formă instituțională ideii de libertate politică și juridică în spațiul românesc, idee liberală care în Apus își începuse evoluția cu mai multe secole înainte. Barnoschi vede în cărvunari precursorii pașoptiștilor, ca și segment social "deșteptat din letargia fanariotă." Cărvunarii români au încercat să adapteze și să aclimatizeze ideea liberală europeană ce cunoscuse deja în Europa occidentală forme foarte avansate ale drepturilor și libertăților politice, la spațiul românesc și la posibilități culturale de absorbție ideologică și instituțională.

2. Cărvunarii români: sincronizare prin adaptare instituțională

Stabilirea unui punct precis de început al procesului de circulație a ideilor de tip liberal pe teritoriul Principatelor române este o întreprindere care poate fi comentată din două perspective. Prima este reprezentată de cei care susțin că liberalismul și ideile de tip liberal nu au putut exista în societatea așezată în structuri de gândire, sociale, economice și instituționale de tip agrar. Cea de-a doua perspectivă ar putea face trimitere la Școala ardeleană, sau ar putea invoca ultimele Coduri de legi de dinaintea mișcării conduse de Tudor Vladimirescu (1821), prin care se schimbă orizontul bizantin legislativ cu sincronizarea față de civilizația Apusului.

În analiza de față ne interesează originea ideii de libertate în formula care ar putea intra într-o anumită măsură sub tiparele liberale din perspectiva unor documente care țintesc la o reorganizare a relațiilor politice la nivelul structurilor statale în spațiul românesc. Din această perspectivă, apelul la documentul semnificativ pentru o istorie a relațiilor dintre instituțiile guvernante ale statului

român nu poate trece dincolo de *Constituția cărvunarilor* de la 1822. Ipoteza de lucru pe care o înaintăm aici scapă criticilor liberale din perspectiva liberalismului în sens occidental, în condițiile în care acceptăm ideea unui împrumut prin adaptare. Nimeni nu potențează mai bine decât Barnoschi în *Originile democrației române* (1922) această formulă a sincronizării: cărvunarii de la 1822 au dat Țării nu o lege, ci Legea care se potrivea cel mai bine așezării relațiilor social-politice și culturii române la acea dată.

Căutând originile acestei Constituții articulată de cărvunari, el stabilește două surse ale spiritului novator al legislatorului realist de la 1822. Constituția cărvunarilor a fost precedată de importul de idei polone și franceze pe care mica boierime românească le-a adus și răspândit în Moldova, idei care au fost adaptate la spiritul românesc al vremii. Democrația românească își află astfel începuturile nu în simpla copiere a ideilor progresiste ale Vestului, ci în adaptarea și prelucrarea lor într-o Constituție care ține seama de așezările politice ale trecutului românesc: "Dacă unele locuințe politice sunt solide și trăiesc veșnic, aceasta se datorește faptului că ele au fost construite într-un chip deosebit, împrejurul unui sâmbure primitiv și solid, sprijinindu-se pe un vechi edificiu central, de mai multe ori refăcut, dar mereu conservat, mărit treptat și potrivit nevoilor locuitorilor, câte puțin și prin cârpeli succesive. Nici una dintre ele nu a fost construită dintr-o dată, după un tipar nou și numai după măsurile gândirii. Poate ar trebui admis că nu-i alt mod de a dura temeinic, și că alcătuirea dintr-o dată a unei constituții noi, potrivită și trainică, este o întreprindere care întrece puterile spiritului omenesc."

Legând spiritul unei Constituții de spiritul vremii și de starea națiunii privită dinspre trecut spre prezent și viitor, autorul îndeamnă la un secol după această Constituție a cărvunarilor la cercetarea "tabloului națiunii" și la răsturnarea metodelor obișnuite ale vremii de a alcătui o Constituție (vezi cazul Constituției de la 1866, copiată în bună măsură după cea belgiană, una dintre cele mai democratice Legi fundamentale ale Europei la vremea aceea). Avansând ipoteza potrivit căreia "Originile vieții de stat modern democratic, se încheagă la noi, în Constituția moldovenească de la 13 Septembrie 1822", Barnoschi îndeamnă cercetarea vieții de stat și a așezămintelor juridice românești ca punct de plecare în redactarea Constituției de la 1923. Căci, o altă cale de modernizare, cum este cea pe care pașoptiștii au încercat-o la nivel politico-economic și social, de exemplu, este foarte probabil a fi sortită eșecului. Nu idei generoase trebuie importate și făcute normă juridică, ne spune autorul, ci doar acele idei care se potrivesc spiritului națiunii la 1923. Modernizarea politică pe care să o realizeze Constituția de la 1923 trebuie să aibă strategia de construcție pe care înaintașii moldoveni au aplicat-o cu un secol în urmă: adaptare, iar nu copiere de idei generoase fără suport socio-politic și cultural. În acest sens trebuie să înțelegem comparația pe care Barnoschi o face între cărvunari și primul mare legislator al Romei vechi, Solon: ca și acesta din urmă, novatorii moldoveni nu au dat Țării o Lege pur și simplu, ci cea mai bună Lege pe care ea o putea suporta.

Întrebându-se asupra originilor spiritului cărvunarilor, autorul identifică trei surse ideologice, în funcție de timp și spații socio-culturale care au difuzat ideile occidentale.

Prima sursă ideologică ce ar fi alimentat spiritul novator al cărvunarilor deci, zice autorul, folosind date istorice din *Analele Academiei* (S. II, XXXIII-V, N.Iorga, S. de Zotta, Arhiva genealogică 1912-1913), ar fi de origine polonă. Tineri boieri crescuți în Polonia sau care călătoresc într-acolo, se întorceau cu "forme de viață polonă" și chiar cu numele polonizat. Mai mult, documente ale vremii spun că "oștile leșești și chiar suedeze mișunau, la începutul veacului al XVIII-lea, de feciori de boieri moldoveni".

De altfel, după a treia împărțire a Poloniei, "Capitalele Moldovei și a Munteniei deveniseră adăpostul polonilor", ne atrage și A.D. Xenopol atenția, folosind documente ale vremii asupra emigrației polone în Moldova și Muntenia. Purtând cu ei un spirit anti-rusesc, nobilii poloni pribegi vor influența mica boierime română, segmentul social al mării boierimi fiind la vremea aceea, în cea mai mare parte, legată de Stambul.

Răspândirea ideilor noi ale vremii de către nobilii poloni pribegi alături de fiii de boieri români

“care mișunau prin oștile leșești”, s-a conjugat cu acțiunea și spiritul Școlii ardelenne, văzută de Barnoschi drept o a doua sursă de constituire a spiritului novator în Moldova. Micu, Șincai și Maior au fost promotorii unui spirit "contagios", ale cărui repere erau conștiința naționalității și studiul istoriei neamului. Identificând Școala ardeleană mai degrabă ca sursă indirectă de formare a spiritului cărvunilor, Barnoschi accentuează analiza celei de-a treia surse de formare a spiritului novator în Moldova: Franța și ideologia revoluționară.

Influența revoluției franceze asupra mișcării cărvunilor s-a produs încă de la începuturile Revoluției franceze. Primele contacte ale spiritului novator cu ideologia revoluționară a fost "...prin aceia goniți de ea": nobilii francezi iau inclusiv drumul Rusiei în căutarea spiritului de Curte pe care îl pierduseră la Paris. Observația lui Barnoschi duce la acceptarea unei influențe în doi pași dinspre Franța. La început Moldova a luat cunoștință de spiritul contrarevoluționar: "Abia în al doilea rând sosesc propagandiștii revoluției triumfătoare și apoi cei mai vajnici încă, ai revoluției învinse de teroarea albă".

La șapte-opt ani de la declanșarea Revoluției franceze, Barnoschi crede că se putea vorbi în spațiul românesc despre un curent de idei nemanifest încă, de origine franceză. Preluând informații din documentele Hurmusaki referitoare la scrisori ale consulului Parant ce raporta Parisului în 1798, Barnoschi crede că acesta a prins "admirabil mentalitatea novatorilor", când scria: "O mică parte din boierime, aceea care poate judeca, ascultă fermecată despre revoluția noastră. Îi place să-i vorbești despre ea, și o aprobă în parte, sau cel puțin admiră minunile ce a putut face." Ceea ce înseamnă că spiritul revoluționar francez nu a fost preluat *ad litteram*, ci a fost filtrat de un mental colectiv adânc imprimat de Vechiul obicei al pământului. Un exemplu relevant pentru acest tip de import cultural este înțelegerea doctrinei lui Rousseau de către boierii "cetitori de carte". Un cărvunar lăsa în 1919 pe marginea unui volum al lui Rousseau (pe copertă scrie *Ex libris Basilius Barnovsky 1819*), dovezi despre părți ale textului care i s-au părut relevante: "*car les coutumes font la morale du peuple (...)*". Apelul la vechiul obicei al pământului ca punct de reper pentru morală, legile și principiile ordinii sociale este aici mai mult decât evident. Ideile și instituțiile politico-administrative, precum și relațiile dintre ele, mecanismele de guvernare occidentale, toate trebuiau trecute prin filtrul unei tradiții care să rețină doar ceea ce se poate adapta. Sincronizare prin asimilare, iar nu prin copiere deci.

3. Regulamentul Organic: schimbări politice patronate de noul suzeran rus

Regulamentele Organice reprezintă prima încercare în spațiul românesc de reorganizare politică prin instituirea de instanțe legislative, executive și judecătorești distincte. Departate de a fi element al procesului de sincronizare la Apusul liberal prin imitație, momentul reprezentat de Regulamentele Organice este rezultatul unei nevoi de restructurare instituțională în sensul unei modernizări politice în care agentul istoric este mica boierime intrată în conflict pentru putere cu marea boierime. Contribuția acestui moment legislativ la mersul ideii liberale la români stă în principal în liberalizarea comerțului și încercarea de separare a puterilor în stat.

Încercări de liberalizare a comerțului mai existaseră în Principate și mai înainte de 1831-1832. Rădăcinile ideologiei liberschimbiste cu care intră ideea liberală economică în Principate cred că trebuie căutate în *Memoriul boierilor moldoveni* din 1804 către curtea Rusiei. După un sfert de veac de la inițiativa boierilor moldoveni, Mihail Sturdza declara că va face din Galați un port franc (1829):

"Voiu face dară din acest oraș o piață europeană între Europa și țara mea.", ne spune domnitorul român, gândind în afara vreunei teorii sau ideologii liberale despre care să fi avut cunoștință.

Această inițiativă este parte a ceea ce eu numesc "liberalism organic" al agentului politic românesc, un liberalism netocmit și necunoscut agentului modernizator din teorii liberale ale epocii apusene. În spirit economic și politic modernizator, domnitorul Alexandru Ghica va da Brăilei aceleași privilegii de porto-franc.

Regulamentele organice (R.O.) vor fi consfințit acest liberalism societal instinctiv în articolele 152, 154, 156, în forma găsimi de măsuri "pentru feluri de alte așezări și întocmiri în favorul comerțului celui dinlăuntru și celui din afară, sârguindu-se a-i da toată slobozenia pe cât va fi primitor, și îndeletnicindu-se pe rând după un plan metodic ca să îndepărteze toate pricinile ce ar putea să aducă verice fel de piedicare atât la întinderea comerțului cât și la industrie."

Articolul 176 al R.O. se referă la înlesnirea a "celui dintâi începeri ale fabricilor ce se va așeza în țară." Ca cea dintâi Lege fundamentală comună a Principatelor, R.O. contribuie la acreditarea instituțională a ideii liberale și prin dispozițiile referitoare la structura politică a țării. Regulamentele creează ceea ce în termeni moderni s-ar putea numi Parlament unicameral. E adevărat, este vorba despre un Parlament de structură aristocratică (art. 1).

Putem distinge în R.O. separarea puterilor în stat. Puterea legislativă aparține unei Obștești Adunări care se ocupă de proiecte-legi, "toate izvoarele de pravilă și regulamentele noi care trec peste marginile unei porunci slobozite de Domn pentru împlinirea legiurilor în ființă."

Domnul are putere executivă: "...împlinirea legiurilor înființate." El se alege după cutumele și obiceiul țării și "se orânduie pe toată viața lui" (art. 26, Țara Românească, art. 27 pentru Moldova). Să fie trecut de 40 de ani și să fie de viță nobilă. Avem aici primele elemente care vor caracteriza monarhia constituțională românească de mai târziu.

Adunarea Obștească are deci puteri legiuitoare iar instituția Domniei are putere executivă.

Articolul 59 al R.O. pentru Țara Românească și, respectiv, art. 62 în Moldova, prevede că Adunarea nu se va mai ocupa și de probleme de natură judecătorească, pentru că acestea "pentru vremea viitoare, se vor da asupra unui osebit Divan sau asupra unei Înalte Curți". Potrivit aceluiași articol, puterea judecătorească este executată de către tribunalele de ținuturi; art. 319 (art. 362) stabilește că pricinile nerezolvate de către tribunalele de ținut vor fi judecate de Divanul cel mai înalt al Principatului.

Legătura dintre legislativ, judecătoresc și executiv este făcută de Consiliul Administrativ. Domnul este însă investit cu puteri foarte largi. La încercările boierilor români de a limita puterea Domnului, generalul Kisseleff care supraveghea elaborarea ambelor Regulamente la București și Iași, s-a opus categoric, susținând intervenția Domnului în judecarea pricinilor diferite. Puterea cea mai mare de care dispune Domnul potrivit art. 60 est dreptul de veto absolut. Tot el convoacă Adunarea în Capitală, putând singur a prelungi sorocul la "întâmplare de foarte mare trebuință". Domnul semnează toate hotărârile Adunării (art. 48), alcătuită din 42 de deputați în Țara Românească și 35 de deputați în Moldova.

Spre deosebire de Proiectul constituțional al cărvunarilor, Regulamentul este expresia liberalismului organic al agentului politic românesc, fără influență dinspre ideologia politică liberală apuseană. Regulamentul a păstrat neatinsă organizarea fanariotă a orașelor. Străinii pot dobândi drepturi politice cu condiția să fie creștini pravoslavnici și să obțină o diplomă de naturalizare de la Obșteasca Adunare. Ei se vor înscrie în breslele locului și se vor supune la dările de peste tot anul. Negarea drepturilor străinilor vine pe o filieră fanariotă bine stabilită. Codul Ipsilante (1780-1817), Codul Caragea (1817-1832), Codul Andronache Donici (1814-1817), de exemplu, negau evreilor dreptul de a se prezenta ca martori în justiție pentru creștini.

Regulamentul Organic, în calitate de formulă legislativă în mersul ideii liberale la români nu participă la modelul nostru teoretic făurit pentru secolul al XIX-lea, nici prin stipularea libertăților cetățenești în forma "votului de orice fel". Luat în comparație cu Constituția cărvunarilor, Regulamentul are o structură aparte, pentru că el nu este în nici unul din punctele sale reflexul procesului de imitație a Apusului. De altfel, cred că am cere prea mult dacă am pretinde ca prima manifestare a liberalismului politic instinctiv să înceapă în Principate cu forme evaluate de întrupare a ideii de libertate. Regulamentele reprezintă începutul istoriei ideii de libertate într-o perspectivă instituțională în spațiul românesc, așa cum proiectul cărvunar poate sta ca început pentru o istorie intelectuală a ideii de libertate în perspectiva imitației Apusului prin adaptare instituțională a ideilor liberale la spațiul unei societăți feudal-agrare.

NOTE. PUNCTE BIBLIOGRAFICE DE REPER. INFORMATII SUPLIMENTARE

- J.Bryce, *Modern Democracies*, Macmillan, New York, Vol. 1, 1921, p. 24
- Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, București, 1938, vol. 8 (*Revoluționarii*), pp. 21-22; 86-87
- Pentru Constituția cărvunilor se pot consulta: Nicolae Iorga, op.cit., vol. 8. pp. 285-303; D.V.Barnoschi, *Originile democrației române*, *Viața românească*, Iași, 1922; vezi constituția dată în notele de subsol în forma originală; A.D.Xenopol, *Primul proiect de constituție al Moldovei din 1822. Originile Partidului Conservator și ale Partidului Liberal*, *Mem. Acad. Rom.*, seria II, tom XX, 1891. Textul Constituției e publicat de Xenopol în 1898 în *Analele Academiei*, seria VI, tom XX
- Nicolae Iorga, *Istoria comerțului românesc*, *Tiparul românesc*, 1925, pp. 138-139
- T.Mihai, *Politica monetară și a banilor în România*, vol. I, p. 261; cf. E.Dumitrescu, *Influența Școlii economice liberale în România veacului al XIX-lea*, teză de doctorat cu V.Madgearu, București, 1935, p. 5
- D.Ionescu, Gh.Țuțui, Gh. Matei, *Dezvoltarea constituțională a statului român*, Edit. Științifică, București, 1957, p. 83; Pop T. Demetrescu, *Constituțiile României*, Edit. Științifică și enciclopedică, București, 1984, pp. 7-8
- N.Grigoraș, *Dregătorii târgurilor moldovenești și atribuțiile lor până la Regulamentul organic*, *Avântul*, Iași, 1942, în special pp. 19-20
- J.Condurachi, *Câteva cuvinte asupra condiției juridice a străinilor în Moldova și Țara Românească până la Regulamentele Organice*, *Cultura Națională*, București, 1918, pp. 23, 27, 52-54

C u r s 7

Ginidrea sociala si politica a Revoluției de la 1848. „Declarația românească a drepturilor omului”

1. Pașoptismul și sincronizarea europeană

După ce Regulamentele Organice eșuaseră în a institui regimuri de guvernare de tip parlamentar în spațiul românesc în deplin acord cu spiritul european al vremii, Principatele române se vor racorda la evoluția ideii liberale la cotele și la nivelul pe care Apusul îl instituia atunci. Spiritul revoluționar de restructurare a instituțiilor politico-administrative și de reorganizare a puterii politice, precum și a bazei sale sociale va fi pătruns întâi în Moldova în 1848. Reprimată cu ușurință aici, ea va izbucni în Muntenia, unde ideile liberale începuseră să se închege mai bine, fiii de boieri și de negustori cucerți de spiritul liberal apusean reușind să ridice un suport popular care crea serioase probleme autorităților vremii. Ca urmare, Revoluția a reușit să instaureze un guvern care a funcționat pe tip de trei luni.

Documentul care ne interesează în mod deosebit pentru evoluția ideii liberale în spațiul românesc este *Proclamația de la Islaz*, care se socotește actul declanșator al Revoluției. Astfel, prin *Proclamația de la Islaz* din 9/21 iunie 1848 se cerea elaborarea unei noi Constituții de către o Adunare Constituantă ce urma a fi convocată, stabilindu-se scopurile revoluției și prevederi cu caracter social-politic ce intră fără nici o îndoială sub ideea liberală:

"Proclamația a fost primită cu aclamații de adunarea întrunită la Islaz, iar apoi de adunările populare din mai multe localități importante ale țării, în care s-a jurat pe textul ei. Sancționată de domnul Gh.Bibescu sub presiunea maselor revoluționare, ea a fost considerată timp de trei luni,

NOTE. PUNCTE BIBLIOGRAFICE DE REPER. INFORMATII SUPLIMENTARE

- J.Bryce, Modern Democracies, Macmillan, New York, Vol. 1, 1921, p. 24
- Nicolae Iorga, Istoria românilor, București, 1938, vol. 8 (Revoluționarii), pp. 21-22; 86-87
- Pentru Constituția cărvunilor se pot consulta: Nicolae Iorga, op.cit., vol. 8. pp. 285-303; D.V.Barnoschi, Originile democrației române, Viața românească, Iași, 1922; vezi constituția dată în notele de subsol în forma originală; A.D.Xenopol, Primul proiect de constituție al Moldovei din 1822. Originile Partidului Conservator și ale Partidului Liberal, Mem. Acad. Rom., seria II, tom XX, 1891. Textul Constituției e publicat de Xenopol în 1898 în Analele Academiei, seria VI, tom XX
- Nicolae Iorga, Istoria comerțului românesc, Tiparul românesc, 1925, pp. 138-139
- T.Mihai, Politica monetară și a banilor în România, vol. I, p. 261; cf. E.Dumitrescu, Influența Școlii economice liberale în România veacului al XIX-lea, teză de doctorat cu V.Madgearu, București, 1935, p. 5
- D.Ionescu, Gh.Țuțui, Gh. Matei, Dezvoltarea constituțională a statului român, Edit. Științifică, București, 1957, p. 83; Pop T. Demetrescu, Constituțiile României, Edit. Științifică și enciclopedică, București, 1984, pp. 7-8
- N.Grigoraș, Dregătorii târgurilor moldovenești și atribuțiile lor până la Regulamentul organic, Avântul, Iași, 1942, în special pp. 19-20
- J.Condurachi, Câteva cuvinte asupra condiției juridice a străinilor în Moldova și Țara Românească până la Regulamentele Organice, Cultura Națională, București, 1918, pp. 23, 27, 52-54

C u r s 7

Ginidrea sociala si politica a Revoluției de la 1848. „Declarația românească a drepturilor omului”

1. Pașoptismul și sincronizarea europeană

După ce Regulamentele Organice eșuaseră în a institui regimuri de guvernare de tip parlamentar în spațiul românesc în deplin acord cu spiritul european al vremii, Principatele române se vor racorda la evoluția ideii liberale la cotele și la nivelul pe care Apusul îl instituia atunci. Spiritul revoluționar de restructurare a instituțiilor politico-administrative și de reorganizare a puterii politice, precum și a bazei sale sociale va fi pătruns întâi în Moldova în 1848. Reprimată cu ușurință aici, ea va izbucni în Muntenia, unde ideile liberale începuseră să se închege mai bine, fiii de boieri și de negustori cucerți de spiritul liberal apusean reușind să ridice un suport popular care crea serioase probleme autorităților vremii. Ca urmare, Revoluția a reușit să instaureze un guvern care a funcționat pe tip de trei luni.

Documentul care ne interesează în mod deosebit pentru evoluția ideii liberale în spațiul românesc este *Proclamația de la Islaz*, care se socotește actul declanșator al Revoluției. Astfel, prin *Proclamația de la Islaz* din 9/21 iunie 1848 se cerea elaborarea unei noi Constituții de către o Adunare Constituantă ce urma a fi convocată, stabilindu-se scopurile revoluției și prevederi cu caracter social-politic ce intră fără nici o îndoială sub ideea liberală:

"Proclamația a fost primită cu aclamații de adunarea întrunită la Islaz, iar apoi de adunările populare din mai multe localități importante ale țării, în care s-a jurat pe textul ei. Sancționată de domnul Gh.Bibescu sub presiunea maselor revoluționare, ea a fost considerată timp de trei luni,

cât s-a menținut guvernul provizoriu, uneori ca fiind baza viitoarei Constituții a țării, iar altele ca o adevărată Constituție a ei."

Care sunt valorile liberale implicite și explicite ale acestui document revoluționar?

Înainte de toate, trebuie să menționăm principiul suveranității poporului, a cărui formulare explicită pune Proclamația în apropierea Declarației Drepturilor Omului din Revoluția franceză. Dar, așa cum apreciază Tudor Drăganu în Începuturile și dezvoltarea regimului parlamentar în România până în 1916 (1991), Proclamația de la Islaz, ca document politic, se apropie mai degrabă de Declarația drepturilor omului ce precede Constituția franceză din 1793, decât de Declarația preambului a Constituției franceze din 1789.

Lucrul cel mai important și cel mai explicit pentru o introducere a *Proclamației* într-o evoluție a ideii de libertate în spațiul românesc este proiectarea legitimității instituției guvernante în Poporul român. Conform acesteia, "Puterea suverană... În toate țările se află undeva. În țeara română este în poporul român".

Acest proces al sincronizării politice cu Apusul nu se reduce însă la imitație și import pur și simplu. Exemplul în acest sens este același principiul al suveranității populare. Astfel, dacă documentul liberal francez de la 1789 conchidea că "Principiul oricărei suveranități rezidă în mod esențial în Națiune", Proclamația de la Islaz încerca să se abată de la principiul rousseauist al indivizibilității voinței generale suverane, particularizând dimensiunea individuală a participării la delegarea de putere suverană: "... de azi înainte, alegerea largă, liberă, dreaptă, unde tot românul are dreptul de a fi chemat și unde numai capacitatea, purtarea, virtuțile și încrederea publică să-i dea dreptul de a fi ales."

În același document românesc instituția domniei devine "a patriei", domnul fiind ales pe o perioadă de 5 ani, în afara principiului eredității.

Un al doilea element de factură liberală pe care îl propune Proclamația de la Islaz se referă la exercitarea suveranității poporului prin intermediul instituției reprezentativității. În acest fel, fiecare Stare a societății trebuia să fie reprezentată în cadrul unei Adunări generale, instituție care poate fi înțeleasă în termenii Parlamentului unicameral izvodit de istoria politică a Apusului. Adunarea Generală a tuturor stărilor avea atribuția de a alege Domnul care răspundea în fața aceluiași corp reprezentativ. Lăsând de o parte principiul separației puterilor, Proclamația ridică o problemă reală creării unui regim parlamentar în Muntenia, după cum afirmă T. Drăganu.

Selecția acestui document pentru evoluția ideii liberale în spațiul românesc este însă întemeiată pe principiile de tip liberal pe care aceasta le pune în circulație: reprezentativitate, sufragiul universal, suveranitatea poporului, egalitatea cetățenilor, dreptul de alege și de a fi ales, emanciparea clăcașilor și dezrobirea Țiganilor.

Același document preia din Declarația franceză din 1793 nevoia de instrucție și de educație, dreptul la învățătură, "pentru toți egală, progresivă, integrală, pe cât va fi cu putință, după facultățile fiecăruia și fără nici o plată."

Înfrângerea revoluției în Moldova și Muntenia va pune capăt unei racordări instituționale a instituțiilor românești la regimul de tip parlamentar occidental pentru o bună perioadă. La 1 mai 1849 Rusia și Turcia vor încheia Convenția de la Balta Liman în care șeful statului nu mai era ales. El era numit pe timp de 7 ani de Poarta Otomană, cu recomandarea sau cu consimțământul Rusiei. Adunările Obștești ale primelor constituții românești identificate în Regulamentele Organice erau înlocuite cu Divanuri alcătuite din boieri numiți de domn. Timp de un deceniu, participarea spațiului românesc la modernizarea instituțională de tip european a fost astfel blocată.

Relansarea modernizării instituționale românești va începe imediat după Războiul Crimeii, când Tratatul de Pace de la Paris va inaugura o practică politică neobișnuită în politica internațională până la vremea aceea: garanția colectivă pentru modernizarea instituțională a unor țări controlate de suprastructuri imperiale și forțarea imperiilor de a ține seama de voința țărilor mici în

elaborarea unei Constituții.

Tratatul de Pace s-a încheiat între Austria, Franța, Marea Britanie, Prusia, Rusia, Sardinia și Turcia, la 30 martie 1856 și Poarta se obliga să respecte administrație independentă și națională, deplina libertate de cult, legislație, comerț și navigație pentru Muntenia și Moldova. (art. XXIII) E adevărat, consacrarea ultimă a hotărârilor Tratatului trebuia făcută printr-un *hatiserif* al Porții, sub garanția colectivă a puterilor semnatare. Ce date ne oferă firmanul turcesc despre structura instituțională la vârful statelor românești?

2. Firmanul turcesc, garanția colectivă a Marilor Puteri (1856-1858) și Unirea (1859)

Adunările ad-hoc ce urmau să fie alese la București și Iași erau organizate pe 5 colegii. Primul colegiu era alcătuit din mitropoliți și episcopi eparhioți, care erau membri de drept ai Adunării. Al doilea colegiu conținea reprezentanți dintr-o boierie, sub condiția de a deține o proprietate de cel puțin 100 de fălcii. Al treilea colegiu grupa proprietarii funciari care aveau o proprietate între 10-99 de fălcii. Colegiul al patrulea era alcătuit din reprezentanți ai comunelor alcătuite din țărani clăcași, iar cel de-al cincilea colegiu grupa reprezentanții orașelor - proprietari urbani, liberi profesioniști și comercianți, staroștii și delegații corporațiilor de meseriași, sub anumite condiții de avere prevăzute în document. Conform firmanului, boierimea trimitea câte doi deputați de fiecare județ, țărănimea câte un deputat de județ iar orașenii un deputat de județ, cu excepția Bucureștiului și Iașiului care aveau câte 4 deputați și altor orașe din fiecare principat, care aveau câte 2 deputați.

Aceste Adunări erau însă organe consultative cu caracter temporar, ele urmând a se dizolva după ce își exprimau dorința pentru organizarea internă a Principatelor. Funcția lor era aceea de organ consultativ al unei instanțe internaționale reprezentată de marile puteri adunate în Congresul de la Paris, structurile instituționale interne fiind cele stabilite de Convenția de la Balta Liman din 1856, ce lăsa Principatele în umbra Rusiei și Turciei. Adunărilor li se refuza deci orice competență de control asupra guvernământului sau de elaborare de legi, fiindu-le respinsă de Congresul de la Paris cererea de elaborare a legii electorale sau de a stabili bazele viitoarei Constituții la Conferința internațională de la Paris din 12/24 mai 1858.

Privite în ansamblu, propunerile celor două Adunări ținteau spre instaurarea unui regim politic de tip parlamentar, cu separația puterilor în stat și cu eliminarea dreptului de *veto absolut* al monarhului față de o lege a Adunării, care, retrimisă Camerei de acesta, la o a doua propunere spre promulgare, nu mai putea fi respinsă. Problema importantă a celor două Adunări va fi sintetizată în articolele adoptate de Adunarea ad-hoc a Munteniei:

Art. 2. Unirea țărilor România și Moldova într-un singur stat și sub un singur guvern.

Adunarea cere, de asemenea, în art. 4 un "Guvern constituțional reprezentativ și, după datinile cele mai vechi ale țării, o singură Adunare Obștească, care va fi întocmită pe bază electorală largă, încât să reprezinte interesele generale ale populației române." Conform aceluiași document, se cerea prinț străin cu moștenirea tronului dintr-o dinastie domnitoare a Europei, ai cărui moștenitori născuți în țară am dori a fi crescuți în religia țării." (art. 3).

Limitând lucrările Adunării la aceste puncte ce nu conțineau dezbateri despre formule instituționale concrete, Adunarea munteană va fi depășită de cea moldoveană, care își arăta preferința pentru separația puterilor în stat și pentru regulile politice ale sistemului de tip parlamentar. În acest fel ideile unei organizări instituționale pe formula regimului parlamentar vor trece din Muntenia în Moldova, Adunarea de aici mergând mai departe pe linia inițiată de Proclamația munteană de la Islaz.

Convenția de la Paris va fi semnată la 7/19 august 1858 și va stabili cadrul instituțional al politicii românești, adăugând o anexă cu legea electorală. Conform Convenției, Moldova și Valahia rămâneau sub suzeranitate otomană, păstrându-și autonomia internă și vechile privilegii și

imunități. Respingând propunerea de organizare în același stat a Principatelor române, documentul internațional oferea două instituții comune celor două țări: Comisia Centrală și Curtea de Casație. Cele două state deveneau Principatele Unite și trebuia să aibă armate cu organizare comună.

Dorința de unire a celor două Adunări a devenit realitate în pofida prevederilor Convenției. Ales ca domn de către Adunarea Electivă a Moldovei, Adunarea Munteniei îl va alege în aceeași funcție de șef al statului tot pe Alexandru Ioan Cuza. În mod real, la nivel administrativ, Unirea se va realiza abia în 24 ianuarie/5 februarie 1862, când cele două Adunări vor deveni una singură, se va constitui un guvern unic cu sediul la București și se va desființa Comisia Centrală de la Focșani.

Respectând prevederile Convenției, de astă dată, domnul era ales pe viață de Adunarea electivă și deținea puterea executivă. El își îndeplinea atribuțiile prin intermediul miniștrilor. Puterea legislativă era împărțită de Domn, Adunarea Electivă și Comisia Centrală de la Focșani, Adunarea electivă fiind aleasă pe 7 ani, printr-un vot censitar restrâns la trei colegii.

Cu același prilej erau abolite privilegiile feudale ale boierimii, scutițiile și monopolurile pe bază de apartenență de clasă, stipulându-se că, în viitor, moldovenii și muntenii se vor bucura de drepturi cetățenești, fiind egali în fața legilor, în competiția pentru ocuparea funcțiilor publice și în plata taxelor fiscale.

Judecând global semnificația pe care o reprezintă Proclamația de la Islaz și semnificația revoluției de la 1848 în tranziția românească spre modernitate, Damian Hurezeanu identifică în acest moment revoluționar evenimentul cu cel mai larg spectru al potențialității de modernizare românească de până la 1918:

"Revoluția a propus un proiect de transformare globală, a impulsionat considerabil procesul de schimbare a societății, a definit un model al ideii naționale și al ridicării edificiului politic-statal bazat pe această idee. Dar ca peste tot în Europa anilor 1848-1849, revoluția română fiind înfrântă n-a reușit ca prefacerile care au configurat România modernă să pornească direct din ea. Altfel, rolul ei este, desigur, considerabil, ca revelator al sarcinilor care se aflau spre rezolvare în fața societății românești și ca generator al unei stări de conștiință și de voință mai înalte."

Funcția social-politică și culturală a Revoluției de la 1848 este aceea a inovării în sensul unui început pentru o nouă serie în dezvoltarea societății românești. Din această perspectivă, momentul 1848 poate fi privit ca o încercare de rupere de un trecut ce stătea sub influențele fanariote (până la 1821), al Regulamentelor Organice din 1831-1832 și cele generate de tendințele de regenerare națională și socială a forțelor avansate din interior:

"Desființarea regimului fanariot, insurecția revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu, transformările petrecute în situația politică instituțională a Țărilor Române, deschiderea unor noi căi de acces spre lumea occidentală, în special mișcarea de idei și spre centrele de iradiere culturală, toate acestea au creat un climat nou pentru ascensiunea spiritului național.

Revoluția de la 1848 a tins să realizeze o ruptură dinamică cu trecutul, învederând, așa cum am menționat, potențialități creatoare de istorie nouă, modernă."

Din perspectiva analizei asupra secolului românesc de liberalism, activitatea revoluționarilor din Muntenia și Moldova, precum și cea a reprezentanților din Adunările ad-hoc sunt forme autohtone în evoluția ideii de libertate în spațiul românesc. Nici Revoluția de la 1848 și nici Unirea de la 1859 nu au creat România modernă. Fără menționarea lor în procesul de evoluție al ideii liberale în spațiul românesc însă nu vom reuși să înțelegem cum a crescut aceasta și cum s-a racordat civilizația românească la liberalismul european de secol XIX.

NOTE. LUCRARI FOLOSITE. INFORMATII SUPLIMENTARE

- Tudor Drăganu, Începuturile și dezvoltarea regimului parlamentar în România până la 1916, Dacia, Cluj, 1991, p. 81. Autorul opinează că în literatura de specialitate nu există

- o părere unanimă cu privire la natura juridică a Proclamației de la Islaz. O serie de autori susțin că aceasta poate fi considerată o constituție: N.Blarenberg, *L'Essay compare sur les institutions et les lois de la Roumanie depuis des temps les plus recues jusqu'a nos jours*, București, 1885-1886, pp. 633-635; Z.Orenstein, *Gândirea social-economică înaintată în țările românești la mijlocul secolului IX*, în *Probleme economice*, 1956, nr. 7, p. 123; Vl.Hanga, *Istoria statului și dreptului R.P.R.*, ed. 3, vol. I, București, 1957, p. 605; I.Vîntu, G.C.Florescu, *Valoarea constituțională a rezoluțiilor Adunărilor ad-hoc din Principatele române (1857)*, în *Studii și cercetări juridice*, 1963, pp. 500-501 și în *Unirea Principatelor în lumina actelor fundamentale și constituționale*, Edit. Științifică, București, 1965, pp 64-65. Alți analiști ai fenomenului susțin că Proclamația de la Islaz a fost doar un proiect de Constituție. Este cazul autorilor precum V.Onișor, *Istoria dreptului român pentru anul I al Facultății de Drept, Cluj*, 1925, p. 331; G.I.Gulian, *Gândirea social-politică a lui Nicolae Bălcescu*, EPLP, București, 1954, p. 24.
- Autorul din care cităm, Tudor Drăganu, consideră că Proclamația de la Islaz a fost prin natura ei o *declarație de drepturi*, sub aspect formal/juridic. Această a treia poziție și-a început cariera în 1961, când T.Drăganu publica “Natura juridică a Proclamației de la Islaz”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, p. 116 și urm. Punctul de vedere a fost reluat apoi în literatura de specialitate de autori precum V.Sotropa, “Problema naturii juridice a Proclamației de la Islaz”, în *Studii și cercetări juridice*, 1967, nr. 2, pp. 219-230 și de Vl.Hanga, “Proclamația de la Islaz (1948), declarație a drepturilor omului și cetățeanului”, în *Revista română de drept*, 1968, nr. 5, pp. 45-53. V.Sotropa va adera la aproximativ un deceniu de la prima opțiune pentru categoria celor care susțin existența unui proiect de constituție, în “Proiectele de Constituții, programele de reforme și petițiile de drepturi din țările române în secolul al XVIII-lea și prima parte a secolului al XIX-lea”, Edit. Academiei, București, 1976, p. 175.
 - *Istoria României*, vol. IV, p. 267; *Istoria parlamentului*, pp. 78-85. Firmanul este publicat în *Acte și documente*, vol. III, pp. 1049-1052; apud Drăganu, op.cit, p. 87
 - Damian Hurezeanu, *Civilizația română modernă și problema tranziției*, în Radu Florian, Damian Hurezeanu, Alexandru Florian, *Tranziții în modernitate. România secolelor XIX-XX*, Noua Alternativă, București, 1997, pp. 90-91
 - Apostol Stan, *Ion C.Brătianu și liberalismul român*, Globus, București, 1993, pp. 16-20. Din scrierile și cuvântările lui I.C.Brătianu, vol. 1, pp. 100-135
 - G.Zane, *Cuza vodă, Junimea, Iași*, 1973, p. 305; cf., Apostol Stan, op.cit, p. 122
 - Radu Rosetti, *Scrieri*, Minerva, București, 1980, p. 617-619

CURS 8

DINAMICA VALORILOR DEMOCRATICE ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

Valorile liberale ale secolului al XIX-lea ar putea fi urmărite din perspectiva unor strategii analitice foarte diferite. Ne propunem aici să vedem care a fost evoluția celor mai importante valori democratice în secolul trecut prin intermediul dinamicii formelor de guvernământ, pe de o parte, a valorilor pe care toate aceste forme de guvernământ le poartă cu sine, pe de altă parte. Pentru început vom enunța modelul teoretic prin intermediul căruia vom urmări valorile liberale și mișcarea lor în spațiul occidental, pentru a putea folosi acest model de analiză, cu rezultatele aplicării dimpreună, drept un termen de comparație la care să raportăm dinamica valorilor liberale românești în aceeași perioadă. Ipoteza sincronizării spațiului românesc la dinamica valorilor liberale ale Occidentului este evidentă. Să vedem întâi cum stau lucrurile în centrul de difuziune al valorilor liberale. Care va fi strategia de analiză?

O istorie a democrației în diferite țări din Occident ar putea fi una dintre căile pe care să urmărim această dinamică. Nu este potrivită însă pentru scopul lucrării de față. Cea mai nimerită strategie de analiză pare a fi cea folosită deja de doi dintre cei mai cunoscuți teoreticieni ai științei politice: R.Dahl și S.P.Huntington.

Acesta din urmă vorbește despre mișcarea valorilor liberale în mod implicit atunci când își propune să analizeze procesul de democratizare din Europa de vest la sfârșitul secolului nostru. Pentru aceasta însă Huntington folosește o teorie pe care o intitulează "teoria celui de-al treilea val" al procesului de democratizare în ultimii 200 de ani. Un al treilea val însă presupune cel puțin alte două valuri. Dar valurile au fluxuri și refluxuri, ceea ce la nivel teoretic, autorul numește procese de democratizare, pe de o parte, de reîntoarcere la sisteme autoritare sau totalitare, pe de altă parte. Aceștia sunt termenii în care pune problema democratizării, într-un mod mai degrabă optimist, s-ar putea spune, autorul teoriei valorilor democratizării. Să-l urmărim în analiza dinamicii valorilor democratice în secolul trecut.

1. S.P.Huntington: valurile democratizării

S.P.Huntington înainta în 1991 o teorie politică de un interes aparte pentru studiul de față. Potrivit acestei teorii, între 1830 și 1990 avem de-a face cu valuri de democratizare continuă în Europa, acestea având perioada de flux și reflux, în sensul de urmare a procesului european general de modernizare politică prin democratizare și de întoarcere periodică la guvernări de tip autoritar sau totalitar.

Începutul primului val al democratizării este identificat în lucrarea lui S.P. Huntington *The Third Wave* (1991) în prima jumătate a secolului trecut când, în 1832, avem de-a face cu reformarea sistemului electoral britanic prin eliminarea "burgurilor putrede", cum ar spune N.Iorga, din harta electorală. Acest val de democratizare are un "flux" continuu care ține până la începutul primului război mondial, după care urmează "refluxul" către sisteme politice de tip autoritar sau totalitar.

Fluxul primului val se produce deci între 1828-1926, fiind urmat de un reflux între 1922-1942. Acest prim val de democratizare ne interesează în mod deosebit pentru că, în calitate de concept care desemnează o realitate istorico-politică, acesta ar trebui să dea seamă despre fenomene și procese politice de modernizare asemănătoare și în periferia Europei. Datele istorice concrete ne oferă suficiente motive să dăm dreptate lui Huntington. În perioada 1828-1926, peste 30 de țări europene și SUA participă într-o formă sau alta la acest proces de modernizare politică.

Al doilea val al democratizării începe în urma celui de-al doilea război mondial cu eliberarea

coloniilor și are un flux mai scurt, până în anii șazeci, când refluxul spre autoritarism al sistemelor politice ale Americii Centrale și de Sud domină peisajul istoriei politice mondiale.

Valul al treilea al democratizării începe cu căderea regimurilor politice de tip autoritar din Peninsula Iberică, dispariția lui Salazar în Portugalia (1974) și a lui Franco în Spania (1975) putând fi luate ca puncte de reper teoretic pentru o epocă a democratizării care cunoaște mai multe unde. Ultima dintre acestea este dată de democratizarea societăților comuniste din estul și centrul Europei după căderea regimurilor totalitare între 1989-1991.

Dacă mergem pe linia analizei de tip istoric a lui Huntington, istorie pe care reușește să o strângă într-o teorie destul de tare după criteriile cele mai dure ale științei politice și ale sociologiei politice, atunci ar trebui să acceptăm că, începând de acum aproximativ 200 de ani societățile euro-americane și-au descoperit calea politică de evoluție: democratizarea prin instituirea valorilor liberale.

Dacă interpretăm istoria politică a ultimilor 200 de ani din perspectiva unei evoluții a ideii de libertate, observăm ca rezultatele și concluziile sunt aceleași. Lectura democratizării societății europene în perioada mai sus amintită ridică problema unui ideal de evoluție în sensul structurilor de configurare ale politicului și al articulării relațiilor dintre stat și societate, pe de o parte, a configurării structurilor de putere prin participarea cetățenilor la delegarea de putere, pe de altă parte.

Dintr-o altă perspectivă, analiza prin intermediul acestei strategii ne permite să urmărim o dinamică concretă a ariilor care au căpătat un astfel de regim politic și care au participat la un "concert" al democratizării ce s-a întins și în Europa de est și în Europa de sud în formule diferite însă de modul în care au evoluat universalile politice în spațiul de urgență occidental și american. Până să trecem la analiza particularităților acestui proces de democratizare în periferia sistemului mondial modern, să urmărim evoluția democrațiilor în spațiul vest-european ca punct de reper pentru perioada în care analizăm mișcarea liberală în România.

2. Poliarhia și mișcarea valorilor democratice: R.A.Dahl

Scopul final al analizei lui Dahl din *Democracy and Its Critics* (1989) este acela de a găsi un model de prezentare a configurațiilor structural-instituționale și participative ale lumii politice și ale socialului, model care să identifice constantele obligatorii a ceea ce numim astăzi "regim democratic". O democrație în sensul tare al cuvântului nu a existat și nu există încă în nici-o țară și în nici-un sistem politic. Democrația este privită de Dahl ca un ideal niciodată atins. De aici nevoia introducerii unui nou concept care să facă posibilă analiza sistemelor politice reale, pe care să le raportăm la idealul democratic de organizare a lumii politice. Termenul propus de autor pentru modul de organizare a statului și a relației dintre structurile de tip politic și lumea socială este cel de "poliarhie".

Poliarhia este definită de Dahl drept "o ordine politică ce se distinge la nivelul cel mai general prin două caracteristici: cetățenia este extinsă la o proporție destul de mare de persoane adulte iar drepturile instituției cetățeniei includ și posibilitatea de a te opune și de a vota împotriva celor mai importanți deținători de funcții în guvernământ. Prima caracteristică distinge poliarhia de sisteme de conducere mai exclusive în care, deși opoziția este permisă, guvernații și opoziții lor legali sunt restrânși la un grup destul de restrâns, așa cum a fost cazul în Marea Britanie, Belgia, Italia și alte țări înainte de sufragiul universal. Cea de-a doua caracteristică distinge poliarhia de regimurile politice în care, deși cei mai mulți adulți sunt cetățeni, cetățenia nu include dreptul de a te opune și de a vota împotriva guvernământului, precum este cazul regimurilor politice moderne de tip autoritar."

În cadrul pe care-l circumscriu cele două caracteristici generale ale poliarhiei, putem defini regimul politic pe care ea îl numește ca fiind acel tip de ordine politică ce se distinge prin

prezența a șapte instituții, fără de care nici-o ordonare a relațiilor dintre stat și societate nu poate fi numită "democratică". Dahl enumeră următoarele instituții sau caracteristici ale poliarihiei:

1. Guvernanți aleși și controlul asupra deciziilor guvernamentale să aibă statutul de articole de lege în Constituție și să fie caracteristici funcționale.
2. Alegeri libere și corecte. Guvernanții sunt aleși în alegeri periodice și corecte, în care coerciția nu trebuie să funcționeze.
3. Sufragiu universal. Toți adulții au dreptul de a vota alegerea guvernanților.
4. Dreptul de a fi ales. Toți adulții au dreptul de a candida pentru un post sau o funcție în stat, deși limitele de vârstă pot exista pentru anumite funcții.
5. Libertatea de exprimare, care se referă la libertatea cuvântului inclusiv în probleme de critică a guvernanților, regimului, etc.
6. Dreptul la informare și la a apela la surse de informare alternative, care sunt protejate prin lege.
7. Autonomia și dreptul la asociere, care se referă la posibilitatea de a participa la asociații sau partide politice pentru a-ți apăra sau promova drepturile.

Pornindu-și analiza democrațiilor și a procesului de democratizare de la definirea unor concepte cu valorile lor speciale în epocă, Dahl observă că în istoria omenirii se poate vorbi despre mai multe transformări fundamentale la nivelul articulării structurilor politice și ale relației dintre lumea politică și lumea socială. Un prim moment de transformări de tipul unei rupturi în acest plan îl reprezintă orașele-cetate ale Greciei vechi, în cadrul acestora membrii comunității percepeându-se ca egali din punct de vedere politic. În acest caz grupul sau comunitatea se percepe ca suverană pe un teritoriu determinat și posedă toate resursele și instituțiile de care are nevoie pentru a se guverna singură. Acest moment al Greciei vechi - Atena în special, este numit de Dahl "prima mare transformare democratică".

A doua transformare democratică de referință, continuă autorul, este cea produsă prin trecerea de la orașul-stat al Greciei vechi, apoi al Romei și al Italiei Renașterii, la statul națiune. Astfel, ideea democratică este transferată de la statul-cetate la statul-națiune, organizat pe o întindere mult mai mare și cu instituții mult mai numeroase, capabile să gestioneze interesele proprii și pe cele ale cetățenilor care o alcătuiesc, pe un teritoriu întins. Dar, cum este lesne de înțeles, această a doua transformare, a "...dus la un set de instituții politice radical noi. La acest set de instituții luate împreună ne vom referi atunci când vom vorbi despre "democrație".

Punând problema unei a treia transformări democratice în istorie, autorul menționează că nu se poate răspunde la o astfel de întrebare decât după ce se lămuresc conceptele de democrație și se stabilesc deopotrivă meritele dar și limitele unui astfel de regim politic. "Desvrăjind" temenii folosiți astăzi pentru a desemna regimuri politice de tip democratic, precum "guvernarea poporului", "democrația", "popor", etc. Dahl ajunge la concluzia că aceasta este singura cale de a construi o teorie democratică pentru viitor.

Pentru scopurile analizei de față, Dahl este semnificativ prin modelul celor trei transformări politice de tipul rupturii, prin care iau naștere modele de agregare societală diferite, cu sisteme instituționale la fel de diferite. Pentru secolul al XIX-lea european, care ne interesează în mod special, ne aflăm în plin proces de transformare politică, pentru regimurile acestei perioade definiția cea mai potrivită fiind cea încercată de Huntington prin delimitare de sensul tare cu care operăm la sfârșit de secol XX. Reluând definiția poliarihiei în capitolul XVII, el încearcă să explice de ce și cum poliaria-definită la rândul ei prin intermediul celor două caracteristici generale care circumscriu cele șapte trăsături fundamentale, s-a dezvoltat în anumite țări și de ce nu s-a dezvoltat în altele.

În realitate, poliaria reală nu este decât sistemul de organizare a politicului în unele țări occidentale după cel de-al doilea război mondial. Este la fel de adevărat, continuă autorul, anumite trăsături ale poliarihiei au apărut în diferite țări europene încă din secolul al XIX-lea, nici una dintre acestea, fără ca vreuna dintre ele să intre în conceptului larg definit mai sus.

Conform analizei lui Dahl, poliaria a cunoscut în "secolul lung" al democratizării statului-

națiune trei perioade de creștere. Prima perioadă este cuprinsă între 1776-1930. Ea începe deci cu Revoluțiile americană și franceză și se încheie la puțină vreme înaintea celui de-al doilea război mondial. Deși instituțiile poliarihiei au evoluat și s-au dezvoltat în această perioadă, după standardele prezente ele erau defective și incomplete sub aspect funcțional. Prima caracteristică a poliarihiei nu a fost respectată decât de foarte puține dintre țările care au participat în această perioadă la procesul de democratizare. Alegerile guvernanților au fost de asemenea departe de standardele pe care le folosim astăzi pentru a denumi o țară sau alta “democratică”. De exemplu, votul secret (secret ballot), a devenit o caracteristică generală și operațională abia după ce a fost introdus în Australia de Sud în 1858. În Marea Britanie, votul secret nu a fost introdus în alegerile parlamentare și municipale până în 1872. În SUA, unde votul deschis nu era ceva neobișnuit, a fost acceptată inovația democratică australiană abia după alegerile prezidențiale din 1884, care au dus la o fraudă generalizată. În Franța, de asemenea, votul secret a fost adoptat abia după 1913.

Dahl face trimitere în analiza procesului de democratizare la cea de-a treia instituție a poliarihiei privită în această perspectivă istorică. Ea se referă la dependența premierului de monarh și a Cabinetului, pe de o parte, la aprobarea primului asupra Cabinetului, pe de altă parte (în anumite cazuri chiar de acceptul celei de-a doua Camere nealese). Înainte de 1900, doar în Italia, Elveția și Franța existau independenți în procesul alegerilor. Iar în Marea Britanie independența nu era totală, deși încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea s-a pus problema independenței Cabinetului și a premierului, iar în țările scandinave Parlamentul a câștigat controlul asupra alegerilor și numirii premierului și a Cabinetului abia după 1900, acest câștig democratic survenind numai în urma unor crize politice prelungite. În Olanda Parlamentul câștigă controlul pentru alegeri și Cabinet încă în prima decadă a secolului trecut, pe când în Norvegia abia în 1884 (în condițiile dependenței ei de coroana suedeză până în 1905). Danemarca ajunge la o astfel de libertate instituțională abia în 1901, iar Suedia în 1918.

Nici una dintre aceste țări însă nu avea un “demos inclusiv”, în sensul că în nici-o țară nu găsim dreptul de vot pentru întreaga populație adultă. Nu numai că exista în aproape toate țările un procent extrem de important din populația adultă exclusă de la vot, dar până în al doilea deceniu al secolului nostru doar Noua Zeelandă (1893) și Australia (1902, deși Australia de Sud încă din 1894) extinseseră dreptul de vot la populația feminină. Populația feminină nu a putut participa la vot până după cel de-a doilea război mondial în Franța și Belgia de exemplu, pe când în Elveția, unde sufragiul universal pentru bărbați a fost stabilit încă d la 1848, cel pentru femei nu a fost garantat decât după 1971.

Dahl pune problema excluderii de la vot în termenii reali ai excluderii de la multe alte forme de participare politică. Concluzia lui este că până în secolul XX, cele mai multe țări democratice erau guvernate de "poliarhii masculine", în fiecare țară populația cu drept de vot netrecând de mai mult de 20% (poate cu excepția Noii Zeelande).

Așa cum se poate observa și din valurile democratizării la Huntington, între 1860 și 1920 numărul țărilor care intră în valul întâi este din ce în ce mai mare, posedând aproape toate instituțiile poliarihiei, mai puțin prima- cea a sufragiului universal. Se ajunge în vestul Europei ca în 1930, să existe 18 poliarii și 3 poliarii masculine, în Europa sau în țări de limbă engleză sau ex-colonii precum Australia, Canada, Noua Zeelandă și Statele Unite, la care se adaugă în America Latină Costa Rica și Uruguay. O interpretare a tabelelor oferite de Dahl ne dau o imagine clară asupra procesului de democratizare în secolul al XIX-lea în Occident.

TABELUL I: evoluția poliarihiilor

Deceniul	Poliarii (full-male p.)	nonP	Total	Procentaj%
1850-59	1		36	37 3
1860-69	2		37	39 5
1870-79	3		38	41 7

1880-89	4	38	42	10
1890-99	6	37	43	14
1900-09	8	40	48	17
1910-19	15	36	51	29
1920-29	22	42	64	34
1930-39	19	46	65	29
1940-49	25	50	75	33
1950-59	36	51	87	41
1960-69	40	79	119	34
1970-79	37	84	121	31

surse: Dahl, *Democracy and Its Critics* (1989), p. 240

TABELUL II

Poliarhii în 1930

p. depline	p. masculine	p. eșuate
Europa		
1. Austria	1. Belgia	1. Italia
2. Cehoslovacia	2. Franța	2. Polonia
3. Danemarca	3. Elveția	3. Argentina
4. Finlanda		
5. Germania		
6. Islanda		
7. Irlanda		
8. Luxemburg		
9. Olanda		
10. Norvegia		
11. Suedia		
12. Marea Britanie		
Altele:		
13. Australia		
14. Canada		
15. Costa Rica		
16. Noua Zeelandă		
17. Statele Unite		
18. Uruguay		

sursa: Dahl (1989), p. 239

În fapt, ceea ce încearcă să ne demonstreze Dahl este evoluția poliarihiilor care sunt legate de evoluția și dinamica unei configurații de idei liberale ce pot face posibilă interacțiunea dintre lumea socială și lumea politică, precum și dinamica instituțiilor aferente acestora în formula democrațiilor de un tip sau altul. Așa cum observăm, analiza lui Dahl se poartă pe acest "lung secol XIX", cum îl numește David Goldblat în culegerea de studii *Democratization* (1997), unde socotește că secolul XIX începe o dată cu Revoluția industrială și ține până după primul război

mondial. Preluarea termenului din discursul istoric este justificată prin faptul că întreaga perioadă poate fi privită ca una unitară definibilă prin intermediul schimbării la nivelul politicului și a participării politice.

O interpretare specială în sensul studiului de față referitoare la procesul de democratizare în secolul XIX mi se pare cea dată de Charles S. Maier în "Democracy since the French Revolution", apărut în culegerea de studii *Democracy. The Unfinished Journey* (1992). Autorul pleacă de la premisa că istoria democrației în secolul trecut nu este atât de mult legată de povestea unei lumi sigure pentru democrație, cât de faptul că trebuie să fie făcută democrația sigură pentru lume. Evoluția politică a țărilor occidentale către democrație este la el legată de faptul că "...trendurile democratice nu puteau fi oprite la nesfârșit. Motivul era că societatea însăși evolua în mod democratic". Astfel, formulele politice și structura instituțională de tip democratic urma schimbării petrecute la nivelul lumii sociale și ale mentalului colectiv, am putea adăuga noi, introducând teoria universalizării politice pentru a întregi explicația dată de autor. În epocă, minți luminate observau că încă înainte de secolul luminilor se pregătea o mare revoluție, pe care am putea-o numi "revoluția democratică". Încă în 1764 D'Argenson avertiza că "O mare revoluție democratică se produce în zilele noastre....este universală, este durabilă și scapă intervenției umane de fiecare dată; fiecare eveniment, după cum fiecare om, participă la derularea ei." La aproape 100 de ani de la profecția lui D'Argenson, J.St.Mill observa și el în *On Liberty* (1859) că există o tendință accentuată în lumea modernității, către o construcție de tip democratic, însoțită sau nu de instituții politice "populare".

Observația care se poate face la sfârșitul de secol XX față de situația mai sus prezentată, când avem în față tabloul desfășurării procesului democratic, este aceea că procesele politice și dinamica instituțiilor politice urmează dinamica lumii sociale: "Formele politice tind, pe termen lung, să recapituleze trendurile sociale", cum zice Ch.Maier.

NOTE. PUNCTE BIBLIOGRAFICE DE REPER. INFORMATII SUPLIMENTARE

- Samuel P.Huntington, *The Third Wave*, University of Oklahoma Press, Oklahoma, 1991
- R.A.Dahl, *Democracy and Its Critics*, Yale University Press, Yale, 1989, pp. 220-221, p. 2, 234-235, p. 205; în continuare vom cita din același capitol care oferă informații centralizate despre dinamica poliarihiilor în secolul al XIX-lea și în secolul XX, pp. 234-243.
- David Goldblatt în David Potter, David Goldblatt, Margaret Kiloh, Paul Lewis, *Democratization*, Polity Press, Cambridge, 1997, p. 46; autorul selectează pentru analiza de caz Marea Britanie, SUA, Franța, Germania, după care încearcă o interpretare din perspectivă teoretică a patternurilor de modernizare-democratizare în lungul secol XIX; vezi aplicarea diferitelor criterii și discutarea comparativă a democratizării în spațiul mai sus-menționat, pp. 45-73
- Charles Maier, *Democracy since the French Revolution*, în *Democracy. The unfinished journey 508 BC to AD 1993*, John Dunn (ed.), Oxford University Press, Oxford, 1993, p. 126

CURS 9

EUROPA ECONOMICĂ ÎN SECOLUL AL XIX-LEA: NEGAREA LIBERALISMULUI ECONOMIC CLASIC

Marile momente politice europene din secolul trecut ne spun că valorile liberale au participat la o evoluție a ideii de libertate în ritmuri și forme diferite. La nivel politic procesul de evoluție către poliarii masculine, luate drept model de raportare la începutul studiului nostru, este incontestabil. Atunci când o astfel de evoluție a fost oprită sau perturbată, mișcările sociale nu au încetat să se manifeste, așa cum este cazul revoluțiilor de la 1848 ce au cuprins Europa de la un capăt la altul. La nivel economic însă, lucrurile stau diferit sub aspectul asimilării și valorificării ideilor liberale de către diferite societăți europene. Principiile liberalismului în ceea ce privește libertatea de mișcare la nivel economic și libertatea schimburilor au fost adoptate, dar nu în măsura în care ne învață teoria liberală clasică. Ele au funcționat o perioadă destul de scurtă pentru țările din vestul Europei, după care, în contra principiilor liberale clasice, statul a trebuit să intervină pentru reglarea piețelor interne și externe.

Un adevărat *axis mundi* pentru doctrina liberală clasică este astfel pus la îndoială: echilibrul natural al economicului la nivelul producției și al schimbului, care funcționează într-un echilibru generat de relația cerere-ofertă, cum ne spun părinții liberalismului clasic și ai neoclasicismului liberal. Mai mult, așa cum vom vedea în cele ce urmează, libertatea de inițiativă a liberalismului economic tinde să se nege pe sine, prin apariția unor carteluri și trusturi care stabilesc monopoluri și prețuri pe piața ce încetează să mai fie una a echilibrului natural. Astfel, statul este obligat să intervină pentru a restabili principiile liberale *laissez faire* și *laissez passer* al teoriei. Iar asta se întâmplă exact în momentele în care inițiativa de tip liberal era port drapelul unor teoreticienii creați pe linia liberalismului clasic smithian.

Să urmărim Europa liberalismului economic din secolul trecut, care ne apare ca o luptă între principiile liberalismului clasic neintervenționist la nivel economic și principiile de tip neoliberal, care sunt, mai degrabă, un răspuns al societății la presiunile create de piața liberă la nivel internațional. În ciuda etichetei de "secol liberal" pe care am fost obișnuiți să o punem secolului trecut, vom observa că acesta a fost un secol neoliberal, în care, cel puțin începând cu anii șaiszeci, statul a trebuit să intervină pentru a asigura inițiativa privată și pentru a o stimula sau sprijini în mod direct sau indirect.

În 1998 apare la Paris o carte de economie care deține toate caracteristicile unui manual, autorul propunându-și să ofere o frescă a evoluției economice din ultimii 200 de ani. Așa cum vom observa, analiza economică a relațiilor dintre statele Europei de vest pe piața economică internațională și a politicilor promovate de acestea, nu lasă nici un semn de îndoială asupra evoluției dinspre liberalism către neoliberalism, proces economic, social, politic și doctrinar observat de teoreticieni și politicieni ai secolului românesc aflat sub analiză.

Yves Carsalade, ne dă în *Les grandes etapes de l'histoire économique* (1998) o imagine clară asupra intrării în economia modernă și industrială a principalelor țări ale lumii, pe care el le identifică a fi Anglia, Franța, SUA, Germania, Rusia și Japonia. Din perspectiva analizei noastre, Anglia, Franța și Germania sunt țările cele mai importate, pentru că ele sunt reprezentative pentru ceea ce se folosește astăzi ca exemple de țări liberale cu o economie clădită pe principiul liberschimbismului și al libertății de inițiativă - Anglia, Franța, sau cu o economie explicabilă în termenii neoliberalismului, în termenii definiți de Fr. List: statul protecționist pe piața internațională și cu inițiativă economică în piața internă.

1. Piața europeană și libertatea de întreprindere până la Revoluția franceză

Economia Imperiului roman care se impusese prin spiritul său administrativ și prin construcția de

infrastructură pentru schimburi între diferite zone stăpânite, între acestea și Metropolă, a fost complet distrusă după repetatele invazii barbare din secolele IV-V. Când Alaric distrugea Roma în 411, el distrugea pentru o perioadă de aproape un mileniu ideea de putere statală, locul acesteia fiind luată de structurile puterii ecleziastice. Imperiul universal al catolicismului de mai târziu și pretențiile Bisericii de a deține monopolul puterii politice și spirituale deopotrivă vor lăsa structurile organizatorice de comandă și producție într-o formă de organizare de tip seniorial, în care la nivel economic, producătorii și consumatorii se confundă. Enclavele economice rezultate din căderea puterii imperiale vor pune sub semnul întrebării de multe ori centrul de putere politică ce-și pierde atât forța, cât și puterea simbolică. În lipsa unei ei capitale imperiale sau regale, regele este nevoit să călătorească împreună cu membrii Curții sale de la un domeniu la altul, fiind oaspetele diferiților seniori care administrau domeniile întregi, organizate ca adevărate mici state în toată puterea cuvântului.

Între domenii nu există comunicare și nici circuit de produse. Economia de schimb a Imperiului roman se transformă rapid într-o economie de domeniu, organizată autarhic, în care fiecare este producător pentru propriile nevoi. Altfel spus, producătorul și consumatorul încep să se confunde. Economia rurală europeană care producea pentru nevoile proprii locuitorilor unui domeniu seniorial va intra într-o etapă nouă începând cu secolele XI-XII. Încep să apară progrese tehnologice în agricultură și în creșterea animalelor, se caută și se obțin rase noi de cai și de oi pe principii de profit (lâna), enclavele economice senioriale fiind pentru prima dată puse în situația de a avea un surplus peste nevoile cotidiene de consum. Puterea regală începe să intervină în stabilirea căilor de comunicații și securitatea acestora, surplusul fiind, pentru început, vândut în sistemul "piață închisă": o dată sau de mai multe ori pe săptămână se organizează piața în oraș, la care se vând produsele de diferite tipuri. Mecanismul de piață închisă creează un monopol local pentru vânzările de produse, fiind cunoscute exemple de situații în care se face apel la rege pentru a obține o înlesnire sau o licență pentru a se putea vinde pe o piață vecină, dat fiind faptul că, spre exemplu, exista interdicția vânzării de produse la Paris. Pentru o astfel de permisiune se cere dreptul la rege, cum a fost cazul măcelarilor de la Creteil, care voiau să poată vinde carne și la Paris pe vremea lui Ludovic cel sfânt.

Începând cu Toma d'Aquino, comerțul devine o meserie acceptată și de biserică, acesta introducând în scrierile sale ideea de echivalență la schimb: fiecare să primească echivalentul a ceea ce oferă, spune Toma, în contra maestrului Aristotel, introducând astfel principiul justiției comutative și al egalității aritmetice în relațiile de piață. Alături de legitimarea comerțului de către biserică, producătorii încep să se organizeze pe meserii pentru monopoluri sau pentru protecție. Europeanii preiau de la arabi mecanisme de plată cu hârtie, operațiunile de credit și apariția monedelor scripturale și a înscrisurilor pe hârtie ușurând mult relațiile de schimb.

Cu excepția unei perioade de 100 de ani, cunoscută în istorie ca secolul cumei negre (1350-1450) Europa cunoaște o evoluție economică progresivă aproape constant alimentată de descoperiri geografice sau de invenții. Între 1300 și 1800, Europa acumulase schimbări importante suficient de numeroase și de tip calitativ, pentru a permite saltul la o economie de piață: evoluție tehnologică, acumulare de capitaluri și concentrarea lor, agricultură care produce surplus, are mână de lucru disponibilă, infrastructuri pentru comunicație și se află în preajma descoperirii forței aburului.

Două sunt dimensiunile liberalismului care trebuie menționate în această evoluție a ideii de libertate, care se acumulasera la sfârșitul de secol XVIII. Prima este aceea aflată în aria semantică a sintagmei *laissez-faire*. Liberalismul politic englez și francez sunt de menționat aici, cu cerințele specifice pentru libertăți politice în umbra drepturilor naturale și cu libertatea de inițiativă. Libertățile economice trebuie să învingă reglementările de tip corporatist și intervenția statului în stabilirea celor mai minuțioase operații pentru comerț sau producția unui bun de consum, de la reglementările mult prea bogate ale statului, doar domeniile regale fiind exceptate. Colbert, ministru al lui Ludovic al XIV-lea, introdusese în 1673 organizarea meseriilor în corporații cu patent, puterea politică intervenind aproape total în producția de bunuri.

Poliția meseriilor este exemplul cel mai clar pentru situația de schimbare a relațiilor dintre puterea politică și cea religioasă, căci o ordine morală asigurată și gestionată de Biserică, este acum înlocuită de ordinea publică a statului. Edictele minuțioase elaborate de reprezentanți ai statului pe orice etapă de producție culminează cu o interdicție a lui Ludovic al XV-lea asupra importurilor în Franța. Politicul înlocuiește acum ca putere structura imperială de tip catolic ce prezidase cu universalismul său un întreg mileniu medieval, până la Reforma ce avea să pună capăt definitiv secundariatul puterii temporale în raport cu puterea pontificală.

Adevăratul spirit liberal în doctrina economică și în producția/schimbul reale de mărfuri apare în cea de-a doua jumătate a secolului luminilor în Europa. Fiziocrații ridicaseră problema spiritului liberal în agricultură, negând importanța comerțului și a industriei în crearea de bogăție. În Școala fiziocrată apar însă și rebeli precum Vincent de Gournay (1712-1759), care în calitate de intendent la Comerț, pledează pentru libertate industriei și a comerțului. Libertățile economice sunt certe și de reprezentanții Stării a III-a, care, în caietele de cerințe scrise de fiziocratul Dupont, condamnă reglementările statului pentru că aduc "o gravă atingere libertăților naturale și (intervenția - n.ns.) e condamnabilă în ea însăși".

Evoluția ideii de libertate la nivel economic va sfârși în Revoluția franceză cu celebra formulare a libertății economice totale de întreprindere și de schimb, cuprinsă într-un singur articol elaborat de Adunarea Constituantă în mai 1791:

"A compter du 1er Avril, il sera libre de faire tel negoce ou d'exercer telle profession ou tel metier que l'on trouvera bien".

În Anglia, evoluția ideii de libertate la nivel economic își găsește expresia, la sfârșitul secolului luminilor, într-o nevoie socială și economică percepută cel mai acut de lumea întreprinzătorilor de la orașe: de-reglementarea și limitarea intervenționismului statal din economie. Legile săracilor - *the poor laws*, interziceau migrația de la sat la oraș, pe ideea condamnării vagabondajului. La începutul Revoluției industriale însă, orașul are nevoie de mână de lucru pentru ateliere și întreprinderile care stau să înceapă producția de serie. Întreprinderea privată era însă la fel de tare amenințată de reglementările statale privind cei 7 ani de ucenicie pentru a-ți putea deschide propria afacere. Legile săracilor (1536, 1595) promulgate la vremea când "oaia îl mânca pe țăran" (proprietarii fiind interesați de câștigul adus de lâna oilor, motiv pentru care au desființat culturile) și reglementările meseriilor au fost atacate de Adam Smith și de Wiliam Meredith încă din 1770. A fost nevoie de 20 de ani și de presiunea întreprinzătorilor pentru a le modifica. Eliminarea perioadei de ucenicie se va face abia în 1813-1814, când cade și dreptul judecătorului de pace de a fixa salariul minim pentru subzistență, ne spune în continuare Y.Carsandale în lucrarea sa. Începea acum epoca lui *laissez-faire* în evoluția ideii de libertate, atât în Franța, cât și în Anglia.

Libertatea de întreprindere și libera inițiativă pe piață părea că se stabilise o dată pentru totdeauna. Pentru a defini doctrina liberalismului clasic însă avem nevoie și de cea de-a doua parte a sintagmei care i-a devenit etichetă sintetizantă: *laissez-passer*. În fapt, libertatea comerțului interior exista în Franța și în Anglia încă înainte de revoluția industrială. Fiziocrații condamnaseră autarhiile iar Revoluția franceză suprima interdicțiile și tarifele interne. La câteva decenii după stabilirea ideii de libertate a comerțului în Revoluția franceză, Prusia inițiază o uniune vamală germană - Zollverein (1835), în care circulația bunurilor se face ca și pe teritoriul unui stat unic în cele peste 30 de state germane.

La nivelul schimburilor internaționale, țările din centrul sistemului mondial modern nu au o evoluție paralelă, chiar războaiele dintre ele ducând la blocade continentale, cum este cazul blocării de către Napoleon în 1806 a comerțului cu Anglia. Franța are o evoluție sinuoasă în privința comerțului internațional. La 1769 statul francez suprimă privilegiile comerciale ale companiilor de comerț. În 1774, ministrul Turgot stabilește libertatea comerțului cu grâne, recolta proastă a aceluiași an ducând la "războiul făinei", motiv pentru care Turgot este înlocuit de baronul

Necker. Tratatul de comerț cu Anglia va coborî tarifele vamale la grâne (1786) iar Adunarea Constituantă votează la 1791 pentru o libertate progresivă a comerțului. Guvernările franceze ulterioare însă - Directoratul, Consulatul, Imperiul, vor proceda din ce în ce mai prohibitiv. Libertatea comerțului se va restabili de guvernământul Restaurației, după 1827 încercându-se relansarea comerțului internațional francez. După legea din 1836, inițiativa cea mai importantă în restabilirea laissez-passer o va avea Napoleon III, care semnează în 1860 un Tratat comercial cu Anglia, urmat apoi de tratate asemănătoare cu Belgia, Zollverein, Italia, Țările de Jos, Austria, Spania, Portugalia și Elveția. (Y. Carsandale)

Sfârșitul secolului trecut va găsi însă statele Europei occidentale, cu excepția Angliei, în politica economică a neoliberalismului. Europa devine "atelierul lumii" iar sub regimul de politică economică neoliberală comerțul mondial a crescut de 6 ori în perioada 1830-1880, perioada imediat următoare, până la începutul primului război mondial, înregistrând o creștere de 20 de ori. Această din urmă creștere însă nu trebuie pusă doar în seama neoliberalismului și intervenționismului statal. Deschiderea imperiilor coloniale lasă câmp liber exportului de marfă produse-finite în periferie, de aici luând la prețuri mici și la o rată de schimb net defavorabilă, produse materie primă minerală, textilă, alimentară.

Sistemul economic mondial modern își restructurează compoziția, aducând în periferia sa spații exterioare până atunci. Începutul îl stabilesc englezii. El este rezultatul unei stagnări economice ce trebuie pusă pe seama protecționismului vamal al partenerilor tradiționali de afaceri ai Marii Britanii - SUA, Germania și pe dezvoltarea industrială în care aceștia se angajaseră pentru a face față schimbului internațional. Expansiunea economică a Angliei se datorează politicii guvernului conservator al lui Disraeli, ajuns la putere în 1874. Regina Angliei este declarată Împărăteasa Indiilor, iar după o scurtă guvernare liberală condusă de Gladstone, care era destul de reticent față de costurile expansiunii, conservatorii revin la putere și reiau expansiunea sub ministrul coloniilor Joe Chamberlain. India era câștigată. Urmează China. În 1876 Englezii constrâng China să deschidă 6 noi porturi pentru vasele lor și să accepte prima cale ferată. În anul următor, Anglia intervine pentru a stopa eventuala expansiune a Franței care deținea Indochina, stabilind un protectorat Birmaniei. Imperiul britanic anexează rând pe rând Malaiezia (1874-1896), o parte din Borneo (1886), Noua Guinee (1888). În Africa va avea un protectorat efectiv asupra Egiptului (1884), Sudanului (1885), Zanzibarului (1890), cucerește o parte din Somalia (1894), din Uganda (1890), la care se adaugă o serie de teritorii din sudul Africii, aflate în jurul Lacului Ciad și pe țărm. Sfârșitul secolului o va prinde pe Anglia într-un război cu o populație de origine olandeză - burii, care plecaseră din Africa de Sud și întemeiaseră două state noi, intrate în Imperiu în urma războiului din 1899-1902 sub titulatura de dominioane. Imperiul britanic se extinde, de asemenea, către continentul american, la scurtă vreme putând interveni în state ca Mexicul, Brazilia și Argentina.

Politica imperialistă britanică atrage după sine o creștere economică ce poate explica boomul comerțului mondial din această perioadă. Dacă am lua anul 1880 ca punct de reper pentru o linie de 100, vom observa că în 1990 volumul comerțului britanic este de 138, pentru ca în 1913 să ajungă la 240 de unități. Producția de oțel care scăzuse în anii '30 ai secolului trecut la 0,2%, va atinge 1,3% în perioada 1890-1910.

Celelalte state occidentale vor urma neîntârziat exemplul Angliei, angajându-se în politici coloniale susținute. Franța va prelua Algeria în timpul monarhiei din iulie și Indochina în timpul celui de-al doilea Imperiu. Când unii susțineau reîntoarcerea Alsaciei și Lorenei pierdute în 1870, grupul de presiune al oamenilor de afaceri cerea expansiunea colonială, liderul grupului Jules Ferry susținând că descoperirea de noi piețe externe sigure va duce la dezvoltarea industriei. Urmând o astfel de politică, Franța va impune un protectorat Tunisiei în 1881. Revenit la putere după revolta declanșată în Tunisia, guvernul Ferry reia politica de cuceriri, anexând insule în Pacific și Marea Roșie, stabilește un protectorat Madagascarului și Intră în Congo, făcând apoi chinezii să recunoască protectoratul asupra Imperiului Annam, în cucerirea Tonkinului având de luptat cu forțe annamite și chineze deopotrivă. Acordul franco-britanic va stabili zonele de

influență pentru cele două țări în jurul Lacului Ciad în 1890.

Regele Leopold II al Belgiei va fonda "Statul Independent Congo", în urma explorării bazinului Congo. Italia cucerește coasta Somaliei, dar eșuează în cucerirea Etiopiei (Abisinia). Va reuși însă să învingă armatele otomane și se va instala în Tripolitania în 1912.

Cancelarul de fier al Germaniei este împotriva anexărilor coloniale, visul său proiectându-se în Mitteleuropa. Cercurile de afaceri din vestul Germaniei presează pentru deschiderea de noi piețe periferice. Congresul internațional convocat la Berlin în 1884 și 1885 va stabili condițiile de ocupare a țărilor înapoiate. În urma conferinței, Germania ocupă Togo, Camerunul, Africa orientală și sud-vestul african. Astfel, "În 1914 doar Abisinia și Liberia scăpaseră colonizării europene în Africa.

2. Intervenția statului în economie: unde este politica liberalismului clasic?

Mijlocul secolului al XIX-lea este un moment semnificativ pentru dinamica ideii de libertate economică, sub aspectul nevoii de intervenție a statului în economie. Intervenția se va face, în special, pentru protejarea pieței interne și pentru fondarea unei industrii naționale competitive. Luând Anglia ca termen de raport al dezvoltării industriale, intervenția statului în economie devine principiu al statelor europene importante economic, cum este cazul Franței. Intervenția indirectă prin facilități fiscale este completată de o intervenție statală directă, prin adevărate politici dirijiste. Intervenția statală, spune Y.Carsalade, se naște acompaniind și accelerând creșterea economică, pentru unele țări statul devenind el însuși un agent al industrializărilor întârziate, cum este cazul Rusiei și al Japoniei.

Pentru rolul statului în economia vest-europeană a celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, poate cel mai relevant este punctul de vedere al lui Napoleon III, care stabilea limitele și necesitatea intervenționismului statal:

"Guvernul nu este, cum spune un distins economist, un ulcer necesar, ci este motorul binefăcător al întregii societăți. Statul trebuie să creeze cât mai multe activități, evitând tendința funestă care îl antrenează în a face ceea ce proprietarii particulari pot face la fel de bine".

Cel de-al doilea imperiu francez va începe astfel o politică economică ce se definește în doctrina saint-simoniană a industrializării necesare. Când Saint Simon spunea "Totul prin industrie, totul pentru industrie", acesta se referea la faptul că intervenția statului în industrie este factor important de expansiune economică, după cum relua ideea discipoli precum frații Pereire, Michel Chevalier, sau Paulin Talabot.

Statul francez va interveni în dezvoltarea rețelei de căi ferate, în perioada 1850-1870, acestea extinzându-se de la 3500 la 17500 de km. Același stat francez acordă garanție dividendelor la 6 companii care vor împărți monopolul pe industria de exploatare (1859). Zece ani mai târziu, Compania de mesagerii maritime va prelua controlul asupra comerțului mediteranean, impulsivat prin colonizarea Algeriei, statul francez controlând comerțul cu Orientul și deschiderea Canalului Suez (1869).

În 1860 Franța va semna un tratat comercial cu Anglia, pentru ca în 1863 și 1867 să elaboreze legi prin care se creează societăți cu răspundere limitată și societăți anonime care să faciliteze concentrarea de capital, lucru care duce la o creștere rapidă, în ciuda unei crize scurte în 1866.

Republica a III-a urmează politica celui de-al doilea Imperiu, extinzând rețeaua de căi ferate și investind în industria grea, în urma descoperirii unor noi procedee de obținere a oțelului.

Liberalismul aplicat în comerțul internațional va înceta în 1882, când, în urma unei crize, Franța va reveni la protecționism. Criza a fost generată de pierderea Alsaciei și a Lorenei în 1870, care reprezentau o regiune industrializată și concentra un important capital investit în bumbac și siderurgie.

Cazul evoluției economice a Germaniei este încă mai relevant pentru nevoia de liberalism intervenționist în crearea de capacități de producție naționale. Acesta este cazul unui intervenționism de stat sistematic, început de Prusia, cu crearea câtorva întreprinderi naționale în 1815, extins apoi în unificarea economică realizată prin Zollverein în 1835. Nevoile militare vor impulsiona în 1860 crearea și investiția de stat în siderurgie. Dezvoltarea economică intervenționistă a Germaniei va fi determinată de plata a 5 miliarde de franci-aur de către Franța, ca despăgubire de război în 1870. Primele investiții după această plată vor fi în dezvoltarea porturilor, a canalelor de uz intern și a căilor ferate.

Cu câțiva ani înaintea protecționismului francez, Germania va dezvolta, începând din 1879, un tarif vamal ridicat la produse venite din exterior, încurajând dezvoltarea unor *konzerne* puternice în siderurgie și infrastructura electrică.

Intervenționismul statal neoliberal în spațiul german va culmina în ultimul deceniu al secolului trecut, cu acordarea de facilități cartelelor care stabilesc prețuri mai mari pentru piața internă, pentru a reuși să iasă cu prețuri foarte competitive pe piața internațională. Cancelarul de fier Otto von Bismark observase încă din 1879 efectele neașteptate ale unei politici liberale a statului, care intervenea în economie prin crearea de infrastructură de comunicație:

"Noi am crezut că, extinzând căile ferate, vom duce la creșterea economică a Germaniei. S-a întâmplat însă exact contrariul (...) Am văzut cum produsele străine ne invadau piețele, spărgând echilibrul lucrurilor, oprindu-ne manufacturile și vânzarea produselor noastre agricole."

O astfel de politică de intervenționism statal sistematic, în sensul protejării pieței naționale, va face din Germania un agent important pe piața internațională la începutul secolului XX. În 1900, de exemplu, rolul politicilor economice neolibérale ridica industria germană la 16% din producția mondială. Un competitor pe piața mondială de care trebuia să se teamă până și atelierul atelierului lumii, care era Anglia.

3. De ce nu a rezistat politica economică a liberalismului clasic?

Răspunsul la o astfel de întrebare poate veni în urma unei analize a mișcării ideii liberale la nivel economic de-a lungul întregului secol nouăsprezece de liberalism european. În mare, etapele unei astfel de evoluții pot fi socotite prima jumătate a secolului trecut și cea de-a doua jumătate. Cum s-a mișcat la nivel empiric ideea liberei inițiative în economie?

În prima jumătate a secolului trecut, capitalismul liberal este întemeiat pe întreprinderi mici, sau de familie, având, mai degrabă, o structură întemeiată pe proprietatea particulară sau de familie, atât la nivel de producție, cât și la nivelul finanței bancare. Invenția și progresul tehnologic nu aduseseră încă nevoia de mașini industriale și de megastructuri de producție. În astfel de condiții se poate vorbi despre structuri și mecanisme ale pieței pure.

În a doua jumătate a secolului trecut, mașinile industriale devin produse scumpe, care cer o concentrare de capital individual.

Concurența ce crea utilitatea și prețul pe piață tinde acum să se nege pe sine, ca principiu al teoriei economice liberale. Triumful celui mai tare este abandonat într-o mișcare societală a ideii de libertate economică ce tinde să se adapteze la interesele producătorilor, interese ce ies în afara principiului care le ordonase în modelul pieței pure.

În aceste condiții noi, producătorii tind să renunțe la concurența ruinătoare pentru toți competitorii și să se asocieze în diferite societăți de producție astfel:

- a. societăți colective în care asociații sunt individual răspunzători de propria investiție;
- b. societăți pe acțiuni mai adaptate la economia modernă, care creează Bursa de valori.

O întreprindere se lărgește cumpărând acțiuni de la altă întreprindere, rezultând din acest proces două forme de concentrare de capital. Prima formă este o concentrare verticală, în sensul că o societate tinde să asimileze un sector finit de producție, de la materia primă până la produsul finit și comercializarea lui (papetărie, siderurgie - Krupp, Skoda, Carnegie, Schneider).

Forma a doua de concentrare de capital este cea orizontală. Ea se referă la asimilarea de întreprinderi care dezvoltă acțiuni din același stadiu de producție. Cele două forme de concentrare de capital duc la crearea trusturilor sau grupurilor financiare proprietare de acțiuni. Asociații tip cartel stabilesc prețuri și delimitează geografic spații ale pieței. Înțelegerile lor formale (Franța, Germania), sau informale (Anglia), pun capăt concurenței și războiului prețurilor. Concentrarea cea mai mare o deține SUA și Germania în industria siderurgică, chimică, transporturi maritime și căi ferate, industria petrolieră.

Apariția și stabilirea monopolurilor este cea mai clară în SUA. De exemplu, John Rockefeller, fiul unui țăran sărac, întemeiază compania Standard Oil în 1865. În 1911 Standard Oil deținea 80% din rafinarea petrolului american și 90% din oleoductele de transportat petrol.

Trusturile se înțeleg pentru a evita ruina reciprocă, negând astfel funcționabilitatea economiei de piață. Statul va fi nevoit să intervină atât în Europa cât și în SUA, pentru a limita interesele trusturilor și monopolul acestora pe segmente de economie națională. Este cazul reglementărilor Sherman Act (1890) și Clayton Act (1914) din SUA, Germania începând supravegherea trusturilor mai ales din 1903.

O astfel de evoluție a economiei de piață dă seamă despre imposibilitatea existenței unei piețe pure, și a unei economii organizate pe principiile liberale clasice. În scurtă vreme, atunci când ea funcționează, o astfel de economie este negată la nivelul propriei logici. Un alt principiu liberal - libertatea de asociere, se ridică împotriva libertății de acțiune pe piață și a liberei inițiative. Astfel, nu întâmplător, secolul XIX liberal ne-a pus în fața unei prezențe semnificative a statului în economie. Statul liberal al economiei pure de piață era astfel negat de intervenționismul limitat pe care societățile aflate în periferia sistemului mondial modern îl cerea încă mai mult decât economiile Centrului.

NOTE. PUNCTE BIBLIOGRAFICE DE REPER. INFORMATII SUPLIMENTARE

- Yves Carsalade, *Les grandes etapes de l'histoire economique*, Ellipses, Paris, 1998, p. 32
- Constantin Nica, *Opțiunea neoliberală*, Institutul de Teorie Socială, București, 1997, pp. 12-13
- Robert Nozick, *Anarchy, State, and Utopia*, Harper Torchbooks, New York, 1974
- Frederick A. Hayek, *Drumul către servitute*, Humanitas, București, 1994 (1944) , trad. Eugen B. Marian
- Robert L. Heilbruner, *Filosofii lucrurilor pământești. Viețile, epocile și ideile marilor economiști*, Humanitas, București, 1994
- *The National System of Political Economy*, Friedrich List, Longmans, Green and Co., London, 1922, Cartea II, cap. XI, *Political and Cosmopolitical Economy*, p. 97, translated by Sampson S.Lloyd

CURS 10
LIBERALISM ROMANESC – ELEMENTE DE REPER IN EVOLUTIA POLITICII
LIBERALE

5. Liberalii, independența națională și politica "prin noi înșine"

La sfârșitul lui 1876 șeful guvernului liberal făcuse deja contactele pentru intrarea României în războiul turcilor cu rușii de partea acestora din urmă, când Kogălniceanu era rechemat la Externe. Deschiderea căilor de acces ale traversării trupelor ruse pe teritoriul României ridica semne de întrebare mai multor deputați și senatori liberali și conservatori deopotrivă, aceștia cerând neutralitatea României. La 4 aprilie 1877 Kogălniceanu semna Convenția cu Rusia. Starea de spirit antiotomană ce cuprinsese Parlamentul României făcea ca proclamarea războiului cu Poarta să se precipite, la 9 mai 1877 Camerele proclamând independența României. La 10 mai, Carol I promulga decizia Parlamentului. Noile date ale problemei făceau ca România să susțină economic și logistic trupele ruse aflate pe teritoriul ei, convenția fiind depășită acum de participare și ajutorul militar pe care România le oferea Rusiei. La 19 iulie 1877 marele duce Nicolae I cerea ajutor armatei române. Românii își începea efectiv războiul pentru independență.

Cucerirea independenței României a întărit Partidul Național Liberal prin pătrunderea lui în straturile cele mai diferite ale societății românești. Dar independența politică era inefficientă fără independența economică, afirma Brătianu. O astfel de problemă este menită să rezolve în epocă politica liberală "prin noi înșine". Începând cu această perioadă imediat următoare proclamării independenței, termenul va deveni unul central pentru tot restul existenței PNL.

Prin acest tip de politică nu se urmărea pur și simplu respingerea capitalului și a investițiilor străine în România, ci o folosire judicioasă a acestuia pentru cooperarea lui cu capitalul național. Brătianu vedea rezolvarea problemei de înapoiere economică a țării prin dezvoltarea micii proprietăți țărănești, prin împrumutarea împrumuturilor cu teren agricol de până la 10 ha, în acest sens promulgând Legea pentru vânzarea bunurilor statului (12 apr. 1881), care autoriza vânzarea tuturor moșiilor al căror venit nu trecea de 20.000 de lei pe an și nu aveau pe ele păduri de o întindere mai mare de 100 ha. Moșiile de pe lângă oraș urmau a fi vândute în loturi de 6, 8, și 10 ha țăranilor mărginași, "lucrători manuali de pământ" (Stan, op.cit. p. 211). Moșiile mici se vindeau în loturi de 25, 50 și 100, până la 150 de ha, dacă existau astfel de cereri. În baza acestei legi statul a vândut 31 927 ha la 6 686 de familii țărănești, modificarea ulterioară a legii introducând preoții și învățătorii de la sate, care puteau cumpăra un lot de cel mult 5 ha. Tot guvernarea liberală îmbunătățește Legea tocmelilor agricole cu reglementările ei din 1866 și 1872, introducând o serie de avantaje pentru țărani. (idem, p. 214)

Politica lui "noi înșine" pune și problema dezvoltării instituțiilor de credit, fără a se apela la concesionarea lor străinilor, cum se făcuse cu căile ferate, de exemplu. Liberalii vor înființa astfel Banca Națională, politică ce va fi combătută și criticată de liderii conservatori, care vedeau în ea o "instituție a flagelului", după cum se exprima P.P.Carp, la 6 ani de la înființarea acesteia în 1880. Banca Națională avea astfel dreptul de a emite bancnotă cu valoare, în schimbul stocului de argint. Ea funcționa ca o societate pe acțiuni, având ca prim guvernator pe Ion Câmpineanu, fruntaș liberal și ministru de mai multe ori. Scopul ei a fost acela de a reduce dobânda, sprijinind astfel nevoile de credit ale burgheziei române.

Liberalii vor înființa, de asemenea, Case de Credit agricol (18 iunie 1881) în fiecare județ, o politică eșuată în scopurile ei, pentru că accesul la ele a sfârșit prin a deveni monopolul proprietarilor latifundiari, instituțiile bancare transformându-se în "case de favoruri și mijlocii". Casele de Credit au fost înlocuite în 1892 cu Creditul Agricol, (deși erau făcute să opereze cel

puțin 20 de ani), credit organizat numai de stat și funcționând pe lângă ministerul de Finanțe. Împrumuturile nu puteau depăși însă 1000 de lei, cu o dobândă de 10% pe an.

6. Neoliberalismul și politica industrială

Principiul care a stat la baza politicii industriale a liberalilor în această ipostază a lui "noi înșine" a fost acela identificat de teoreticianul german Fr.List cu o jumătate de secol mai devreme: economia unei țări nu poate evolua în sensul unei creșteri a competitivității pe plan internațional decât prin dezvoltarea industriei. Mai mult, această dezvoltare industrială era gândită ca motorul care împinge dezvoltarea agriculturii. Deloc întâmplător, industriile cele mai importante pe a căror dezvoltare mizau liberalii erau industria zahărului și a mătăsii, adică exact acelea care erau legate direct de prelucrarea produselor naturale oferite de agricultură.

Dezvoltarea industrială însă trebuia să fie o politică în care statul era participant activ, observația liberală în epocă fiind aceea că nici-o țară nu ajuns la un grad important de creștere economică fără intervenția statului: "Să mi se arate o singură țară unde industria a luat naștere fără să fi venit statul să facă sacrificiile cele mai mari" - spunea Brătianu în Cameră, propunând intervenția statului în sprijinirea industriei naționale.

Liberalii moșteniseră însă de la conservatori Convenția vamală și de navigație cu Austro-Ungaria, iscălită în 1875. Presa vremii sugerează foarte clar efectele dezastruoase ale acestei Convenții pentru industria românească: "...Am văzut cum una câte una, un mare număr dintre industriile noastre născânde au trebuit să cadă. Am văzut cum toate încercările pentru a crea industrii noi au rămas zadarnice. Am văzut cum a trebuit să ne încredințăm că sub regimul convenției actuale, românii trebuie să-și mulțumească activitatea lor numai la producerea de materii prime brute, pe care trimitându-le în străinătate sunt siliți să le răscumpere de la dânsa pe prețuri întregite și înzecite. Am văzut cum prin taxe de drum de fier cerealele noastre au întâmpinat tot felul de greutăți spre a le putea scurge în Austro-Ungaria, cum vitele noastre au fost oprite să treacă fruntariile, cum, în sfârșit, s-au pus cele mai mari piedici unei mari părți din exportul nostru", se scria într-un pur spirit neoliberal în ziarul *Voința Națională* în 1886.

Brătianu optase pentru industriile legate de agricultură pentru că erau cele mai la îndemână și cele mai ușor a începe să producă. Ziarul citat însă reflecta un curent de opinii la nivelul intelectualilor români și a unei părți din clasa politică deopotrivă. Kogălniceanu, Hașdeu, Aurelian, Marțian, Xenopol, toți vorbeau despre nevoia de protecție a pieței naționale pe care se făceau schimburi împotriva intereselor naționale prin convenția vamală încheiată cu o putere economică mai bine dezvoltată la nivel industrial.

Acțiunile concrete ale politicii liberale încep să apară încă în imediata proximitate a lansării conceptului politicii industriale "prin noi înșine". La 1 iulie 1878 Parlamentul adopta un proiect de lege potrivit căruia tarifarea era majorată cu 15%. În 1881 se adoptă legea pentru încurajarea industriei hârtiei, politică legislativă ce urma unei inițiative parlamentare al cărui obiect fusese crearea unui comitet care să sprijine și să facă publică intenția guvernamentală de a înființa o fabrică de hârtie prin subscrierea publicului la această inițiativă. Din comitet făceau parte, printre alții, P.S.Aurelian, omul politic ce își aducea contribuția inclusiv la dezvoltarea doctrinei neoliberale în România. La nivelul politicilor concrete, fruntașul liberal P.S.Aurelin se ocupa de industria textilă, susținând cu argument bine întemeiat nevoia unei "industrii naționale a îmbrăcămintii". Mijloacele la care se referea fruntașul liberal erau: protecția industriei prin tarife; b. introducerea industriei prin școli practice și fabrici model, precum și încurajarea consumului de obiecte fabricate în țară.

În ceea ce privește politica industrială mai largă, fruntașul neoliberal propunea înființarea unei *Societăți centrale pentru încurajarea industriei naționale* și a societăților industriale din județe, pentru fabricarea țesăturilor, țesăturilor, sforilor, corderiei, sacilor de iută.

Expirarea Convenției cu Austro-Ungaria găsește PNL în plină politică protecționistă, în acest caz

exemplul cel mai relevant fiind Legea tarifelor, adoptată cu unanimitate de voturi la 9 mai 1886, lege care avea drept scop protejarea pieței naționale de produsele de import. Produsele interne aveau și ele un regim privilegiat în politica economică de ansamblu, materiile prime existente în țară și produsele care se fabricau, sau se puteau fabrica, prin întreprinderi autohtone având un regim vamal protecționist. România scutea de asemenea de taxe de export produsele-materii prime pe care le deținea în cantități suficiente. Produsele de import care nu existau în țară în cantități suficiente aveau taxe de import reduse, după cum aflăm din ziarul *Voința Națională* din 8 iunie 1886.

Încurajarea industriei naționale era celălalt obiectiv al protecției pieței românești, acestea fiind căile prin care "...putem scăpa de ruina economică, care aduce în genere și ruina politică", după cum se exprima un lider liberal în 1886, în încercările de a elabora și propune un proiect de lege cu referire la *Măsuri generale spre a veni în ajutorul industriei naționale* (Emil Costinescu). Dacă în prima fază a proiectului liberal erau vizate întreprinderile cu un capital de peste 200.000 de lei și având cel puțin 100 de lucrători, în 10 iunie 1886 referirile din proiect vizau 25 de lucrători și capital minim de 50.000 de lei.

Când s-a adoptat *Legea pentru încurajarea industriei naționale* la 12 mai anul următor (1887), se pare că România a trecut într-o nouă fază de dezvoltare economică, cea pe care Eugen Lovinescu o numea "o nouă eră a burgheziei naționale", faza "capitalismului industrial", în *Istoria civilizației române moderne* (1931). Zeletin identifica aceste începuturi în filosofia istoriei pe care o propunea, în termenii unei faze ale oligarhiei financiare. Să trecem de la filosofie la macroeconomie: care erau și ce ne dezvăluie statisticile vremii?

Ancheta industrială din 1902 pe care o știa și Zeletin când își scria lucrările *Burghezia română și Neoliberalismul* (1925-1927) arată că în România existau 62.188 de întreprinderi, dintre care 625 erau înregistrate în categoria întreprinderilor industriei mari. Iar toate acestea erau în bună măsură rezultatul unei politici de tip neoliberal, în care statul devine instrument pentru crearea de ofertă în diferite domenii, sprijinind industria națională în competiția cu industria străină. Departe de a fi fost rezultatul mecanismelor de joc ale pieței și capitalului, întreprinderile românești erau create de politica guvernamentală în scopul dezvoltării pieței naționale.

Spre deosebire de țările occidentale, în România și în periferia sistemului mondial modern, statul creează acum liberalism, cu scopul manifest al construcției economice naționale. Lucru care iese total în afara tiparelor liberalismului clasic. Dar liberalismul clasic al pieței libere este al Vestului, modelul său de evoluție rămânând valabil pentru spațiul intelectual și economic care a creat doctrina. În periferia sistemului economic mondial modern statul nu poate rămâne pasiv față de piața de mărfuri și servicii, sau față de piața de capital. Dacă nu există, în loc să aștepte formarea ei în timp, ia decizii pentru construirea acesteia. Alt cântar, cu altă unitate de măsură. O măsură dată de logica relației dintre un centru sau o semiperiferie mai bine dezvoltate industrial, și o periferie care încearcă să micșoreze pierderile la rata de schimb în piața sistemului mondial modern.

7. Neoliberalismul românesc și drepturile politice

Câștigarea independenței politice a României a adus la ordinea zilei problema revizuirii Constituției din 1866. Înainte de toate, trebuia ca Legea fundamentală a României să cuprindă noua denumire de Regat și reintegrarea teritoriului românesc prin revenirea Dobrogei la România. În al doilea rând, creșterea populației orășenești, creșterea numărului de mici proprietari și întreprinzători și angajarea țăranilor în războiul contra turcilor repunea problema largirii drepturilor politice prin modificarea compoziției legii electorale. Deși la început reticent, partidul liberal se angajează în modificarea numărului și a compoziției colegiilor electorale care desemnau Camera și Senatul. C.A.Rosetti și Emil Costinescu puseseră problema unui colegiu comunal unic încă de la 1878. Care era situația de plecare a reformei liberale asupra colegiilor de vot?

Camera era aleasă conform Constituției de la 1866 de 4 colegii electorale iar Senatul era ales în 2 colegii. La nivelul rural existau două colegii distincte, unul al țăranilor și celălalt al proprietarilor de pământ, care votau diferit de țărani. După adoptarea Legii privind organizarea comunală în 1878, se puneau problema alegerilor comunale. Liberalii propuneau contopirea celor două colegii comunale, pentru pierderea voturilor marilor proprietari între voturile țăranilor. Înfrântă, opoziția conservatoare, va trebui să admită în decembrie 1878 colegiul comunal unic în Cameră, discuțiile prelungindu-se până în 1882, când proiectul de contopire a celor două colegii va fi adoptat.

Anul 1878 sfârșește prin promovarea unui proiect de lege privind interpretarea legii electorale din 1866 și pentru garantarea libertăților alegerilor, care acorda atribuții mai mari primarilor față de prefecți în alcătuirea listelor electorale, alături de modificări care nu se refereau la substanța legii (durata votării, sancțiuni pentru abuzuri ale autorităților, etc.).

Dezbaterile asupra modificării Constituției din 1866 au căpătat o amploare aparte mai ales în a doua jumătate a lui 1882, stabilindu-se deja opțiuni diferite chiar în interiorul liberalilor. "Liberalii sinceri", cum le plăcea să-și spună celor adunați în jurul lui G. Vernescu (care erau de fapt moderații), alături de o fracțiune liberală condusă de Dumitru Brătianu, nu erau de acord cu modificarea legii electorale, considerând că este inoportună o astfel de acțiune parlamentară. Totuși, la 25 nov. 1882 se constituie o comisie parlamentară pentru stabilirea articolelor din Constituție care urmau să fie dezbătute, comisie care prezintă un raport de revizuire parlamentarilor din PNL la 11 dec. 1882. Raportul va fi respins din pricina "inoportunității" lui. Al doilea raport prezentat la 22 dec. 1882 în Parlament propunea revizuirea Constituției pentru a stabili forma de monarhie constituțională pe care o căpătase România și pentru modificarea legii electorale. Pentru sistemul electoral propus de proiect, Adunarea Deputaților era aleasă în fiecare județ de un corp electoral împărțit în trei colegii. Colegiul întâi era al marilor proprietari. Colegiul al doilea era la țăranilor, care votau tot prin delegați. Colegiul al treilea aparținea orășenilor.

Corpul electoral care alegea Senatul era împărțit în două colegii, numărul de alegători crescând prin scăderea censului.

Încercările liberalilor de a modifica sistemul electoral s-au izbit de opoziția conservatoare care acuza pe Rosetti și Brătianu că vor introducerea votului universal. Conservatorii vor sfârși prin a-și da demisia din Cameră în anul 1883, tocmai când se discutau revizuirile pentru sistemul electoral. Motivele invocate de parlamentarii demisionari se refereau la etichetarea liberalilor drept diversioniști cu scopul de a diminua influența conservatorilor în viața politică și atacarea dreptului sfânt al proprietății. Cei mai criticați liberali erau Rosetti și Brătianu. Realegerea Parlamentului prin campania electorală din aprilie-mai 1883 a dus la o cristalizare de forțe politice în care liberalii erau net superiori. În Cameră, conservatorii aveau doar 13 deputați, restul de 130 fiind liberali. Senatul avea 51 de liberali și 11 conservatori. Linia Rosetti-Brătianu avea însă moderați care treceau uneori alături de conservatori, cum a fost cazul celor 20 de voturi împotriva lui Rosetti, când a fost propus pentru Comisia care să se ocupe de proiectul de lege pentru revizuirea Constituției. De altfel, Dumitru Brătianu demisiona și el din Senat, pe motiv că Guvernul făcuse presiuni în alegeri. Rosetti se pare că avea cel mai avansat proiect de modificare a legii electorale: trei colegii pentru Cameră, 2 pentru Senat. Numărul deputaților trebuia să se stabilească în funcție de numărul alegătorilor. Pentru țărani se menținea însă votul prin delegați, iar colegiul II trebuia să dea întotdeauna un deputat din rândul lor. Radicalii susțineau astfel că principiul care trebuia să stea la baza reformei electorale trebuia să fie acela al păstrării cât se poate de mult a egalității cetățenilor. În ultima sa fază, proiectul radicalilor liberali conduși de Rosetti, cerea un colegiu unic în fiecare județ, urmând să avem de-a face cu votul direct și pentru Cameră și pentru Senat. Corpul electoral era alcătuit aici din totalitatea cetățenilor care știau carte și plăteau statului o dare directă de 25 de lei pe an, restul votând prin delegați. Respingerea proiectului chiar de către liberalii moderați și adoptarea noilor legi, a presei și a celei electorale, au dus la ruptura dintre Rosetti și Brătianu, ziarul *Românul* pierzându-și calitatea de oficios al partidului. Noua lege electorală era mult diferită de cea a radicalilor liberali. În martie 1884 adoptată, ea menținea cele trei colegii electorale pentru Cameră și două pentru Senat. Colegiul I

pentru Cameră avea un electorat cu un venit funciar rural sau urban de 1200 de lei, și trebuia să dea 75 de deputați. Colegiul II era constituit de cetățeni cu un venit de 1200 lei pe an și o dare cât de mică plătită statului, și se referea la mediul urban. Dintre ei votau direct doar cei ce plăteau anual 25 de lei, la care se adăugau absolvenții a patru clase primare care plăteau o dare oricât de mică. Toți ceilalți votau indirect, un delegat fiind desemnat de 50 de alegători, acest colegiu II trebuind să dea în Cameră 70 de deputați. Colegiul III cuprindea pe alegătorii comunelor cu un venit de 1200 de lei. Votul se făcea prin delegați, urmând să dea 38 de deputați.

Senatul avea colegiul I din alegători cu venit de minimum 2000 de lei anual, la care se adăugau unele scutiri de cens. Colegiul II avea un corp electoral compus din cetățeni cu un venit între 2000 și 10.000 de lei anual, la care se adăugau cei ce posedau o diplomă de doctor. Senatul era compus din 105 membri. Colegiul I dădea câte doi senatori în fiecare județ iar colegiul II câte un senator. Pentru Senat se adăugau mandatele senatorilor de drept: mitropolitul primat și episcopii.

Libertatea presei care reieșea din legea corespunzătoare, interzicea arestul preventiv, delictele de presă cu privire la viața privată a demnitarilor să fie judecate, ca și în alte state occidentale, de altfel, de tribunale ordinare, în conformitate cu procedura Codului penal. Revizuirile Constituției se mai refereau la înlocuirea numelui Principatele Unite cu Regatul României, Domn cu Rege și extinderea aplicării Constituției și pentru Dobrogea.

Camerele prelungeau însă discutarea problemei drepturilor civile și politice înscrise în Tratatul de la Berlin din 1878, cu privire la populația evreiască. Nota trimisă de guvernul german arăta implicit că acestea era mult mai interesat în aplicarea stipulațiilor Tratatului de rezolvarea problemei căilor ferate, unde bancherii germani investiseră sume importante și lăsa să se înțeleagă că, o dată rezolvată această problemă, s-ar arăta mai puțin interesat de graba rezolvării celor propuse de alte articole. În tratativele cu Bismark și acționarii germani, guvernul liberal este nevoit să accepte răscumpărarea celor 100 de milioane de mărci investite de acționarii din Silezia, în condițiile dure exprimate de convenția cu statul german. La 26 ianuarie 1880 era promulgată Legea cesiunii căilor ferate ale societății acționarilor către statul român. Ca un făcut, câteva zile mai târziu Germania recunoștea independența României.

9. Liberalismul moderat ca neoliberalism

I.C.Brătianu va muri la 4 mai 1891. La vremea aceea unificarea liberală se produsese deja. Va muri și Kogălniceanu în iunie 1891, nu înainte de a participa la un ultim act politic - *Declarația din mai asupra păstrării tradițiilor partidului*. Nemulțumirile create în partid de Dumitru Brătianu vor lua sfârșit după moartea acestuia, la un an după ce a lui Kogălniceanu (20 iunie 1892). Noul șef al partidului va fi ales D.A.Sturdza, cunoscut încă din vremea lui Cuza ca opozant al guvernării domnitorului.

Noul program politic ales de partid avea câteva coordonate esențiale, care-l propuneau ca o încercare de așezare a țării: a. "domnia legilor" și respectarea acestora; b. regim reprezentativ, libertatea alegerilor, încetarea abuzurilor materiale (regimul reprezentativ sugera sufragiul universal cu reprezentare proporțională, privit ca ideal al partidului, de realizat în reforme treptate); c. instrucție publică "solidă și sănătoasă"; d. protecția cetățenilor față de abuzurile puterii guvernamentale.

După 1895 se va pune concret problema țărănească, în termenii unui lot de pământ cultivabil pentru fiecare țăran, pentru a-și putea asigura "o pozițiune materială independentă", ceea ce însemna "emanciparea țăranului prin ridicare moralicească și economicească": suprafața de teren cultivabil era de 5 ha, pe care, dacă nu le avea, putea să le reclame de pe domeniile statului, acest lucru ducând la o echitate a învoielilor agricole). Tocmelile agricole trebuiau să excludă intermediari între proprietari și muncitorii de pământ, eliminându-se exploatarea uzurieră a pământului (Stan, idem, pp. 279-281). e. dezvoltarea învățământului inferior și superior; f. politica externă trebuia să urmeze liniile deja lansate.

Politica economică și financiară a guvernării liberale poate fi urmărită din toamna anului 1895, când regele încuviința conducerea țării de către un guvern liberal condus de D.A.Sturdza. Linia liberală de guvernare urmează politica lui "prin noi înșine" inițiată de I.C.Brătianu, care însemna dezvoltarea țării prin forțe proprii, fără a neglija capitalul străin. PNL va înființa numeroase instituții de credit și financiare, va răscumpăra căile ferate, va construi docuri și depozite în porturi, va spori numărul mijloacele de transport, la care se adaugă podul de la Cernavodă, construit de un român - Anghel Saligny.

Principiul aplicat de guvernarea liberală sub D.A.Sturdza a fost acela enunțat la 7 decembrie 1795: "Capitalurile naționale și munca națională trebuiesc încurajate și susținute ca să intre în concurență" (idem, p. 286). Greșeala făcută în 1904 referitoare la respingerea cererii Societății româno-americe, în favoarea acordării monopolului unor societăți germane pentru exploatarea petrolului, îl va face D.A.Sturdza să fie respins de majoritatea liberală. Liderul își va da demisia din guvern și va pierde calitatea de șef al partidului.

La începutul secolului însă, înainte de greșeala cu societățile germane de exploatare a petrolului, România avea o guvernare de austeritate, înregistrându-se atunci un deficit bugetar de 72 de milioane de lei, la care se adăugau cele 175 de milioane de lei contractate de statul român în 1899 și care trebuiau achitate integral acum. Un împrumut la Banca Națională de 15 milioane de lei va fi combinat cu o politică "foarte protecționistă" aplicată în 1904, care înăsprea taxele tarifului autonom din 1886. Înăsprirea tarifului vamal se baza pe faptul că atât importul, cât și exportul de mărfuri se supuneau acestuia. Noul tarif lovea în marii proprietari și în interesele Austro-Ungariei și Germaniei, țări ce dovedeau un interes deosebit pentru schimburile comerciale cu România.

Un sector al economiei naționale care a fost considerat de guvernul liberal ca prioritar pentru redresarea țării era cel petrolier. Guvernarea conservatoare încheiase în 1899-1900 contracte cu companii din Germania și America în vederea exploatării extracției și prelucrării petrolului (Standard Oil & Co și Diskonto Gessellschaft). Guvernarea liberală dintre 1901-1904 a creat depozite la Constanța și chiar a dezvoltat portul, pentru exploatarea petrolului. Bănci germane și firme din aceeași țară intraseră în concurență pentru exploatarea petrolului românesc, în condițiile în care România era la vremea aceea unul dintre cei mai mari exportatori de petrol din lume. Politica guvernului liberal era aceea de a participa cu capital autohton și forță de muncă națională la exploatarea petrolului, și de obliga o parte din capitalul-beneficiu să rămână în țară, prin asocierea românilor ca acționari la societățile de exploatare.

NOTE. PUNCTE BIBLIOGRAFICE DE REPER. INFORMATII SUPLIMENTARE

- Apostol Stan, Istoria liberalismului în România de la origini până la 1918, Editura Enciclopedică, București, 1996, p. 96. Pentru această perioadă a primei guvernări liberale, vezi întreg cap. III: Liberalii la putere (1866-1868)
- Mircea Iosca, Urmările economice și sociale ale dobândirii independenței de stat a României, în Revista de istorie, tom. 30, nr. 4/1977, p. 712
- Ion Mamina, Ioan Scurtu, Guverne și guvernanți 1916-1938, Silex, București, 1996, pp. 13-14, în special. Din această analiză vom cita în continuare pentru prezentarea guvernelor liberale până în 1928, când vin la putere țărăniștii pp. 15-16. 27-28pp. 20-36, pp. 45-46; am preluat din aceeași lucrare modificările diferitelor articole și titluri ale Constituției din 1866, pp. 46-56, pp. 50-51
- Tudor Drăganu, Începuturile și dezvoltarea regimului parlamentar în România până la 1916, Dacia, Cluj, 1991, cap. VI,

CURS 11

1922-1926: NEOLIBERALISMUL CA POLITICĂ A ROMÂNIEI MARI

După ce în urma guvernării dintre 17 dec. 1921-17 ian. 1922 Take Ionescu își va încheia cariera politică și, totodată, va avea loc pentru ultima dată o manifestare a Partidului Conservator ca partid de guvernare în România, I.I.C. Brătianu primește însărcinarea de a forma un guvern cu Partidul Național condus de Iuliu Maniu. Refuzat de acesta, el va forma la 19 ianuarie 1922 guvernul liberal care va aplica până la 27 martie 1926 politica cea mai substanțială pe care o adoptase un guvern liberal până în acest moment, la nivel de construcție economică. Este vorba despre o politică neoliberală de dezvoltare a industriei proprii prin intervenția statului și de protecție a economiei naționale.

În urma unei campanii electorale violente, PNL va dobândi o majoritate mai mult decât confortabilă în Adunarea Deputaților - 222 dintre cele 369 de mandate, Partidul Țărănesc având doar 40 de mandate, iar Partidul Național încă 26 de mandate.

Guvernarea liberală va vota Constituția din 1923, care va fi publicată cu modificările ei în *Monitorul Oficial* din 29 martie 1923.

Constituția nouă avea ca linie generală consolidarea statului național unitar român și politici economice și sociale de tip neoliberal, precum și lărgirea valorilor liberale care se constituiseră pas cu pas în acest secol de liberalism românesc. Ceea ce a urmat după guvernarea liberală este de fapt o continuare a morfologiei universalilor politice care au fost stabilite în modelul de lectură a liberalismului românesc. *Reprezentativitatea* ajunsese îndată după primul război mondial la punctul maxim de împlinire, prin votul universal masculin: poliarchie masculină, cum ar spune Dahl. *Egalitatea în fața legii* precum și celelalte libertăți politice și drepturi de tip liberal existau în cea mai mare parte, chiar dacă uneori doar pe hârtie. Mai mult, la nivelul valorilor concrete, politica liberală asumată și proiectată după unirea din 1859 a apărut aproape de la început ca politică de tip neoliberal, cu ideea protecționismului și a industriei naționale ca puncte de reper pentru decizii privind societatea ca întreg. Adoptarea Constituției de la 1923 pune capăt procesului de creștere a ideii liberale, aducând-o la posibilitatea ei maximă de realizare în secolul de liberalism românesc. În perioada interbelică, ceea ce va apărea ca guvernare de natură non-liberală va reprezenta, de fapt, fie o continuare, fie o degradare a acestui nucleu de universalii politice liberale modificat în ideea de libertate și de politică a periferiei și stabilit în formula lui finală, în ceea ce privește relația dintre stat și societate, de Cabinetul Brătianu (1922-1926). Să urmărim acum pas cu pas politica celui din urmă neoliberal al secolului aflat sub analiză.

1. Constituția și valorile liberale

Constituția din 1866 va suferi modificări la unele articole și i se vor adăuga articole noi, care se referă exact la evoluția valorilor liberale și constituirea lor în cel mai înaintat act legislativ liberal al României.

Din cele 128 de articole ale Constituției din 1866 au fost înlocuite sau au suferit modificări substanțiale 20 de articole, alte 7 articole noi fiind adăugate. De asemenea, 25 de articole au suferit modificări de redactare sau au fost modificate prin adaos, rămânând în vigoare fără modificări 76 de articole.

Din Constituția de la 1866 se preluau cu o mai mare precizie *drepturile și libertățile democratice*: libertatea presei, a întrunirilor, de opinie, și toate drepturile stabilite de legi, independent de rasă, religie, limbă, origine etnică (art. 5). Apare în art. 7 egalitatea reprezentanților diferitelor confesiuni sau religii pentru dobândirea de drepturi civile sau politice. Articolul 8 va introduce principiul liberal al egalității în fața legii, neadmițându-se nici-o deosebire de clasă socială sau de naștere. Articolul 11 garantează libertatea individuală și protecția cetățenilor în fața aparatului statului. Acest articol 11 introduce principiul inviolabilității persoanei în afara mandatului de arestare, motivul arestării trebuind comunicat în cel mult 24 de ore de la data reținerii. Articolul

13 pune problema inviolabilității domiciliului, iar prin articolul 17 se garantează proprietatea de orice natură, precum și creanțele asupra statului. Este garantată și apărută, de asemenea, libertatea cuvântului scris și prin viu grai, secretul corespondenței, libertatea învățământului (art. 22-29).

O modificare importantă în raport cu Constituția din 1866 este aceea a principiului care întemeiază proprietatea. Principiul individualismului de la 1866 va fi înlocuit de principiul preeminenței intereselor comunității. Apare astfel temeiul și funcția socială a proprietății, despre care ne va vorbi și Zeletin în *Neoliberalismul*. Prin acest principiu, articolul 19 face din zăcămintele și din bogățiile subsolului proprietatea exclusivă a statului. Aceste prevederi, legea minelor din 1924 precum și alte legi vor stabili principiul neoliberal al intervenției statului în economie.

Noua Constituție va păstra *principiul separării puterilor în stat*: "toate puterile statului emană de la națiune, care nu le poate exercita decât numai prin delegațiune și după principiile și regulile așezate în Constituțiunea de față" (art. 33) Adăugirile noi față de elecțiune se referă la noul sistem de vot și la corpul electoral apărut pentru Cameră și Senat prin legea electorală din 1917. Se reafirmă votul universal masculin și vârsta de 21 de ani pentru apartenența la corpul electoral al Camerei și 40 de ani la Senat. Senatul avea acum patru categorii de corpuri electorale: 1. categoria votului universal masculin; 2. categoria membrilor aleși de consiliul județean și de consiliile comunale din județ, care delegau un senator pentru fiecare județ; 3. categoria membrilor aleși ai Camerelor de Comerț, de Industrie, de Muncă, de Agricultură, care întruniți în colegii separate, alegeau câte un senator pentru fiecare circumscripție și fiecare categorie; 4. categoria profesorilor și profesorilor agregați ai fiecărei Universități, care se întruneau în colegii separate și alegeau câte un senator din rândul lor.

O a cincea categorie de senatori era aceea a senatorilor de drept, ce proveneau din două categorii: 1. cei care dețineau anumite funcții în stat și în biserică - moștenitorul tronului de la vârsta de 18 ani în sus ; mitropoliții țării și episcopii eparhioți ai bisericii ortodoxe române și greco-catolice; capii confesiunilor recunoscute de stat, câte unul de fiecare confesiune care depășea numărul de 200.000 de credincioși; reprezentantul superior în ordine religioasă a musulmanilor din Regat; Președintele Academiei Române; 2. cei care au exercitat anumite funcții în stat, un anumit număr de ani și care deveneau senatori pe viață - foștii președinți ai Consiliului de Miniștri pe o perioadă de 4 ani; foștii președinți ai Corpurilor legiuitoare timp de 8 sesiuni ordinare; foștii senatori și deputați aleși în cel puțin 10 legislaturi; foștii primi-președinți ai Înaltei Curți de Casație și Justiție timp de 5 ani; generalii în rezervă și în retragere care au exercitat timp de trei luni funcția de comandă a unei armate în fața inamicului, sau care au îndeplinit funcția de șef al Marelui Stat Major, sau de inspector general de armată în timp de pace pe o perioadă de cel puțin 4 ani; foștii președinți ai Adunărilor Naționale de la Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia care au hotărât unirea de la 1 Decembrie 1918.

Constituția stabilea astfel un *regim politic parlamentar*, în care Adunarea Deputaților și Senatul exercitau puterea legislativă. Puterea executivă revenea Guvernului, prin obligația de contrasemnare a oricărui act juridic, ce compensa litera legii, potrivit căreia puterea executivă revenea regelui, care o exercita astfel prin intermediul guvernului alcătuit din miniștri. Lucrul interesant este acela că miniștrii aveau o triplă responsabilitate: 1. politică, față de Corpurile legiuitoare; 2. penală, putând fi trimiși de Parlament în fața Înaltei Curți de Casație și Justiție; 3. civilă, față de orice parte vătămată (art. 99). Acest articol 99 compensa deci art. 87, care prevedea inviolabilitatea persoanei regale, plasându-se astfel responsabilitatea pe umerii miniștrilor.

Puterea judecătorească se exercita prin organele juridice care puteau acționa doar în cadrul legal. Spre deosebire de Constituția din 1866, Înalta Curte de Casație și Justiție își lărgea atribuțiunile, putând acum judeca și constituționalitatea legilor, respingând pe cele care nu intrau în acord cu prevederile constituționale.

Constituția din 1923 era astfel una dintre cele mai avansate constituții ale vremii, cu toată împotrivirea opoziției politice de atunci. Țărăniștii și opoziția din Partidul Național vor sfârși în a o accepta, ba, chiar mai mult, vor governa pe baza ei mai târziu.

2. Neoliberalismul economic

Politica economică a guvernului neoliberal a fost aceea a realizării mai vechiului deziderat "prin noi înșine". Începând cu 1923 s-a trecut la adoptarea principalelor legi economice care propun introducerea politicii liberale românești în categoria neoliberalismului. Prima dintre acestea a fost transformarea celei mai importate întreprinderi metalurgice din țară - societatea "Reșița", statul emițând noile acțiuni nominative care au transformat acțiunile la purtător într-un pachet de 60% din totalul acțiunilor societății. Același proces l-au cunoscut întreprinderi precum societatea minieră "Petroșani", Creditul Minier, Banca Românească.

În 1924 vor fi adoptate legile economice principale ale guvernării neoliberale. O serie de întreprinderi vor deveni monopol de stat (exploatarea miniere, metalurgia, Navigația Fluvială Română, Serviciul Maritim Român, exploatarea pădurilor, abatoarelor, a generatorilor de energie. Aceste întreprinderi formau o exploatare mixtă, pe baza colaborării între stat și capitalul privat, 60% din capital trebuind să fie românesc, precum și o parte importantă din consiliile de administrație. Tot prin legea din 7 iunie 1924 Poșta, Telegraful, C.F.R., Telefonul, Regia Monopolurilor Statului, atelierele speciale ale armatei, Pulberăria și Pirotehnia de Stat, precum și atelierele și întreprinderile lor anexe deveneau întreprinderi exclusiv de stat. La aceste reglementări se adăugau cele referitoare la exploatarea apelor și energiei, ce căpătau același regim.

Guvernul neoliberal a declanșat o politică masivă de sprijinire a industriei. Se vor înființa Societatea Națională de Credit Industrial, care oferea credite pe termen lung și cu dobândă mică și reduceri de impozite pentru construcții cu caracter industrial (1923). Politica financiară adoptată va duce însă la o scădere a leului în raport cu dolarul, în 1926 leul românesc fiind cotelat la 0,44 dolari, de la 1,37 dolari cât îl cota bursa din New-York în 1921.

Politica agrară a stat sub semnul aplicării reformei agrare, pe care Cabinetul a declarat-o înfăptuită în 1926: 1.107.134 de familii de țărani au primit 3.191.218 ha teren arabil și izlazuri, zeci de mii de situații neelucidate rămânând însă pe rol în justiție.

Protecționismul Cabinetului a constat în aplicarea de taxe vamale ridicate produselor de import, la unele produse acestea ajungând până la 300% din valoarea mărfurilor respective. Paralel cu protecționismul vamal statul român a înființat o serie de întreprinderi precum Uzinele Malaxa, Uzinele Titan-Nădrag-Călan, Industria Aeronautică Română, iar Societatea Reșița a început fabricarea de locomotive. Or, toate aceste măsuri economice se înscriu în politica de lansare a economiei naționale prin strategia neoliberală desemnată de conceptul "prin noi înșine". Așa cum se poate observa, liberalismul economic și politic deopotrivă se află în spațiul periferiei sistemului mondial modern în umbra statului. Adică exact în formula în care liberalismul clasic și neoclasice ne spune că nu trebuie să se construiască o societate cu un regim politic de tip liberal. Istoria modelului liberal clasic, încă neprovocată în mod fundamental la nivelul realităților concrete, își trăia ultimele momente de dinaintea sfârșitului. Îl va aduce cu sine criza economică dintre 1929-1933, care va pune în prim plan imposibilitatea piețelor de a se autoregla doar pe baza propriilor mecanisme. Criza economică a dat politica lui John Maynard Keynes. Adică exact șocul paradigmei liberalismului clasic la nivelul relației dintre piața fostă liberă și stat. Tot statul trebuie să intervină și pentru reglarea politicilor sociale. De fapt, Keynes a pornit în modelul său de la o problemă socială: șomajul. *Teoria mâinii de lucru*, însă, sfârșește cu o a doua teorie, referitoare la reglarea mecanismelor pieței de către stat.

La nivel social, guvernarea neoliberală din 1922-1926 va proceda la o politică de protecție prin intermediul unor legi privind conflictele de muncă, legea generală a pensiilor pentru toți salariații statului, repaosul duminical și în timpul sărbătorilor legale. S-au înființat Camerele de Muncă și a intrat în vigoare în 1924 Statutul funcționarilor publici, care stabilea principiile de selecție și promovare, sprijin material pentru angajații statului, interzicându-le totuși acestora declanșarea de

greve sau desfășurarea de activitate politică.

O problemă de care se vor folosi cercurile maghiare va fi aceea a Optanților unguri. În 1922, 242 de mari proprietari de pământ din Transilvania au optat pentru cetățenia maghiară și au acuzat statul român că le-a încălcat dreptul de proprietate. Nicolae Titulescu a răspuns plângerii adresate de aceștia cu sprijinul guvernului Ungariei la Societatea Națiunilor, arătând că, prin reforma agrară din 1921, s-au expropriat toate suprafețele prevăzute de lege și au fost împroprietăriți țărani îndreptățiți, indiferent de naționalitate.

După 4 ani de la alegerea Corpurilor legiuitoare, la 27 martie 1926, I.I.C.Brătianu și-a depus mandatul. El a declarat în Parlament că partidul pe care îl conduce părăsește scena politică "cu conștiința senină a datoriei împlinite". O analiză a raporturilor politice din interior, a legii electorale, a protecției sociale și a încurajării industriei autohtone ne face să acceptăm acest argument final al premierului. România intrase în faza desăvârșirii morfologiei universalilor politice: reprezentativitatea, votul universal (masculin), egalitatea în fața legii, separația puterilor în stat, libertatea de asociere și libertatea cuvântului scris și rostit, împreună cu toate drepturile și libertățile presupuse de aceste universalii politice care au tins să se impună la sfârșit de secol XX în toate țările a căror structură instituțională intră în aria conceptului de democrație. E adevărat, împlinirea maximală a acestora în spațiul românesc venea printr-o politică de tip neoliberal și într-o construcție în care statul fusese agentul creării lor. Suntem în situația liberalismului creat "de sus în jos", specific societăților care s-au aflat în periferia sistemului mondial modern.

Tot ce a urmat în istoria politică interbelică românească nu mai putea fi decât degradare sau reproducere a acestui model maximal de împlinire a ideii liberale în formula sa neoliberală pe care am prezentat-o. Stadiul ultim, superior de împlinire a acestor valori liberale trebuie raportat, evident, la condițiile vremii. Dăm aici ca exemplu votul universal care se referea la electoratul masculin al României. Cred însă că guvernarea liberală românească obținuse și împlinise cam tot ce se putea aștepta într-o Românie a începutului de secol XX, în perioada în care primul val al democratizării își continua refluxul către totalitarism și autoritarism, prin fenomene precum marșul fascist asupra Romei sau mișcări sociale ce dădeau început carierei politice a lui Hitler în Germania.

NOTE. PUNCTE BIBLIOGRAFICE DE REPER. INFORMATII SUPLIMENTARE

- Apostol Stan, Istoria liberalismului în România de la origini până la 1918, Editura Enciclopedică, București, 1996, p. 96. Pentru această perioadă a primei guvernări liberale, vezi întreg cap. III: Liberalii la putere (1866-1868)
- Mircea Iosca, Urmările economice și sociale ale dobândirii independenței de stat a României, în Revista de istorie, tom. 30, nr. 4/1977, p. 712
- Ion Mamina, Ioan Scurtu, Guverne și guvernanți 1916-1938, Silex, București, 1996, pp. 13-14, în special. Din această analiză vom cita în continuare pentru prezentarea guvernelor liberale până în 1928, când vin la putere țărăniștii pp. 15-16. 27-28pp. 20-36, pp. 45-46; am preluat din aceeași lucrare modificările diferitelor articole și titluri ale Constituției din 1866, pp. 46-56, pp. 50-51
- Tudor Drăganu, Începuturile și dezvoltarea regimului parlamentar în România până la 1916, Dacia, Cluj, 1991, cap. VI,

CURS 12

NEOLIBERALISMUL ÎN EUROPA DE APUS

1. Neoliberalismul - etichetă nouă pentru un liberalism vechi

Unul dintre sensurile actuale ale neoliberalismului este cel vehiculat de dezbaterea doctrinară din știința politică occidentală, în special cea anglo-saxonă. El se referă la neo-liberalism în sensul de reformulare a tezelor și principiilor liberalismului clasic pe noi premise, rezultate din evoluția societății capitaliste, fără însă a intra în conflict cu tezele de bază ale liberalismului clasic. Într-o astfel de redefinire liberală intră operele unui Hayek sau Friedman, neputând lăsa deoparte liberalismul cel nou în formula sa extremă reprezentă de libertarianism.

Dacă la aceste curente de gândire adăugăm și liberalismul dirijat al lui Keynes, atunci opinia specialiștilor ce trimit la neoliberalisme apare chiar întemeiată. După unii, liberalismul cel nou, care este tratat începând cu anii '20-'30 ai secolului nostru, se poate defini ca o doctrină politică ce se plasează între liberalismul clasic de tip *laissez-faire* ce trimite către individualismul liberal tradițional și ordinea de tip socialist, "...distanțarea față de liberalismul clasic constând în acreditarea funcțiilor pozitive ale statului, iar față de gândirea socialistă în menținerea mecanismului liber al prețurilor." Neoliberalismul, în această definiție, se distanțează și de etica liberalismului clasic, continuă C.Nica în *Opțiunea neoliberală* (1997), fără însă a rupe legătura cu postulatele de bază ale liberalismului clasic, precum libertatea contractuală, libertatea de acțiune. În formula nouă a secolului XX însă, doctrina liberală "...impune câteva principii distincte, și anume: exprimă rezerve manifeste față de accentuarea inegalităților economico-sociale și, fără a și propune să instituie egalitatea între oameni, argumentează îngrijorarea față de neputința celui slab în fața presiunii datorate celui puternic și preconizează intervenția autorității pentru a corecta asemenea contraste sociale; anumite sectoare ale economiei ar urma să fie dirijate, pe cale normativă sau prin stimulente financiare, de către stat, fără a anula caracterul eminent liber al dinamicii sistemului economic și fără a pune în discuție mecanismele de bază ale pieței și ale formării prețurilor." Concluzia etică față de o asemenea restructurare de tip doctrinar apare la C.Nica în formula "conformității în linii mari" dintre cele două momente doctrinare, liberalismul cel nou aducând cu sine dimensiunea afectivă rezultată din raportarea pozitivă la categoriile defavorizate ale societății. La nivelul mecanismelor de constituire doctrinară însă, observăm că liberalismul cel nou acceptă intervenția statului și în viața socială și în economie. Este vorba aici de promovarea principiului solidarității de interese, de funcțiile de protecție socială pe care statul și le asumă, ceea ce duce la dispariția hegemoniei clasic triumfaliste a liberei inițiative și a individualismului.

Dar, trebuie să acceptăm faptul că liberalismul cel nou nu formează un curent unitar de gândire, diferențele dintre diferitele perspective fiind chiar de substanță la nivelul relației statului cu individul și societatea, al domeniului de intervenție și al limitelor funcțiilor acestuia. Iar dacă așa stau lucrurile, atunci cum putem folosi un singur concept construit din plasarea particulei "neo" în fața termenului vechi pentru a obține semnul care să ne trimită la un semnificat pe măsură?

Neoliberalismul, în sensul în care este folosit în analiza occidentală, își are începuturile în crizele generate succesiv de încercările de reșezare ale societăților după tulburările economice generate de primul război mondial în Europa de Vest și în SUA. O astfel de teză însă trebuie să țină seama de mișcările doctrinare și de politicile concrete diferite de la țara la țară, lucru observat de C.Nica. Teza fundamentală pentru această evoluție de circa o jumătate de secol după primul război mondial însă, este pusă sub semnul întrebării dacă alăturăm un "neoliberalism" în formula keynesiană unui "neoliberalism" în formula hayekiană sau libertariană. Iar dacă unificarea nu este posibilă pentru că diferențele sunt atât de mari, atunci mai este justificată strângerea sub același

concept a unor doctrine radical diferite? Mai mult, concluzia construcției de concepte prin "neo" sau "post", mai poate fi acceptată în astfel de condiții pentru o realitate care încetează să mai fie unitară, și pe care o numim astfel doar din comoditate conceptuală?

Lucrurile se complică încă mai tare dacă ținem seama de faptul că o realitate teoretică și empirică deopotrivă a fost deja desemnată în istoria doctrinară din jumătatea secolului trecut prin referire doar la țările aflate în semiperiferia sau periferia sistemului economic mondial. La mijlocul secolului trecut, un Fr.List propunea o doctrină "neoliberală", ce respingea cel puțin una dintre axele liberalismului clasic: politica laissez-faire la nivel internațional. În această din urmă resemnificare, neoliberalismul pleca de la ideea unui sistem național de producție care să se autoprotejeze pe o perioadă limitată, ce se va încheia în momentul în care el va deveni capabil să intre în competiție cu sistemele economice industriale dezvoltate ale vremii. În astfel de condiții de construcție doctrinară căreia i se atașează termenul de neoliberalism, nu mai apare justificată aplicarea aceluiași concept unei realități pe care nu suntem capabili să o denumim în mișcarea ei la nivel ideatic și empiric.

Cred că o astfel de eroare conceptuală rezultă din încercarea de a prinde sub același concept reformulat prin adăugarea prefixului "neo", evoluțiile ideatice și empirice ale liberalismului. Ce mai rămâne din negarea libertății economice și a liberei inițiative dacă luăm principiile formulate de un Hayek, de un Jaspers, sau de un Nozick? Aproape nimic nu ne îndreptățește să numim liberalismul cel nou al Europei de vest drept o reformulare doctrinară a liberalismului clasic. Statul, individul și libera inițiativă, de exemplu. Intervenția statală care era principiu de delimitare prin reformulare și politica socială legată de sensibilitatea de tip sentimental-afectiv a noului liberalism occidental nu are nimic de a face cu libertarianismul, de exemplu. Dezvoltat pe principiile doctrinei anarhiste, libertarianismul propune în formula nozickeană anularea instituției statului, care va fi înlocuit de asociații liber constituite, care să își propună serviciile pe piața de pe care oferta este selectată de către individ sau de către comunitate, în funcție de performanțele fiecărei instituții care îndeplinește acum funcții de protecție și de garantare a proprietății și securității pe care în doctrina liberală clasică le atribuim doar statului minimal.

Dacă trecem în liberalismul reieșit din *Drumul către servitute* al lui Hayek, observăm că reformularea principiilor liberalismului clasic aproape că este indistinctă de cea a doctrinei impropriu numită de occidentali "neoliberală". Să luăm unul dintre principiile fundamentale ale liberalismului clasic: statul și libertatea în dimensiunile ei politică, socială și economică, legată cu egalitatea de șanse, pe care atât liberalismul clasic cât și liberalismul cel nou le definesc de pe poziții asemănătoare până aproape de identificare.

Toate acestea sunt puse de Hayek în regim funcțional doar sub *domnia legii*. Dar *domnia legii* înseamnă în mod implicit restrângerea maximală a capacității de intervenție a statului, care este astfel păzit de tendința de a aluneca în ipostaza guvernământului samavolnic. Rolul economic al statului este redus, ca și în cazul liberalismului clasic, la cel de construcție a cadrului legal, elaborarea de reguli de interacțiune pentru agenții aflați în competiția economică, ea însăși o competiție de inteligențe, pe piața liberă. Un astfel de rol al statului nu se poate menține și funcțional decât acolo unde "...în toate acțiunile sale guvernământul este îngrădit de reguli neschimbătoare anunțate în prealabil, reguli care permit să se prevadă cu o certitudine mulțumitoare felul în care autoritățile își vor folosi în diverse situații puterile coercitive, și ca fiecare să-și planifice propriile-i activități pe temeiul acestei cunoașteri". Acceptând că vorbește despre un caz ideal construit, autorul definește implicit și scopul pentru care operează cu un astfel de ideal-tip: "...libertatea de acțiune a organelor executive care exercită puterea coercitivă trebuie să fie redusă cât de mult posibil". Acesta este și motivul pentru care își găsește în *domnia legii* un principiu ce trebuie să întemeieze orice acțiune a agenților individuali și colectivi sau a instituțiilor statale. În ceea ce privește implicare statului în activități de tip economic, liberalismul lui Hayek rămâne în faza liberalismului clasic până aproape de identificare. Intervenția statului în economie prin intermediul planificării nu este, după Hayek, numai nefuncțională, dar nu poate fi întemeiată nici pe principii logico-filosofice serioase. Mai mult, realitate a dovedit că o astfel de

intervenție sfârșește prin parțialitate și inegalitate de șanse ale agenților economici pe piață, guvernământul "fiind constrâns să devină părtinitor, să impună oamenilor aprecierile sale", sfârșind astfel prin a impune acestora scopuri fixate care nu coincid cu scopurile individuale sau de grup. Lucru care ar duce la falsificarea principiului celei mai mari libertăți pe piață și în sfera privată. În ultimă instanță, o astfel de intervenție a statului, ce trece dincolo de rolul de arbitru și de făuritor de cadru legal, ar duce la falsificarea altor principii liberale, cum ar fi cel al egalității șanselor, definite de acesta prin intermediul jocului dintre șansele obiective și cele subiective. Altfel spus, oamenii diferiți trebuie tratați diferit, dar numai din perspectiva unor principii care operează în mod egal pe piață. Egalitatea de șanse înseamnă acum competiția de inteligențe și concursul de competențe. Indivizii trebuie să primească de la societatea identificabilă cu suma tuturor interacțiunilor sociale, exact cât merită la momentul respectiv, în urma participării la jocul reglat de cerere și ofertă. Adică, oamenii trebuie să aibă aceleași șanse obiective pe care să le exploateze în funcție de propriile merite. Lucru care duce în mod inevitabil la inegalitate economică, după cum recunoaște și Hayek. Cu o precizare: "...tot ceea ce poate fi susținut că această inegalitate nu se produce astfel încât să afecteze anumiți oameni în anumite moduri". Este egalitatea liberalismului clasic, ce se definește și acum în afara statului, prin tipuri de competență socială evaluată pe piața complexă a cererii și ofertei. Iar asta într-un cadru care nu iese în afara individualismului liberal ce anulează protecția socială definibilă în spațiul altor tipuri de dreptate, cum ar fi dreptatea operată de statul asistențial, de exemplu. Dacă ne proiectăm în acest tip de dreptate socială însă, ieșim în afara liberalismului. Căci statul asistențial este o idee, prin excelență, de factură social-democrată. Altă doctrină, cu altă structură socio-economică, dar care se clădește pe valori politice de tip liberal. Pe ceea ce mai devreme am numit "universalii politice", în fapt.

În cel mai bun caz deci "neoliberalismul" zilelor noastre, referitor la dezvoltări doctrinare în Europa de Vest și în SUA, ar însemna o fuziune doctrinară cu social-democrația. Dar asta ar anula doctrina liberală, ca atare. În al doilea rând, liberalismul cel nou despre care vorbește literatura occidentală contemporană, nu iese în afara ariei de semnificație doctrinară a liberalismului clasic, așa cum am văzut la autorii autentici liberali, care păstrează liniile de forță ale doctrinei liberale clasice în problemele intervenționismului statal și al interacțiunii pe piața liberă. În al treilea rând, nu putem aplica un concept pentru o realitate doctrinară și politică deopotrivă, în condițiile în care realitatea însăși se prezintă fundamental diferit, în timpi istorici diferiți. Folosirea conceptului de "neoliberalism" în sensul analiștilor occidentali contemporani apare în mod necesar forțată. Eroarea poate fi lesne argumentată prin invocarea *Sistemului național de economie politică* a lui Fr.List, apărut la jumătatea secolului trecut, precum și de existența unui sistem de gândire de sine-stătător în istoria românească a ideilor politice. Este vorba în acest din urmă caz de ceea ce St. Zeletin numea "neoliberalism" - o doctrină economică, politică, socială construită pentru spații ale periferiei și semiperiferiei sistemului mondial modern. Un astfel de neoliberalism va face din sistemul liberal clasic un model adaptat la realități naționale. Universalismul principiilor liberale la nivel economic își va fi dovedit astfel falsitatea prin sărăcirea societăților periferiei aflate în relații de schimb dezavantajos cu Metropola sistemului mondial modern. Pentru istoria liberalismului românesc, generațiile succesive de teoreticieni ai secolului trecut au demonstrat-o suficient. De interes aparte pentru acest moment al analizei este însă părintele doctrinei neoliberale autentice. Fr.List deci, cu *Sistemul național de economie politică* (1841).

2. Doctrina neoliberală autentică: Fr. List

La mijlocul secolului trecut, Fr.List încerca să explice situația dezastruoasă a politicii liberale clasice, atunci când ea este aplicată în țări ce nu pot participa într-o competiție internațională pe

picior de egalitate cu țări industrializate. Punctul său de plecare în construcția doctrinării neoliberală este deci doctrina liberalismului clasic, pe care o vom prezenta în continuare prin intermediul unui paragraf exemplar prin conciziunea și claritatea ideilor formulate.

Legile pieței formulate de Adam Smith, ne spune Heilbroner în *Filosofii lucrurilor pământești*, "...arată cum resorturile interesului într-un mediu format din indivizi cu mobilități similare dau naștere concurenței, și cum apoi concurența are drept rezultat asigurarea bunurilor pe care societatea le dorește, în cantitățile pe care le dorește și la prețurile pe care ea este gata să le plătească.

Interesul particular acționează ca o forță motrice care-i face pe oameni să presteze orice muncă pentru care societatea este dispusă să plătească. "Nu de la bunăvoința măcelarului, a berarului sau a brutarului așteptăm să ne vină pe masa mâncarea și băutura, ci de la urmărirea de către ei a propriilor interese. Nu ne adresăm omeniilor din ei, ci egoismului lor și nu le vorbim niciodată de necesitățile noastre, ci de avantajele lor."

Dar interesul reprezintă doar o jumătate din tablou: el îi împinge pe oameni la acțiune. Trebuie să existe un alt factor, de natură să împiedice scoaterea la mezinț a societății de către indivizi puși pe căpătuială: o comunitate minată doar de interese ar fi o comunitate de profitori de ultima speță. Acest reglator este concurența, confruntarea actorilor egoiști pe piață. Într-adevăr, fiecare individ dornic să câștige cât mai mult, fără a se gândi defel la urmările sociale, se confruntă cu o mulțime de alți indivizi cu mobilități similare, angajați în aceeași cursă ca și el. Fiecare nu urmărește decât să scoată profit din lăcomia semenului său. Un om care din interes întinde coarda peste măsura va descoperi repede că alții nu pierd ocazia de a-l scoate din joc; dacă cere prea mult pentru mărfurile sale sau dacă refuză să plătească lucrătorii la nivelul la care o fac alții, se va trezi fără cumpărători în primul caz și fără lucrători în cel de-al doilea. Astfel, interacțiunea distilează din mobilitățile egoiste ale oamenilor cel mai neașteptat rezultat: armonia socială.

Acțiunea legilor pieței nu se rezumă însă numai la impunerea pe piață a unui preț concurențial. Ea îi determină pe producători să țină cont și de cantitățile de bunuri cerute de societate. Dacă, să zicem, consumatorii vor mai multe mănuși decât se produc și mai puțini pantofi, ei vor da buzna să cumpere din stocul de mănuși de pe piață, în timp ce comerțul cu pantofi va lăncezi. Drept urmare, prețurile la mănuși vor tinde să urce pe măsură ce consumatorii caută să cumpere mai multe decât sunt deja în vânzare, iar prețurile la pantofi vor tinde să scadă de vreme ce cumpărătorii intra mai rar în magazinele de încălțăminte. Dar o dată cu creșterea prețurilor la mănuși vor crește și profiturile din industria care le produce; în timp ce o dată cu scăderea prețurilor la pantofi profiturile fabricanților de încălțăminte se vor diminua. Acum intervine din nou interesul ca să echilibreze balanța. Pe măsură ce fabricile de încălțăminte își restrâng producția, vor fi concediați muncitori din această ramură; ei vor fi preluați de industria mănușilor, unde afacerile prosperă. Rezultatul nu-i greu de anticipat: o creștere a producției de mănuși și o scădere a celei de pantofi.

Or, tocmai asta a dorit societatea din capul locului; pe măsură ce pe piață se aduc tot mai multe mănuși pentru a satisface cererea, prețurile lor vor reveni în matca; iar pe măsură ce se fabrică mai puțin pantofi, surplusul de pantofi va fi în curând absorbit, iar prețurile pantofilor vor urca din nou la normal. Prin mecanismul pieței, societatea va fi modificată astfel alocarea elementelor producției în conformitate cu noile dorințe. Și asta fără ca cineva să fi rostit vreo maximă și fără ca vreo autoritate de planificare să fi fixat graficele de producție. Tranziția s-a efectuat grație acțiunii combinate a interesului și a concurenței.

Analistul operei și biografiilor marilor economiști contemporani analizează în continuare relația dintre mărfuri și servicii pe piață în raport cu cererea socială. Acesta consideră că, "exact așa cum reglementează prețurile și cantitățile de bunuri în conformitate cu evoluția cererii sociale, piața reglementează și veniturile celor ce cooperează la producerea acestor bunuri. Dacă într-o ramură profiturile ajung prea mari, alți oameni de afaceri vor da buzna în aceasta ramură până când concurența diminuează surplusurile. Dacă salariile într-un anumit gen de muncă cresc peste măsură, oamenii se vor năpusti spre respectiva ocupație până când ea va înceta de a fi mai

bănoasă decât muncile comparabile cu același grad de îndemânare și de pregătire profesională. Invers, dacă profiturile sau salariile într-o ramură economică sunt prea scăzute, se va produce un exod de capital și de muncă până când se va ajunge la o mai bună ajustare a ofertei la cerere. Toate acestea pot să pară lucruri destul de banale. Să ne gândim însă ce a reușit să facă Adam Smith cu ideea interesului egoist și cu cea a concurenței ca factor reglator:

1. a explicat cum se face ca prețurile nu se abat în mod arbitrar de la costul real al producției unui bun.

2. a explicat în ce mod societatea îi determină pe producătorii de mărfuri să vină în întâmpinarea nevoilor sale.

3. a arătat de ce prețurile mari sunt o boală ce se lecuiește de la sine, cauzând creșterea producției în ramurile respective.

4. a izbutit să explice similitudinea de fond a veniturilor la fiecare nivel al marilor categorii de producători în cadrul unei națiuni.

Într-un cuvânt, a descoperit în mecanismul pieței un sistem cu autoreglare pentru aprovizionarea regulată cu bunuri a societății. El numește acest sistem "mâna invizibilă" grație căreia, "interesele și pasiunile individuale ale oamenilor sunt îndrumate în direcția cea mai convenabilă intereselor întregii societăți."

Și totuși, mecanismele despre care vorbește A. Smith par să eșueze atunci când privim realitatea economico-socială și politică la scară mare. Fr. List ne va spune și de ce avem de-a face cu un astfel de eșec iminent al liberalismului clasic pe piața internațională în care sunt angajați agenți ai schimbului state din arii de dezvoltare economico-politică diferite.

În lucrarea *Sistemul Național de Economie Politică*, List pleacă de la premisa că o analiză realistă a condițiilor de producție, a valorii mărfii și a relațiilor de schimb la nivel internațional ne pun în situația de a invalida iremediabil valorile și principiile economiei politice clasice. Apărută înainte de o relativă echilibrare a relațiilor economice internaționale, economia politică clasică a întemeiat o teorie care nu poate fi regăsită în realitatea concretă și care a existat doar în capul nostru: o piață liberă care singură reglează pe baza raportului dintre cerere și ofertă relațiile pe piața internă și internațională. Mai mult, o astfel de relație bazată pe principiul neintervenției statului în economie, este de natură să creeze bogăție și bunăstare. La vremea aceea însă, când A. Smith își puna în circulație opera care a creat o adevărată școală, contrapartida unei analize lucide asupra prejudecății pieței libere care se autoreglează lipsea cu desăvârșire. Ea a venit mult mai târziu, la aproape trei sferturi de secol, prin List, cu sistemul național de economie politică. Se pune în 1845 sub semnul întrebării o doctrină ce părea făcută să reziste la nesfârșit. E adevărat, critica doctrinei economiei politice clasice a venit din interior. Liberalismul își crea astfel forma lui nouă de supraviețuire, prin extinderea teoriei și la spațiile ori piețele economice care intrau la mijlocul secolului trecut sau care aveau o istorie scurtă, pe piața internațională. List pleacă de la ideea că tot ce a existat înainte de Quesnay și economiștii francezi a fost doar practică economică, făcută de administratori sau de oficiali deținând funcții în stat. Ei participă astfel la economia politică și la dezvoltarea ei prin intermediul unor rapoarte sau dări seamă, fără a-și pune problema originii bogățiilor sau cea a intereselor umanității, ori ale unui popor sau altul. După List, Quesnay - de la care se moștenește ideea comerțului liber în formula *laissez faire*, a fost primul care a investigat întreaga specie umană și a luat în considerare *ideea de națiune*. De altfel, nu întâmplător lucrarea lui Quesnay se cheamă *Physiocratie, ou du Gouvernement le plus avantageux au Genre Humain*. List contestă o astfel de abordare a relațiilor economice prin referire la "specia umană". Pentru el, o astfel de abordare a problematicei economice scoate investigația în afara câmpului teoretic al științei economice. Acesta este și motivul pentru care el numește o astfel de abordare a economicului "Economie cosmopolită". La polul celălalt se situează economia politică, definită de el drept știința care se ocupă cu studiul sau cercetarea modului "...cum o anumită națiune poate obține (în condițiile date) prosperitate, civilizație și putere, prin intermediul agriculturii, industriei și comerțului".

Atitudinea lui List față de "economia cosmopolită" este cu atât mai interesantă, cu cât prin raportarea la fiziocrați el vrea să întindă puntea pentru a-l provoca pe A.Smith, cunoscut astăzi drept părintele economiei politice clasice. Cum poate întreaga rasă umană obține prosperitate?

Dacă la Quesnay toți negustorii din toate națiunile formează o republică comercială, pentru A.Smith cercetarea merge mai departe, până la a statua principiile acestui mod cosmopolit de a gândi cauzele și originea bunăstării. Ca și la Quesnay, titlul cărții lui Smith se referă la - "The Nature and the Causes of Nations" (adică al tuturor națiunilor, al întregii rase umane). Liberalul J.B.Say va apela mai târziu, când își propune o distincție între economia privată, economia publică și economia politică, la aceeași semnificație universală: economia politică se ocupă de toate națiunile, de societatea umană în general, eroarea fiind preluată de Sismondi și de către întreaga școală a economiei clasice pe linia engleză, franceză și americană deopotrivă.

O astfel de abordare a unei piețe internaționale și a cercetării modului cum se produce bogăția pentru rasa umană în general ar fi perfect justificată, spune List, în condițiile în care putem să ne asumăm o confederație internațională trăind în pace și bună vecinătate. Dar, cum seria nesfârșită de războaie pune sub semnul îndoielii o astfel de confederație, singura soluție pentru a face știință economică este aceea de a defini cercetarea cauzelor și a modului în care se produce bogăția pentru fiecare națiune separat. Abia de aici încolo se poate vorbi despre o știință a economiei politice. Or, aici, principiul *laissez faire laissez passer, la vie va de lui meme* este serios pus sub semnul întrebării. E adevărat, conceptul de *economie cosmopolită* este operațional și își găsește justificare pentru o situație internațională a viitorului, când aproape toate națiunile vor atinge aproximativ același nivel de dezvoltare a industriei și a agriculturii, a comerțului. Abia atunci, spune List, toate națiunile pot obține avantaje de pe urma acestui principiu al liberschimbismului. Până la o astfel de stare economică mondială însă, *sistemul protecției piețelor naționale de către fiecare națiune* în parte (dintre acelea care sunt în urma sub raportul dezvoltării economice) este singurul recomandat de o cercetare economică de tip științific.

Să vedem care sunt argumentele autorului german pentru un nou mod de a face economie politică, la mijlocul secolului trecut, o economie pe care o considera drept singura adevărată.

După ce încearcă să invalideze analizele lui Smith privind relația dintre bogății și puterea de a produce bogăție, pe linia relațiilor dintre forțele de producție și teoria valorii, List face trimitere la analiza aplicată a lui Smith. Pentru părintele liberalismului economic clasic ea are rolul de a-i valida productivitatea crescută a operațiunilor economice sau comerciale în care se operează pe baza diviziunii muncii. Exemplul celebru al lui Smith, în care se spune că la producerea unui ac concură mai mulți indivizi, este contestat pe baze teoretice diferite în felul următor: Smith a văzut în această producție manufacturieră doar diviziunea muncii, când trebuia să observe și uniunea muncii care are un rol extrem de important în producție: "Cauza productivității acestor operațiuni nu este doar acea diviziune, ci în mod esențial această uniune" a muncitorilor. Munca divizată care duce la productivitate înaltă devine la List munca divizată și unită care produce bogăție. Uniunea forțelor de producție devine astfel principiul esențial care creează productivitate, ceea ce pune acum sub semnul întrebării principiul diviziunii care propus de "economia cosmopolită" drept esența unei legi naturale de producție. Greșeala fundamentală a economiștilor clasici care falsifică întreaga construcție făcută pe acest principiu natural constă în faptul că au rămas la nivel individual cu propria analiză, nereușind să treacă prin puntea ridicată de ideea de comunicare, uniune psiho-fizică a unei întregi comunități aflată pe un teritoriu determinat, și pe care o putem numi națiune. Puterea agricolă și de manufactură se definește acum ca agricultura și industria unei națiuni care intră pe piața internațională în competiție cu alte națiuni definite ca agenți economici colectivi în căutare de mărire și înmulțire a propriei bogății. Mai mult, atunci când punem problema bogăției și a puterii de a crea bogăție în cadrul acestei societăți largi pe care o numim națiune, trebuie să facem distincția necesară între forțele de producție ale agriculturii și forțele de producție de tip industrial. O astfel de distincție făcută de List ne pune în situația de a căuta resursele unei societăți într-o relație strânsă dintre forțele de producție agricole și cele de tip

industrial. Căci, o țară care rămâne la stadiul de țară agricolă este ca un om căruia îi lipsește un braț. Altfel spus, este condamnată pe veci la înapoiere economică: "Starea socială a unei națiuni va fi determinată de principiul varietății și diviziunii ocupațiilor și a operațiunilor forțelor ei productive. Ceea ce este un ac într-o manufactură de ace, este bunăstarea națională pentru societatea largă pe care o numim cu termenul de națiune. Cea mai importantă diviziune a ocupațiilor într-o națiune este cea dintre cele mentale și cele materiale. Ambele sunt mutual dependente." Cu cât forțele mentale de producție reușesc să aducă mai multă cunoaștere, să aplice principiile morale, religioase, să extindă libertățile în cadrul unei națiuni, să perfecționeze instituțiile politice și să asigure mai bine securitatea bunurilor și persoanelor în interior și independența și puterea în exterior, cu atât va fi mai mare producția bogăției materiale. În acest lanț de cauze și efecte în care producția de bogății materiale și spirituale ale națiunii se află în relație directă de dependență. De aici reiese ceea ce List a numit "balanța sau armonia forțelor productive". O astfel de armonie este adânc zdruncinată în momentul în care doar una dintre forțele de producție operează. Acesta este cazul țărilor menite să rămână, ori care doresc să rămână, națiuni agricole: "O națiune la care este dezvoltată doar agricultura este ca un individ căruia în producția materială îi lipsește un braț. Comerțul este pur și simplu mediul de schimb dintre puterile agricole și cele de manufactură, și între ramurile lor separate."

3. Neoliberalismul: paradigma brațului străin și națiunea

Situația reprezentată prin raționamentul analogic devine încă mai clară în momentul în care List introduce în ecuație ceea ce el numește "individul fără un braț, dar care este sprijinit de către un braț străin:

"O națiune care schimbă produse agricole pe produse manufacturate în străinătate este asemenea unui individ un singur braț, dar care este sprijinit de un braț străin. Acest sprijin ar putea să fie util pentru el, dar cu siguranță nu atât de util pe cât i-ar fi dacă acesta ar avea două brațe, iar asta pentru că activitatea sa este dependentă de capriciile străinului".

Dependența este cu atât mai evidentă, cu cât, la nivelul comerțului inter-națiuni, trebuie să acceptăm ideea războaielor frecvente. Astfel de conflicte fac din cooperarea internațională un mijloc de a schimba produsele destul de imperfect, spre deosebire de schimburile dintre regiunile aceleiași națiuni, de exemplu. De aici interesul pentru o națiune de a-și construi o piață națională puternică pentru a putea participa eficient și a produce bogăție din schimburile internaționale. În sistemul de gândire neoliberal, întreg acest sistem de economie politică nu poate deci opera decât în condițiile în care operează eficient legea uniunii puterilor productive, folosind termenul lui List.

Ceea ce se aplică în cadrul unei familii, poate de multe ori fi o prostie la nivelul unei întregi națiuni, ne spune A. Smith, vorbind despre faptul că non-intervenția statului în comerț, producție sau orice formă a ciclului unei economii este singura premisă a bunăstării. Respectarea acestei legi naturale a producției și a relației dintre cerere și ofertă face posibilă acțiunea legii naturale și a *mâinii invizibile a pieței*, potrivit căreia un individ care își urmărește propriile interese promovează în mai mare măsură interesele celorlalți atunci când nu știe acest lucru, decât atunci când știe că lucrează pentru întreaga comunitate. Aceasta este legea naturală potrivit căreia din acțiunile unui individ pe piață rezultă alte acțiuni, care atrag alți indivizi în relații de schimb, fiecare dintre ei urmărindu-și propriul interes și, astfel, promovând interesul întregii comunități.

Totul este deci legat la școala economiei politice clasice de capacitatea unui individ de a se plasa și de a se proiecta pe piață în schimbul de produse sau de valori. Din aceasta rezultă că ideea de uniune este străină liberalismului clasic, sau, acceptând că este posibilă, se definește, așa cum observa List, în termenii diviziunii muncii și a participării indivizilor doar ca persoane-mașină la producerea unei mărfi anumite.

La nivelul comerțului dintre națiuni, școala liberalismului clasic pune problema în termenii

schimbului la prețul cel mai avantajos pe piață. Căci, ne spune A.Smith, națiunea, ca și individul trebuie să cumpere obiectele sau mărfurile de care are nevoie, de acolo de unde acestea sunt cele mai ieftine: "...ca să ajungem la gradul cel mai înalt de prosperitate națională, trebuie doar să urmăm maxima *lăsați lucrurile să meargă singure* (*laissez faire et laisser aller*)". Ceea ce înseamnă că orice încercare de a proteja piața națională sau de a cumpăra în alte condiții, ar fi o gravă eroare pentru o națiune.

4. Industria națională și economia națiunii

Sistemul de gândire al economiștilor liberschimbismului suferă din mai multe motive. Erorile lui stau în cosmopolitismul care nu recunoaște nici principiul naționalității, și nici nu ia în considerație satisfacerea intereselor naționale. Eroarea cosmopolitismului este amplificată de abordarea pur "materialistă", în sensul că unul ia în considerație dimensiunea psihologică a întregului angrenaj al producției, sau factorul politic și capacitatea acestuia de a interveni cu scop regulatoriu în zona economicului. Lăsând la o parte forțele productive ale unei națiuni, interesele ei prezente și viitoare, "școala populară a liberalismului suferă de un particularism destructurant și dezorganizatoriu, alăturat unui individualism care ignoră natura și caracterul social al muncii și legea armoniei forțelor de producție", după cum spune List. Liberalismul eșuează astfel în a gândi social și sociologic, în termenii unei interacțiuni sociale care are nevoie de ceva mai mult decât de unelte de producție. O națiune poate astfel fi gândită în termenii instinctului de autoconservare, un instinct pentru care mijloacele vin de la politică.

Uriași și pitici, națiunile ies în spațiul internațional în căutare de schimburi avantajoase care nu pot fi explicate în nici-un caz prin intermediul principiului liberschimbist. Căci, puterea politică este cea care garantează prosperitatea unei națiuni, atât în exterior, cât și în interior, funcția ei esențială fiind aceea de garant al existenței comunității naționale. De aceea, piața internă a unei națiuni este cu mult mai importantă decât participarea acesteia la schimbul internațional, continuă List. În interiorul unei națiuni, agricultura trebuie să se dezvolte în egală măsură cu industria, pentru că legătura lor este indisolubilă. Dezvoltarea lor devine aproape legic o cauză pentru libertatea de gândire, pentru dezvoltarea spiritului toleranței, ajutând la schimbări sociale importante prin înlocuirea constrângerii și a violenței cu morala și religia.

O astfel de dezvoltare nu poate avea loc decât în condițiile în care operează sistemul industrial, fals numit de "școala populară" sistemul mercantil. Un astfel de sistem oferă independență membrilor comunității naționale în raport cu puterile străine și nu mai produce dependența unei națiuni de o alta. Acesta est motivul pentru care principii și monarhii luminați au permis pe baza unor înlesniri, încă din timpul evului mediu, așezarea unor negustori și manufacturi pe teritoriul regatelor lor, la care au adăugat tot felul de facilități - scutirea de taxe și impozite, împrumuturi ieftine, etc. O astfel de politică de atragere a capitalului spre a opera pe teritoriul propriului regat au făcut rând pe rând monarhii englezi, francezi, de la Eduard II până la Napoleon, într-o fază necesară dezvoltării economice și sociale, pe care Zeletin o numea faza acumulării industriale. Dar o astfel de întreprindere echivalează cu o politică de stat în cea mai fericită formulare pentru adepții liberalismului clasic, sau cu o intervenție a puterii politice în piața de schimb, căreia i se alterează dezvoltarea naturală, cum ar spune adepții liberschimbismului.

Creșterea industriei naționale stimulate de stat și de politici de sprijin speciale a dus de fiecare dată la creșterea gradului de libertate în interiorul unei națiuni, ne spune List. Industria națională generează deci libertate națională, dacă privim națiunea în comunitatea mai largă a celorlalte națiuni. De aici, nevoia unui sistem industrial pentru fiecare națiune. Avantajele lui sunt nenumărate.

În primul rând se recunoaște valoare manufacturii-produs finit în cadrul pieței naționale, la care se adaugă efectele pozitive ale dezvoltării sale în raport cu agricultura națională - dezvoltarea forțelor productive materiale și mentale, după cum a reieșit din teorema balanței forțelor

productive.

În al doilea rând, industria națională ține de sistemul de manufacturare care trebuie dezvoltat numai prin protecție națională și deci prin intervenția statului. Toate națiunile care au atins stadiul de națiuni manufacturiere pot crea o industrie națională. Totuși, pentru a stabili o industrie, o nație "trebuie să acționeze, să ofere înlesniri, dar în același timp să se și protejeze". În alte condiții, cum ar fi cele ale liberschimbismului, o industrie națională sau o întreprindere industrială va fi totdeauna distrusă de industria țării celei mai dezvoltate economic. De aici nevoia de protecție față de țările mai dezvoltate economic, atunci când se pune problema întemeierii unei industrii naționale.

În al treilea rând, sistemul industriei naționale este întemeiată pe ideea de națiune, pe care o privește ca pe o entitate colectivă, luând totdeauna în considerare interesul național în condițiile cele mai avantajoase ale satisfacerii lui, continuă List.

În condițiile în care intră în relații de schimb pe piața internațională două națiuni dintre care doar una are un nivel înalt de dezvoltare economică, este foarte clar că cea mai înapoiată va pierde în mod necesar din rata de schimb, care operează în favoarea celei care posedă un sistem industrial mai bun. Cazul cel mai relevant pentru situația descrisă de List este cel al relației dintre Anglia și Germania pe piața internațională, înainte de mijlocul secolului trecut. Germania se afla atunci într-o poziție de netă inferioritate în relațiile de schimb, în raport cu ceea ce List numea "puterea insulară" și puterile continentale. Evident este vorba despre Anglia pentru primul caz, de Franța și SUA pentru cea de-a doua categorie. Nici una dintre ele nu a ajuns la o asemenea putere pe piața internațională decât în urma unor politici protecționiste care au permis întemeierea unei industrii naționale competitive, care să le permită să intre în raporturi comerciale relativ avantajoase între ele. Este la fel de adevărat însă că toate aceste puteri intră în raporturi de schimb de inechivalenți cu țările insuficient dezvoltate industrial, de pe urma cărora câștigă prin rata de schimb reieșită din importul de materii prime pe care le manufacturează în serie și care le permite reîntoarcerea pe aceeași relație de schimb cu produsul manufacturat cu mult mai scump decât materia primă pe care trebuie să o ia din nou în ciclurile diferite de comerț. Pentru List, singura soluție ca Germania să iasă din starea economică de înapoiere și să apară ca agent economic competitiv pe piața de schimb la nivel internațional este protecția pieței naționale și organizarea unei uniuni comerciale a tuturor germanilor, pentru că "o națiune nu mai este nimic astăzi fără o politică comercială viguroasă." În condițiile în care la un moment dat exportul de manufactură dinspre Anglia spre Germania depășea de 10 ori pe cel făcut de Anglia pentru coloniile din Estul îndepărtat, singura soluție pentru supraviețuirea Germaniei ca mare putere politică era protecția și politica comercială de tip neoliberal. Doar în aceste condiții Germania va putea deveni și o mare putere politică, arbitrând relațiile dintre țările din estul și sud-estul Europei.

Ambițiile imperiale ale Germaniei au fost satisfăcute. Un regim protecționist și o politică bine așezată în cadrele neoliberalismului au făcut din Germania unită de mai târziu un partener economic redutabil pentru marile puteri ale vremii. Asta nu și pentru vecinii săi din estul Europei, evident. Convenția de navigații de mai târziu cu România este un exemplu de politică imperială făcută de o putere economică față de o țară agricolă. Ea trecuse prin această etapă necesară a protecționismului economic întru construcție, care făcuse din ea partenerul egal al superputerilor economice pe piața mondială. Și asta în mai puțin de jumătate de secol! E adevărat, cu un "cancelar de fier" la comandă.

NOTE. PUNCTE BIBLIOGRAFICE DE REPER. INFORMATII SUPLIMENTARE

- List, Friedrich, *The National System of Political Economy*, Longmans, Green and Co., London, 1922

CURS 13

ZELETIN ȘI FORMA ÎNCHEGATĂ A NEOLIBERALISMULUI ROMÂNESC

Străduințele teoretice ale gânditorilor romani care s-au constituit în spațiul liberalismului ca doctrină generală se vor încorpora în anii '20 ai secolului nostru în două opere fundamentale care sunt tot atâtea contribuții românești la doctrina neoliberală. Mai mult, aceste contribuții stau sub semnul unei filosofii neoliberale pe care Zeletin o va construi pas cu pas în *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric* (1925) și *Neoliberalismul* (1927).

Teza de bază pe care își construiește Zeletin doctrina neoliberală este aceea că istoria omenirii a cunoscut mai multe faze de evoluție, privită din perspectiva practicilor și instituțiilor social-politice și economice care stau sub incidența principiilor și valorilor de tip liberal. Prima fază este cea a *mercantilismului*. Cea de-a doua este cea a *capitalismului industrial*, în care se pun bazele noii clase burgheze și a structurilor politico-economice de tip liberal. A treia fază este reprezentată de apariția *oligarhiei financiare* și a capitalului bancar, această din urmă fiind faza neoliberalismului.

Istoria dinspre liberalism de tip mercantilist către neoliberalismul despre care vorbește Zeletin în România are un agent social-istoric fundamental: burghezia. În cazul românesc însă Zeletin este pus în fața unei nevoi serioase de demonstrație teoretică și istorică pe care probabil nu ar fi insistat dacă în epocă nu existau curente de idei ce se opunea declarării burgheziei române ca agent istoric cu rol constructiv în societate. Teza cea mai serioasă căreia trebuie să facă față Zeletin este cea referitoare la burghezia română ca "plantă exotică de import". Aceasta pe de o parte. Pe de altă parte, construcția argumentativă a lui Zeletin trebuie să fie extrem de clară și de precisă la nivelul analizei istorice pe care o construiește prin urmărirea procesului de evoluție al burgheziei române încă de la Pacea de la Adrianopol (1829), când vasele străine pătrund la gurile Dunării pentru transporturi de cereale românești, imediat după dispariția monopolului turcesc asupra comerțului Principatelor române. Să-l urmărim pe Zeletin în analiza evoluției și rolului istoric ale burgheziei române. Începem cu definiția acestui agent istoric fără de care evoluția economică și politică a României nu ar fi fost posibilă, după cum afirmă Zeletin.

1. Zeletin și burghezia: marxistul oligarhic sau neo-liberalul?

Zeletin definește structura clasei burgheze după același model triadic prin care urmărește evoluția capitalului și ale formelor de capitalism deopotrivă. Pentru el burghezia este "acea clasă care se ocupă cu valori de schimb, adică cu mărfuri; prin aceasta ea se deosebește de acele clase care produc pentru satisfacerea nevoilor proprii, cum au fost multă vreme, și în bună măsură au rămas și astăzi, paturile agrare. La nivelul structurii sale ocupaționale, burghezia cuprinde industriașii - cei care produc mărfurile; negustorii - cei care le pun în circulație; bancherii - cei care ajută cu mijloace bănești atât industria cât și circulația. Aceste trei categorii sociale alcătuiesc clasa capitalistă, definită, la rândul ei, prin posesiunea asupra capitalului.

Dezvoltarea istorică nu cunoaște însă - spune Zeletin - doar o clasă burgheză, ci și o societate burgheză, creată de această pătură socială după nevoile ei proprii, căci nevoia de a extinde și a opera cu valori de schimb a făcut ca această clasă capitalistă să-și creeze o orânduire socială permisivă tipurilor de activitate pe care ea le desfășoară. Astfel de activități de schimb de diferite forme și tipuri nu se pot desfășura însă decât acolo unde există libertate de mișcare pentru persoanele care iau parte într-o astfel de interacțiune economică. De aceea, spune Zeletin, "oriunde apare burghezia și cu ea schimbul, apare în mod neînălțurat și

corolarul acestuia: libertatea”. Un astfel de principiu care întemeiază raporturile de schimb însă a trebuit să-și creeze propriile condiții de operaționalitate. De aceea, clasa care promovează o asemenea formă de relații economice a trebuit să revoluționeze o întreagă orânduire socială, pe care s-o facă compatibilă cu propriile interese. Pentru a pregăti schimbul pe un teren de nestăvilită dezvoltare, ea a fost silită să refacă întreaga organizare socială: să desființeze privilegiile și să declare pe toți oamenii drept persoane libere și egale. Astfel au luat ființă societățile burgheze, a căror caracteristică este libertatea în toate formele de manifestare ale vieții obștești. De aceea partidele burgheze, organe de luptă politică ale clasei mânătoare de marfă, și-au luat numele de partide liberale, iar ideologia burgheză este cunoscută îndeobște sub numele de liberalism.”

Vorbind despre originile burgheziei europene, Zeletin le identifică în impulsul venit din Orient pentru participare la schimburi economice cu Asia, în urma primelor cruciade, la începuturi structura ei fiind alcătuită din meseriași organizați în bresle la orașe. În această primă fază burghezia incipientă nu produce pentru capitalizare, ci pentru acoperirea propriilor nevoi (sec. XI-XIV). Noul mânător de marfă, capitalist în sensul pe care-l folosește Zeletin, apare abia în secolele XV-XVI, când se produce “cea mai mare revoluție în dezvoltarea burgheziei: nașterea capitalismului”. El se definește prin scopul explicit sau implicit pe care-l atribuie muncii sale de producție sau de schimb: creșterea la infinit a unei sume de bani, a capitalului, cum spune Zeletin. Apariția acestei clase de producători și negustori înlocuiește mica burghezie, leagănul producției de mărfuri și al afacerilor capitaliste mutându-se din spațiul latin și din zona mediteraneană în zonele nordice ale Europei. Dacă leagănul micii burghezii fusese Italia, Spania, Portugalia, burghezia capitalistă apare în spațiul germanic, în Olanda, de unde iradiază în Franța și Anglia, “exportată” fiind apoi în America și Germania.

În încercarea de a demonstra că spațiul românesc intră sub incidența acestei filosofii propuse pentru apariția capitalismului, Zeletin preia ipoteza lui Werner Sombart referitoare la apariția capitalismului în secolele XV-XVI în Europa de Vest: capitalismul a apărut prin migrația evreilor din sudul spre nordul Europei (W.Sombart, *Die Juden und das Wirtschaftsleben*, 1911). Obligați să fugă, de exemplu, de persecuțiile noii puteri politice rezultate din unirea Castiliei cu Aragonul, mișcarea acestora a însemnat în egală măsură o mișcare de capital dinspre Peninsula Iberică înspre părțile nordice ale Europei. Astfel, după Sombart, evreii sunt întemeietorii ordinii de tip capitalist, prin această mișcare a capitalului. Lăsând la o parte admirația autorului pentru acești “pionieri ai civilizației moderne” - “ca soarele trece Israel peste Europa: unde el ajunge, acolo țâșnește o viață nouă; de unde el pleacă, acolo putrezește tot ceea ce înflorise până atunci”, Zeletin observă că originile burgheziei române sunt legate de activitatea economică de tip cămătăresc, practică în țările române de evreii a căror activitate cămătărească “a desființat vechea noastră boierime”. O astfel de acțiune însă nu pare a fi condamnată de Zeletin. Dimpotrivă, în această perioadă de conflict între cămătarii evrei și boierimea română, se pun bazele trecerii la “actuala organizare modernă”, tocmai prin acest agent economic evreiesc ce poate fi identificat cu mica burghezie pe care o întâlnim în Occident între secolele XI-XIV.

Semnul noului tip de civilizație este, după Zeletin, schimbarea rațiunii productive a agentului economic: trecerea de la producția breslelor care lucrează pentru trebuințele personale, la faza producerii pentru capitalizare. Ideea interesantă pe care o introduce Zeletin constă în faptul că o astfel de schimbare de faze de economie și civilizație aduce cu sine un pas înainte în evoluția ideii de libertate. Se întâmplă acum o evoluție corespunzătoare la nivelul ideii de libertate, în sensul că avem de-a face cu o trecere de la libertatea micii burghezii - o “libertate între zidurile orașului”, la libertatea individuală, ca “bun obștesc și natural al oricărei făpturi umane”. Nașterea capitalismului duce astfel la evadarea dreptului de mișcare din cadrele definite de privilegii și transformarea lui într-un “drept al omenirii întregi”: “Și în orice colț al pământului, capitalismul duce cu sine aceeași evanghelie a libertății și

umanității, născută din nevoile schimbului”. Citarea lui Marx din volumul II al *Capitalului* nu este întâmplătoare în argumentul lui Zeletin privind schimbarea de epoci economice care aduce cu sine civilizație nouă, atât sub aspectul relațiilor sociale, cât și sub aspectul bazelor politice: “În organizarea capitalistă producția se caracterizează prin aceea că nu produce decât marfă; acest caracter decurge... din faptul că aici munca însăși apare ca o marfă, muncitorul vânzându-și munca sa”.

Zeletin preia de la Marx ideea de libertate care se regăsește în formula concretă a muncitorului liber să-și vândă pe piață forța de muncă. Să-l acuzăm oare de marxism pe Zeletin? Din felul în care folosește ideea lui Marx aici reiese, mai degrabă, contrariul. De la premisa marxistă fundamentală potrivit căreia muncitorul se desparte în capitalism de munca sa, care devine o marfă pe piață, iar proprietarul mijloacelor de producție se desparte de uneltele producătoare interpunând între el și acestea muncitorul pe care-l exploatează, Zeletin analizează nu exploatarea și alienarea muncitorului, ci ideea de libertate. El plasează astfel discuția la nivelul relațiilor de producție libere de tip capitalist, deosebite fundamental de cele de tip precapitalist, în care proprietarul își putea îngădui să nesocotească libertatea altora, din pricina faptului că acesta lucra singur, cu uneltele și cu materialul propriu. Acuzația de marxism pe care o făcuse, mai în glumă, mai în serios Șerban Voinea în *Marxismul oligarhic* (1927) și pe care o reia Cristian Preda în studiul introductiv “Zeletin nu a fost liberal, ci marxist” la ediția care cuprinde cele două cărți fundamentale ale lui Zeletin, cred că este nefondată.

Cea mai bună soluție pentru a produce un argument în acest sens ar fi să dăm cuvântul chiar autorului. Să-l lăsăm pe Zeletin deci să ne explice cât de marxist este:

”Astfel capitalistul, dacă vrea să aibă muncitori liberi, trebuie să desființeze iobăgia și să creeze raporturi libere. Ceea ce și face. (...) De la nașterea capitalismului situația se schimbă cu desăvârșire: de astă dată burghezia nu mai cerea libertate pentru ea singură, ci pentru toată lumea; ea nu mai lupta în numele ei propriu, ci în acela al omenirii îngenuncheate, pe care o chema la viață liberă. Astfel începe era revoluțiilor burgheze, o eră de idealism umanitar, de optimism social și idealism fără margini. Nu mai era vorba atunci de a restrânge autoritatea principilor, dobândind privilegiile liberale pentru câteva orașe, ci de a sfărâma orice privilegiu, întronând regimul libertății universale.” Ideile liberale ale revoluției franceze, spune Zeletin, nu ar fi avut șansa acreditării în spațiul românesc dacă acest import ideologic n-ar fi fost pregătit de o “revoluție de fapt”, regăsită în ceea ce autorul numea “trecerea la faza mercantilistă” în istoria capitalismului. Eticheta de marxist apare, probabil, în acest context legată de faptul că Zeletin ia relațiile de schimb drept substratul economic care a făcut posibilă acreditarea și încolțirea ideologiei liberale - libertate, proprietate, persoană - în Principatele române. Identificarea lui cu Marx însă este eronată, căci Zeletin merge acolo unde Marx n-a avut curajul să meargă, ducând ideea separării muncitorului de forța de muncă - fapt ce creează exploatare la Marx, către ideea de libertate, care este fundamentală în ideologia liberală.

Prefacerile economice în formula dezvoltării relațiilor de schimb într-o fază a mercantilismului și revoluția economică pe care epoca o poartă cu ele apar în spațiul românesc drept rezultatul expansiunii economice a Angliei. De relațiile de schimb cu Anglia leagă Zeletin nașterea burgheziei române, pe care o tratează în directă conexiune cu apariția capitalismului. În fond, dacă punem problema în termenii relației de determinare, la Zeletin capitalismul apare ca urmare a activității economice, și se dezvoltă apoi prin nevoile economice și politice ale acestui agent istoric - burghezia capitalistă. Ca și capitalismul deci burghezia străbate trei faze deosebite. “Trinitatea capitalistă” alcătuită din capitalul comercial, cel industrial și cel financiar dă naștere, în funcție de predominanța fiecărei forme de capital în epocă, la trei tipuri de burghezie: burghezia mercantilistă, în epoca predominării

capitalului comercial; burghezia industrială, creează liberalismul, prin predominarea capitalului industrial; burghezia de bancă este rezultatul absorbției ambelor forme de manifestare ale capitalului și este caracteristică fazei imperialismului financiar, cu care pare se încheie evoluția capitalistă.

Toate aceste forme pe care le îmbracă agentul istoric numit burghezie sunt strâns legate de ideea de libertate. Liberalismul, ca și concepția libertății individuale fiind o creație pur modernă, viața democratică modernă este rezultatul direct al liberalismului economic. Din nou apelul la fundamentele economice ale unei orânduiri sociale. Să fie Zeletin marxist?

La nivelul prejudecăților și tiparelor analitice, poate. În realitate, acesta vorbește de cu totul altceva. Marx analiza libertatea pe piața de muncă ce ne duce către exploatare. Zeletin vorbește despre libertatea economică ce creează o democrație întemeiată în ideologia liberală.

Analizând procesul de dezvoltarea al burgheziei, Zeletin propune metafora unei expansiuni în formula cercurilor concentrice care se extind progresiv: de la marginea orașelor unde a creat centre de libertate și civilizație, burghezia “se revarsă la sate, le eliberează de iobăgie, le organizează la fel cu orașele, distruge orice fel de provincialism, aruncând astfel temeliiile statelor moderne. Orașele medievale au fost opera micii burghezii, iar statele naționale moderne sunt opera burgheziei în faza de tinerețe a capitalismului. Luptele pentru unitate națională înfățișează expansiunea burgheziei de la orașe în întreg cuprinsul, unde locuiesc frați de același neam”. Dar expansiunea burgheziei nu se oprește la acest din urmă cerc. Un altul mai larg este cerut de însăși producția de mărfuri, căci ea deschide căile de comunicare și de schimb între națiuni, marfa burghezului ducând cu sine ideile de libertate, egalitate și umanitate. Țările române sunt în acest sens doar cazul particular aflat sub analiză, care confirmă această regulă de evoluție. Crearea burgheziei românești devine astfel, ca și în cazul general prezentat de modelul filosofic evolutiv al lui Zeletin, rezultatul unei presiuni făcute de mărfurile și burghezia străină la gurile Dunării. Și în spațiul românesc, ca și în alte spații socio-economice, burghezia a luat naștere urmând cele două faze de formare ale oricărei burghezii naționale. Prima fază este “smulgerea” ținutului în care a intrat din “repausul său secular” și aducerea lui în relații de comerț tot mai largi. După o perioadă de adaptare și de educație în sensul normelor și valorilor de schimb de tip mercantilist, națiunea intră în a doua fază de evoluție capitalistă, în care burghezia națională formată în prima perioadă luptă împotriva burgheziei străine, respingând “cu foarte puțină reverență” vechii educatori: națiunea “cotropită” își cere astfel dreptul la existență de sine stătătoare, întemeiat în “îndeajunsa stăpânire a meșteșugului comerțului și al industriei”. Astfel, luând în discuție cazul românesc, “Istoria burgheziei române este repetarea istoriei oricărei burghezii”, spune Zeletin. Cum a apărut, totuși, burghezia română, aproape că suntem tentați să-l întrebăm acum pe Zeletin?

2. Cum apare burghezia română?

Mergând pe modelul explicativ al lui Sombart din *Der moderne Kapitalismus* (1902) Zeletin plasează originea burgheziei române în situația concretă a relației dintre o țară puternic dezvoltată industrial și una cu economia centrată pe agricultură. Pe acest model el găsește originile burgheziei române în intrarea spațiului economic românesc sub influența capitalismului străin, imediat după Tratatul de la Adrianopol, care elimina prin al său articol 5 monopolul economic al Porții asupra Principatelor: “...ele (Principatele) se vor bucura de liberul exercițiu al cultului, de o siguranță desăvârșită, de o administrație națională neatârnată și de o deplină libertate a comerțului”. În aceste condiții noi, așa cum burghezia europeană și-a făcut începutul în influența Orientului după cruciade, burghezia română își află începutul în umbra burgheziei engleze: “Trebuie să stabilim de la început faptul istoric -

care nu a rămas fără urmări politice la începutul vieții noastre moderne - că burghezia engleză este aceea care a sfărâmat zidurile dintre Principatele române și Apusul european. Anglia avea nevoie de cerealele noastre, căci grâul american și australian nu aveau în întâia jumătate a veacului XIX însemnătatea pe care a câștigat-o mai târziu. De pe la 1820 comerțul englez pătrunde în mod viguros spre Orient, anume către Odessa, iar de aici agenții săi se răspândesc în toate ținuturile învecinate. Pe la 1830-1840 experții englezi sunt trimiși în regiunea dintre Dunăre și Marea Neagră spre a-i cerceta capacitatea de producție”. După cum ne spune Xenopol în *Studii economice*, rapoartele lor entuziaste deschid tratativele Angliei cu Constantinopolul, războiul Crimeei deschizând mai apoi și el drum produselor britanice marfă-finită, schimbate pe materii prime - cereale, în special, la gurile Dunării. Astfel, comerțul austriac pierde concurența cu cel englezesc, în timp de 7 ani numărul vaselor englezești care acostau la gurile Dunării ridicându-se de la 10 la 219 (1840-1847), făcând acum concurență produselor de bumbac, fier, etc. venite dinspre Austria și Lipsca, după cum ne spunea N.Șuțu în *Notions statistiques sur la Moldavie* (1840).

Contactul cu o civilizație capitalistă și cu o burghezie străină determinată la a-și spori relațiile de schimb și bogăția, a dus la o activare a producției românești de cereale, suprafața cultivată mărindu-se de 5 ori în scurtă vreme. Influența spiritului capitalismului se regăsește în creșterea impresionantă a numărului de vase acostate pentru transportul de cereale în porturile Brăila și Galați. Astfel, dacă în 1831 abia dacă era grâu cât să se poată încărca două vase pentru comercializare, în 1837 “se aflau în portul Brăila peste 300 de vase și al Galaților peste 400 pentru încărcarea de cereale și alte produse. Sfărâmându-se cătușele cu care monopolul menționat strivise viața ambelor porturi române, ele au mers prosperând din ce în ce”, citează Zeletin din specialiștii vremii, construindu-și argumentul pentru racordarea procesului de formare al burgheziei române la modelul general de apariție a burgheziilor naționale. Sombart și List sunt predecesori care susțin un astfel de model teoretic.

Prin acest argument Zeletin se ridică împotriva celor care au văzut revoluția burgheză în Principatele române identificabilă cu Revoluția de la 1848. Fără a ridica probleme teoretice referitoare la conceptul de revoluție, Zeletin plasează revoluția burgheză română în această perioadă de prefaceri economico-sociale din faza mercantilistă de dezvoltare a capitalismului. Revoluția este pentru Zeletin un proces îndelungat de prefacere care ține aproape un secol. De altfel, nu întâmplător el vorbește despre 1918 ca despre momentul în care au fost înlăturate “ultimele rămășițe ale regimului nostru agrar feudal”, ca moment ce duce revoluția burgheză română spre încheiere. Conceptul nu mai pare acum folosit în mod abuziv, pentru că el se aplică unui secol de trecere progresivă de la feudalism la capitalismul cu rânduiriile lui radical diferite față de epoca agrară. Factorul revoluționar este la început schimbul, care ruinează producția de tip feudal. O dată dizolvată vechea producție agrară, revoluția economică aduce cu sine o revoluție politică - instituții liberale cerute de tipul de raporturi economice bazate pe schimb și nevoia unui nou statut al persoanei în așezământul politico-social. Spre deosebire de revoluția economică, revoluția politică este o mișcare rapidă, cu schimbări bruște, în care se înfruntă grupul conservator cu noul grup economic ce-și apără privilegiile și caută maximizarea acestora în interesul propriu. Dizolvarea clasei conservatoare a fost înlesnită de existența anterioară a unei fracționări în chiar cadrul acesteia. Boierimea mică fusese înlăturată de marea boierime de la sistemul de privilegii și funcții, revoluția economică nefăcând altceva decât să adâncească sciziunea. Într-o astfel de situație conflictuală, fracțiunea micii boierimi devine o clasă separată de cea a boierilor mai conservatori, ea fiind purtătoarea ideilor liberale venite din Franța încă înainte de începuturile revoluției economice. Noua clasă politică acaparează și folosește ideile de libertate și egalitate ale Revoluției franceze și le aplică în plin ev mediu românesc. E adevărat, spune Zeletin, prin felul în care a aplicat aceste idei și le-a transformat într-o armă de luptă, mica boierime românească seamănă cu câinele din fabulă: eu voi egalitate, dar nu pentru cei mici, căci aria de aplicabilitate a acestora nu era lumea socială ca întreg, ci doar

propriul spațiu de mișcare. Ea se opune astfel unei clase autentice burgheze, care vrea libertatea și egalitatea tuturor, fără nici-un privilegiu. Acestea sunt argumente pentru teza fundamentală cu care Zeletin se opune rivalilor teoreticieni, potrivit cărora burghezia română este de obârșie străină. El consideră că abia când apar semnele mercantilismului, mica boierime se transformă în agent liberal, cu revoluția de la 1848 ideile liberale căpătând înțelesul lor autentic în Principate. Avem deci la 1848 o clasă burgheză în formula unor agrarieni comercializați, dominați de interesele negoțului. Astfel se constituie în spațiul românesc agentul liberal, spune Zeletin, apelând la autoritatea unui Xenopol: originile mișcării noastre liberale sunt de căutat “tot în sânul boierimii și s-a alcătuit din acei boieri care aveau alte idei și *alte interese* (s.a.) decât partidul boierilor conservatori”.

După 1848 procesul de naștere al burgheziei române se confundă cu procesul de regenerare națională, de alcătuire a statului român modern și neatârnat. Dar, spune Zeletin, acest proces ce se desfășoară la două nivele diferite este direct legat de influențele capitalismului străin care, organizat de astă dată, se regăsesc în sprijinul statelor apusene, toate acestea demonstrând victoria capitalismului apusean în spațiul românesc. Influența capitalismului occidental nu este numai una de tip național, ci este dublată de una socială. “Vechiul comportament al deținătorilor de bani români” orientat spre consumul de lux trebuia “sfârșit” iar ridicarea țăranimii era necesară pentru apariția și dezvoltarea unei piețe de desfacere pentru burghezia apuseană. Acesta ar fi unul dintre motivele pentru care Zeletin consideră că statele apusene au dorit să intervină în afacerile lăuntrice ale țărilor române, “pe care le iau sub tutelă ca pe orice colonie agricolă a capitalismului, și prin Convenția de la Paris (1858) ele impun desființarea privilegiilor de clasă și cer reforme grabnice pentru îmbunătățirea soartei țăranilor”. Se pun astfel bazele revoluției politice, Unirea din 1859, reforma agrară din 1864 și constituția liberală din 1866 fiind tot atâția pași către ruinarea “clasei reacționare”.

3. Oligarhia economică și capitalismul de camătă

Faza mercantilistă a capitalismului românesc, spune Zeletin, este una a comerțului și a cametei. Aplicată atât la mici producători meșteșugari, cât și la marii proprietari de pământ, camăta este un mijloc sigur de ruinare a acestora, fenomenul adiacent fiind formarea marilor capitaluri. În prefacerile ulterioare ale capitalului și preponderența uneia dintre diversele sale forme în epocă este identificabil și tipul de evoluție politico-economică a Principatelor române. Prima fază a capitalului - cel de camătă și cel comercial, duce la dispariția clasei marilor boieri și a vechilor așezăminte legate de interesele ei. Boierii sunt despărțiți cu ajutorul cametei de temelie economică a puterii lor politice - marea proprietate funciară. După această primă fază distructivă, cu ajutorul capitalului de tip industrial, capitalismul devine constructiv în Principatele române. La nivel politic, reformele cuprinse între 1857-1866 ruinau puterea politică a marii boierimi, noua grupare care controlează politica fiind una de tip revoluționar. Ca și în Apus, profesionalizarea și birocratizarea, centralizarea administrativă și absolutismul, sunt în spațiul românesc fenomene ce însoțesc faza capitalistă a “burgheziei minore”. O putere centrală guvernează ajutată de o oaste de funcționari și militari. Deosebirile pe care le cunoaște spațiul românesc față de modelul apusean stau la nivelul tipului de putere centrală. Monarhia absolută a vestului capătă la noi forma unei *oligarhii liberale*, reprezentată de grupul de revoluționari liberali: “De la 1866 încolo se deschide vârsta de aur a oligarhiei române (...)”, spune Zeletin. Ea a luat ființă din aceeași necesitate istorică ca și absolutismul european din secolele XVII-XVIII. Mai mult, ea a fost reacția de răspuns a societății românești la provocarea mediului social care cerea o putere centrală. În loc de monarhie absolutistă luminată, în țările române a apărut oligarhia. Funcția ei este, ca și a monarhiei luminate din Occident, cea de uniformizare socială și de tutore al

burgheziei, altoindu-se pe procesul de circulație a mărfurilor. Or, asta înseamnă că seria transformărilor încheiată cu Constituția din 1866 nu stă ca ruptură cu trecutul, generatoare de haos social, ci pregătește România pentru era burgheză. Tulburările și haosul acestei perioade în România sunt asemănătoare situației din apusul secolelor XVII-XVIII, rezultate din dizolvarea lumii vechi și înlocuirea ei cu lumea nouă, a civilizației capitaliste.

Oligarhia română și burghezia nu se confundă în aceeași clasă la începuturile mercantilismului românesc. Oligarhia deține puterea politică iar burghezia deține puterea economică (camătă, comerț). Cooperarea dintre acestea este iminentă: oligarhia creează cadrul legislativ pentru dezvoltarea și apărarea intereselor burgheziei. În acest sens ea luă măsuri de întărire a condițiilor de dezvoltare a comerțului cu cereale: dezvoltarea mijloacelor de comunicație, ocrotirea industriei indigene, instituții de credit, unificarea în toate manifestările vieții noastre publice, măsurile protecționismului figurând printre neîmplinirile acestui program de transformare capitalistă a societății românești. Convenția comercială care repunea Austria în situația de prim exportator în România este semnul unei rupturi a capitalismului românesc din sfera de influență anglo-franceză și de apropiere de cel al Europei centrale, revenirea la “părinții fondatori” făcându-se în România abia după 1916. Convenția este ruinătoare pentru capitalismul românesc. La sfârșitul epocii mercantiliste, spune Zeletin, industria românească este ruinată, singurul venit important fiind cel oferit de exploatarea pământului, comerțul cu grâne intrând și el în impas din cauza scăderii prețului european al grâului prin apariția Statelor Unite pe piața mondială.

Soluția pe care o oferă Zeletin acestei situații dezastruoase a agriculturii românești este industria, căci, după cum ne învățase List la mijlocul secolului trecut, “Din două țări care stau în relație de comerț liber, cea care vinde articole industriale domnește, iar cea care nu poate oferi decât produse agricole se supune”, spiritul protecționist nefiind străin oligarhiei românești. Tendința de industrializare era deci o cerință istorică. Ea începe, spune Zeletin, cu anul 1866. Dar procesul de trecere de la o formă de organizare și de gestionare a resurselor naționale la alta va crea confuzie la nivel politic. Instituțiile politice ale democrației - partidele politice românești vor avea în această situație o viață extrem de complicată. Neavând clase pe care să se întemeieze din cauza marilor prefaceri sociale, ele vor rămâne suspendate la nivelul legitimității. Ruptă de baza ei socială, noua clasă politică nu poate lua decât forma oligarhiei financiare. Partidele politice și marea finanță devin încet-încet un tot unitar. Iar “*Supremația Marii Finanțe este rezultatul întregii noastre evoluții economico-istorice și când își va îndeplini rolul ei istoric de a dezvolta și organiza producția națională va dispărea de la sine (s.a.)*; atunci va naște ea singură moștenitorii care sunt chemați să-i ia locul. “ După 1875 a fost clar pentru cea mai mare parte a teoreticienilor și oamenilor politici că singura soluție pentru dezvoltarea societății românești era *protecționismul vamal*. Încet, dar sigur, spre neoliberalismul protecționist deci.

De altfel, după modelul teoretic al lui Zeletin, burghezia română și capitalismul românesc intraseră deja în faza industrialismului, iar legile de protecție care au apărut la sfârșitul anilor '80 ai secolului trecut dovedesc o astfel de angajare politico-economică a României. Prima perioadă a acestei etape de dezvoltare economică va fi însă martora schimbării Metropolei. Apusul englezesc ce dăduse naștere burgheziei române va fi înlocuit acum cu Imperiul german, care moștenește astfel rolul de metropolă capitalistă a României, deținut de Marea Britanie în perioada “renașterii naționale”. Dar pasul decisiv în procesul de schimbare a metropolei se produce abia în deceniul al nouălea al secolului trecut: “Germania ajunse repede izvorul nostru de bani și de marfă, banca și uzina României; de la 1880 și până la 1894, ea varsă aproape în fiecare an sume de bani guvernelor române în valoare totală de peste un miliard, așa că în acest din urmă an 3 părți din datoria noastră publică sunt deținute de marea finanță germană. Exportul mărfurilor germane spre România crește, de asemenea; el ocupă nu mai puțin de 60-70 000 lucrători germani. Această invazie de bani și mărfuri germane trebuia să influențeze și direcția exportului nostru; grâul român, singurul

mijloc de seamă cu care țara noastră plătește banii și mărfurile străine, își luă drumul spre piețele Germaniei, a cărei putere de absorbție creștea mereu, potrivit cu creșterea curentului de bani și mărfuri ce ea îl revărsa spre noi: în 1893 ea ne cumpără grâu în valoare de 127 milioane lei, pe când numai cu doi ani mai înainte grâul român, exportat în Germania, se ridicase abia la 9-12 milioane”, observă Zeletin, confruntând statistici ale vremii.

O astfel de reorientare a burgheziei române aduce cu sine căutări de sprijin politic în capitalismul german și austriac, axa Berlin-Viena moștenind rolul centrului Paris-Londra. Cucerirea economică a Germaniei atrase după sine și cucerirea politică, urmată de cucerirea culturală “uimitoare”, dacă luăm în seamă diferențele de temperament, limbă, mentalitate dintre cele două țări.

În umbra Metropolei, chiar dacă axa de dependență schimbată, România se înscria în procesul de evoluție a ideii de libertate. Așa reiese din scrierile lui Zeletin. Ce ne spun curentele de gândire conservatoare sau social-democrate ale epocii? Junimismul întâi.

4. Zeletin versus Maiorescu și Eminescu: critica junimistă a așezărilor liberale

Ca teoretician, Zeletin trebuie să facă față unui curent cultural conservator în epocă: junimismul cu a sa teorie a formelor fără fond, pe care o condamnă ca fiind “mai degrabă o stare de spirit, decât o teorie”, reluând analizele lui G.Ibrăileanu din *Spiritul critic în cultura românească* (1909). El consideră că formele fără fond sunt emblema unei teorii abstracte al cărui principiu este continuitatea istorică și evoluția treptată, principiu pe care Maiorescu, zice Zeletin, îl prezintă ca “mod de a gândi” al junimiștilor și-l socoate de origine engleză. Să vedem câtă dreptate are Zeletin?

După Zeletin, teoria formelor fără fond este o construcție abstractă, a cărei propoziție de bază este aceea că societatea românească a comis un “păcat față de un adevăr general stabilit de știința străină: prin introducerea așezămintelor burgheze, România a rupt legătura cu propriul trecut.” Pentru Maiorescu, cei care au făcut un astfel de păcat sunt “plebea de sus”; pentru P.Carp, sunt “elementele bugetare”; pentru M.Eminescu și S.Mehedinți, sunt “proletari ai condeiului înstrăinați de neam”, iar pentru C.Rădulescu-Motru sunt “politicieni interesați”. Toți acești politicieni au creat o pseudo-civilizație ce s-a ridicat și consolidat pe spinarea țărănimii. Burghezia, despre care Zeletin vorbește în termeni de agent istoric cu rol constructiv în destinul național al românilor, este caracterizată de Eminescu în termeni de “expoliatori fără neam și țară”. Mai mult, clasa politică pe care Zeletin o vede în formula oligarhiei financiare cu are un rol pozitiv în istoria reconstrucției României, devine pentru Eminescu o clasă a “scursorilor Levantului și Fanarului” care participă la un proces de *selecție negativă* al cărui rezultat este spolierea țării și blocarea accesului elementelor românești la managementul resurselor naționale.

Această clasă burgheză pe care Zeletin o vede ca agent istoric al modernizării în România, este pentru Eminescu “pătura superpusă” care participă în mod direct la periferializarea României. Agentul liberal a dat deci, în viziunea lui Eminescu, o clasă politică și economică ce joacă un rol exclusiv negativ pentru organizarea și economia României. Ei sunt acei “patrioți de otel”, care sunt interesați în folosirea funcțiilor publice pentru propriul interes.

Conceptul eminescian de *pătură superpusă* strânge sub sine o mulțime de alți termeni analitico-explicativi și se aplică într-o concepție generală asupra relației dintre elita politică și lumea socială. Este vorba de o interacțiune de tip deviant dintre cei doi agenți ai relației, aceasta fiind explicată la rândul ei de contribuția fiecărui individ la munca națională. Orice relației de muncă, zice Eminescu, face obiectul unei analize în termenii de *profit-consum* și *muncă-participare*. Ecuația normală a acestei relații este aceea în care ambii agenți participă în egală măsură cu *consum-muncă* și dobândesc *prinos-profit*. *Pătura superpusă* este acel tip de elită politică ce participă la relația de mai sus doar în formula însușirii prisosului rezultat

din munca socială națională, fără a plăti acest prinos cu o muncă echivalentă valorii însușite. Asta pe de o parte. Pe de altă parte, *prisosul* obținut de pătura superpusă este consumat într-un comportament și consum de lux (concept devenit celebru după teoretizarea de mai târziu a lui Th.Veblen) sau ia drumul băncilor străine. Condiția esențială a *relației normale* dintre cei doi agenți este aceea ca prisosul muncii sociale să fie investit în "*înlesniri de civilizație*", care ar face munca țărănească mai lesnicioasă și mai productivă. Lucru care, evident, nu se întâmpla în România anilor optzeci ai secolului trecut, când scria Eminescu. Atât despre Eminescu. Dar, nu cumva putem găsi în teoria *păturii superpuse* o relație de un anume gen cu teoria elitelor la Pareto? Eu aș zice că este între ele o relație de tipul gen-specie, *pătura superpusă* fiind nimic altceva decât elita politică a lui Pareto (Traite de Sociologie, vol 2) într-o formulă specială analizată: "*pătură superpusă, neistorică, imigrată de curând prin orașe, din care se recrutează partidul roșu...*", cum spune Eminescu. Ea are o compoziție etnică eterogenă (greci, evrei, români, etc.) iar Eminescu vorbește despre toți acești "*patrioți de oțel*" ca despre o elită politică degradată, tulbure, artificială, pusă în imposibilitatea de a gestiona cum trebuie resursele naționale, pentru că pornește totdeauna de la propriul interes, în acel *comportament politicianist* pe care ni-l va defini Rădulescu-Motru la puțină vreme după ce scria Eminescu în *Timpul*. Cred că este clar faptul că *pătura superpusă* este specia genului reprezentat de teoria elitelor a lui Pareto, în sensul că ea se referă la seria de cazuri în care elita politică națională nu este rezultatul unui proces de selecție pozitivă, de tip meritocratic. Faptul că ea are, pe vremea lui Eminescu, o structură etnică bogată în elemente ne-românești este o simplă întâmplare. Trebuie precizat că teoria păturii superpuse n-are legătură cu compoziția etnică a elitei politice. Ea este un instrument teoretic cu care se pot măsura anumite tipuri de fenomene social-politice.

Astfel de analize și teorii rămân însă fără valoare pentru Zeletin, căci teza lui fundamentală este aceea că istoria nașterii României moderne este istoria dezvoltării capitalismului și, deci, a apariției și dezvoltării burgheziei în procesul tristadijal despre care am vorbit: mercantilism, industrialism, finanțism. E adevărat, burghezia este clasa noastră stăpânitoare. Dar rolul și menirea ei este legitimă pentru că ea este agentul istoric ce a creat România modernă. (17) Am văzut cum au apărut "zorii capitalismului" în România și agentul istoric ce a forțat evoluția în sens capitalist a țării. Vom urmări acest secol de liberalism românesc prin prisma doctrinei neolibérale pe care o propune Zeletin în lucrarea *Neoliberalismul* (1927). Nu înainte însă de a prezenta încă o critică serioasă în epocă a teoriei lui Zeletin privind rolul și destinul burgheziei românești. Ne referim acum la marxistul economiilor periferice: Dobrogeanu-Gherea.

NOTE. PUNCTE BIBLIOGRAFICE DE REPER. INFORMATII SUPLIMENTARE

- Stefan Zeletin, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, Editura Cultura Națională, București, 1925; vom cita în continuare din ediția apărută împreună cu *Neoliberalismul* la Editura Nemira în colecția "Cărți fundamentale ale culturii române", studiu introductiv Cristian Preda, note bio-bibliografice C.D.Zeletin; p. 66, 66-67, 68. 70-79, 145-146, 100-114, 193-194, pp. 160-161, 252; pentru critica pe care o face poporanismului vezi pp. 252-256; pentru critica socialismului românesc a lui Dobrogeanu-Gherea vezi pp. 257-260. Oricare ar fi criticile aduce spiritului românesc al vremii, Zeletin susține că ele nu au un temei științific real, fie prin exagerare, fie prin analiză parțială, fie prin caracterul lor abstract. Astfel, după acesta, "...studiile psihologice ale reacțiunii au pus în lumină numai elementele agrare ale sufletului nostru, nefiind în măsură să descopere elementele burgheze; dar acestea există.". ele se pot regăsi în ideologia burgheză română care poate fi regăsită

în procesul de renaștere națională a românilor. Ideologia burgheză este, în fapt, necesitate istorică, și ea creată de necesitatea dezvoltării capitaliste la care ne-a împins condiția de periferie a Apusului. E adevărat, spune Zeletin, ideologia burgheză nu a devenit încă “ stare sufletească limpede” sau principiu de gândire, fiind mai degrabă “o pârghie subconștientă de acțiune”. “Revoluția sufletească” a românilor rămâne o problemă de viitor și va apărea atunci când “revoluția economică” a României se va fi desăvârșit. În ceea ce privește “cultura critică” sau “reacționară”, ea nu este pentru Zeletin decât “răzvrătirea elementelor medievale ale sufletului nostru împotriva orânduirii burgheze” pe care capitalismul străin a adus-o cu sine și a condiționat-o în mod necesar.

- Zeletin, Ștefan, Burghezia română. Originea și rolul ei istoric, Cultura Națională, București, 1925
- Zeletin, Ștefan, Neoliberalismul. Studii asupra istoriei și politicii burgheziei române, Edit. Revista “pagini agrare și sociale”, București, 1927
- se poate consulta și Zeletin, Ștefan, Burghezia română. Originea și rolul ei istoric. Neoliberalismul, Nemira, București, 1999, studiu introductiv Cristian Preda, note bibliografice C.D.Zeletin

CURS 14

SPECIFICUL GINDIRII LIBERALE ROMANEȘTI ÎN RAPORT CU GINDIREA ȘI PRACTICA LIBERALĂ ALE EUROPEI DE VEST

Această din urmă parte a cursului se propune ca o evaluare a specificului mișcării ideii liberale în spațiul românesc, stabilind trăsăturile și caracteristicile acestui proces, pe de o parte, ale conduitelor agenților istorici implicați, pe de altă parte. Când vorbim despre acești agenți ai asimilării valorilor liberale și ai instituționalizării lor, ne referim la nobilimea scăpătată și mica nobilime implicată în comerțul cu grâne, manufacturierul și micul industriaș de mai târziu, funcționari și clasa politică în dubla sa ipostază de agent politic și agent economic (oligarhia financiară). Așa cum se va observa, comportamentul economic al acestui agent al modernizării diferă fundamental de cel al agentului modernizator apusean.

În cadrul aceleiași perspective de ansamblu asupra liberalismului românesc vom încerca să urmărim efectele sociale ale politicilor liberale, aplicate într-o societate a cărei structură de producție, structură socială, conduită a agenților economici, mentalitate, etc. erau predominant feudale. Conflictul dintre instituțiile liberale importate în procesul difuziunii culturale europene și fondul societății românești era inevitabil. Dintr-un astfel de conflict au rezultat “efectele perverse” ale liberalismului românesc.

Pentru un analist educat în spiritul liberalismului clasic, structura și caracteristicile societății românești din a doua jumătate a secolului trecut, stabilirea și întărirea proprietății private (Reforma agrară din 1864) și a unui cadru legislativ liberal (Constituția din 1866) nu puteau avea decât un efect pozitiv, în sens liberal, asupra dezvoltării societății. Experiența Occidentului, cel puțin, ne-ar îndemna să credem că așa trebuie să stea lucrurile. Aflând însă despre seria de răscoale țărănești izbucnite la aproximativ două decenii de la reforma agrară, analistul imaginat mai devreme ar trebui să-și pună întrebare asupra cauzelor acestor incidente violente care au sfârșit în marea răscoală de la 1907. Despre cauzele lor, despre efectele neașteptate ale legiurilor liberale într-o societate preponderent feudală, despre legăturile lumii țărănești cu așa zisa “țară legală” - lumea în care operau prevederile constituționale, despre fenomene politice și economice caracteristice liberalismului românesc ne vom ocupa și noi în cele ce urmează. Vom începe cu o periodizare a evoluției liberalismului în România.

1. Etape ale liberalismului românesc

Analizând secolul de liberalism românesc putem distinge câteva etape care se impun prin trăsături destul de bine conturate atât la nivel teoretic, cât și la nivelul practicilor social-politice promovate în epocă. Vom observa în această întreprindere de periodizare o mișcare a ideii liberale la nivel ideologic și la nivel instituțional dinspre o formulă *organică*, de liberalism cerut de nevoile de modernizare societală, către un liberalism clasic, ce va sfârși în mod categoric în teorie și politici de stat de tip neoliberal, în sensul pe care l-a acordat Fr. List și teoreticienii români ai celei de-a doua jumătăți a secolului trecut termenului.

1.1. Liberalismul organic (1829-1840)

Această primă perioadă a liberalismului românesc se referă la faza de intrare a societății românești în spațiul rezervat periferiei sistemului mondial modern. Termenul de “liberalism organic” face trimitere la un proces de racordare economică generată de dispariția monopolului Porții otomane asupra comerțului românesc, după Pacea de la Adrianopol din 1829. Nu suntem nici pe departe în situația de a putea discuta despre o politică liberală a diferiților agenți economici sau a structurilor instituționale ale statului în cele două Principate românești. Liberalismul organic despre care vorbim trimite la o politică “liberală” ce se regăsește în acțiunea

instinctivă a unui agent economic pe care îl identificăm cu clasa mării și micilor proprietari de pământ, indiferent dacă aceștia erau ei înșiși producători sau între proprietari și activitățile economice de schimb și producție se interpuneau arendașii sau comercianții de grâne. Care sunt deci cauzele acestui proces de sincronizare și participare a spațiului românesc la comerțul mondial în cadrul căruia vasele englezești aduseseră cu ele la gurile Dunării ideea de libertate a comerțului, cum spunea Zeletin.

În deceniul al treilea al secolului trecut societatea românească era puternic marcată de fragmentarism social și economic. Fenomenul fragmentarismului fusese specific și societății apusene, în vremea organizării senioriale, când poziția centrului de putere politică putea fi lesne pusă sub semnul îndoielii de revolta unuia sau altuia dintre seniorii puternici ai regatului. Înainte de căderea Imperiilor francez și spaniol, regele era obligat să ceară ajutor militar diferiților seniori, ca să nu mai punem la socoteală situații în care anumiți latifundiați puneau la îndoială poziția ierarhic superioară a regelui, prin apelul la relația de vasalitate stabilită de strămoși ai acestuia cu seniori din a căror linie supusul Majestății sale pretindea că se trage.

Legea care formează comportamentul social și economic al unei asemenea unități de producție este legea autarhiei. În cazul românesc, singurul agent producător al unității administrativ-economice era țărănimea. Producția agricolă era o producție de bunuri de consum, care nu era dublată de producția de bunuri-marfă, destinată a fi scoasă pe piață pentru a intra în circuitul comercial. În cel mai bun caz, relația economică cu o altă enclavă învecinată era una de schimb în natură (troc). Întregul export românesc lua drumul Porții otomane, atunci când bunurile destinate Imperiului nu țineau de tributul anual plătit Imperiului, ori de peșcheșuri cu o destinație sau alta. Surplusul de producție românesc era deci absorbit de o piață monopolistă, unde prețul de vânzare era întotdeauna mai mic decât prețul european al produsului, ținând seamă de prerogativele comerciale ale Porții în raport cu Principatele române.

Având caracteristicile unei societăți închise, înghețată în structuri feudale și așezată la confluența marilor imperii interesate în controlul asupra unei părți cât mai mari din această zonă a Europei, societatea românească apărea în ipostaza unei societăți incapabile de progres economic și de racordare la procesul european al modernizării instituționale și la difuziunea valorilor politice noi care spărseseră monopolul absolutist în Anglia și în Franța, în SUA și în Țările de Jos.

Evenimentul care a deschis calea modernizării Principatelor române a fost legat de înfrângerea Porții otomane în războiul cu Turcia, încheiat cu Pacea de la Adrianopol (1829). Conform acestui tratat de pace, Poarta pierdea monopolul asupra comerțului românesc. În anul următor, produsele românești vor începe să fie încărcate pe vase englezești, acostate la gurile Dunării și în căutare de piețe ieftine cu care să facă schimb de produse manufacturate, sau de pe care să cumpere la un preț mic, pentru a vinde în Apus la prețul european real al acestora.

Acestea sunt condițiile în care apare ceea ce noi numeam anterior “conduita liberală” a proprietarilor de pământ sau a arendașilor. O astfel de conduită economică se întemeiază pe interes definit, profit și calcul rațional în termeni de câștig pe piață. Un astfel de calcul, la rândul său, generează inițiativă economică, tradusă aici prin interesul proprietarilor de a lărgi sau a intensifica munca pe suprafețele cultivate pentru a scoate mai multă recoltă-marfă pe piață.

Deși aparțin unui agent istoric ce nu are legătură directă cu conduita de tip liberal, începuturile acestui tip de comportament orientat către comerț internațional în spațiul românesc este asumat de proprietarii de pământ. Cu toate acestea, o astfel de conduită nu este deloc străină celei de tip liberal. Noi am numit-o și “organică”, pentru că ea nu este nici pe departe una conștientizată, și, cu atât mai puțin legată de vreo teoretizare de tip liberal, care să o fi întemeiat. Noi nu am făcut decât să o numim. Cum trăsăturile ei aduceau în bună parte cu cele liberale, am căutat un denominant potrivit: “liberalismul instinctiv”, “liberalismul societal” sau “liberalismul organic”.

Într-o primă etapă a evoluției ideii de libertate în spațiul românesc, aceștia sunt termenii în care putem vorbi despre liberalismul periferiei românești în sistemului mondial modern. Căutând un termen de comparație în spațiul centrului nord-atlantic, etapa ce poate sta ca un corespondent liberalismului organic românesc este cea a începutului mileniului II, la care se refereau N.Iorga și

le Jacques le Goff deopotrivă. Primele cruciade de la sfârșitul secolului al XI-lea deschideau piața Mediteranei pentru caravanele de negustori ce aveau nevoie de escortă în transportul mărfurilor pe mare și pe uscat. O astfel de nevoie ce venea dinspre piața Orientului a generat primele forme de organizare ale agenților economici de tip liberal, în termenii unei adevărate inițiative de breaslă (corporațiile negustorești). Pe piața nou apărută exista un anumit tip de cerere pentru produse ale Apusului. Segmentul economic al negustorilor stabilește oferta. Relația cerere-ofertă avea nevoie însă de protecția pe care instituția statală nu o putea oferi la vremea aceea. De aici nevoia de organizare în asociații profesionale, care au căpătat în scurtă vreme formula corporatistă ce va fi recunoscută atât în Adunarea Stărilor franceze, cât și de celelalte instituții politice europene până târziu, în vremea Revoluției franceze. Asociațiile corporatiste dădeau astfel identitate profesională agenților economici individuali, producători sau negustori, indiferent de domeniul de activitate. Ele stabileau și apărau drepturi, promovau drepturi, recompensau și sancționau în zona economică de apartenență. Este la fel de adevărat că ele stabileau monopoluri. Dar monopolurile nu vor fi străine nici celui mai “pur” secol de liberalism occidental, secolul al XIX-lea, așa cum reiese din analiza economică a etapelor liberalismului apusean (Y.Carsandale).

1.2.Liberalismul de doctrină: întâia generație de teoreticieni liberali (1840-1859)

Perioada de referință a coagulării corpului de idei liberal în spațiul românesc se construia prin intrarea celor două principate în procesul de difuziune culturală ce-și avea ca *locus classicus* liberalismul occidental, în speță cel francez. Semnificația perioadei 1840-1859 în economia de ansamblu a secolului liberal se referă la dublarea unui liberalism organic, societal, de către un liberalism teoretic. Conduita liberală generată de abolirea monopolului turcesc asupra comerțului exterior românesc va căpăta un corespondent la nivele teoretic, după 1840 apărând primii cărturari români care aduceau din Franța ideile teoriei liberale clasice: Ioan Strat, Ion Ghica, Nicolae Șuțu.

Dacă primii doi teoreticieni stabileau concepte liberale, analizând activități economice și politici de stat în umbra teoriei liberale clasice, N.Șuțu oferea o analiză cu evidente dimenisuni sociologie. Acesta se ocupă de agenți de producție, oferind date empirice clare ce trimit la ridicarea unui nou agent economic reprezentat în spațiul românesc de meseriași și negustori. Datele statistice pe care le cercetează N.Șuțu arată că la mijlocul perioadei pe care o analizăm, numărul meseriașilor și negustorilor era de aproximativ 27 000. În mai puțin de 15 ani, numărul lor crește la 63 358.

Datele pe care le oferă Șuțu pentru a evidenția începutul unei producții ne-agricole în spațiul românesc sunt completate de un alt economist român al vremii, Dionisie Pop Marțian. În 1863 acesta publică o statistică economică din care aflăm că din 12 867 de stabilimente industriale existente la vremea recensământului, 7849 au fost înființate între 1850-1860. Restul de 2032 de stabilimente existente în spațiul românesc la 1863, fuseseră înființate în perioada 1830-1840. Același recensământ ne oferă posibilitatea de a stabili dispersia rural-urban a stabilimentelor economice. De exemplu, 10 381 dintre acestea erau înființate și funcționau în zona rurală, doar 2 486 funcționând în spațiul orășenesc.

Ce ne pot spune aceste cifre statistice, interpretate din perspectiva unei evoluții a ideii de libertate în spațiul românesc?

Înainte de toate, economia românească începe să se plaseze și în altă sferă de producție decât cea agricolă. E adevărat, este vorba despre o producție predominant de tip domestic, cu ateliere mici, care produc, mai ales, pentru nevoi locale de consum și de producție.

În al doilea rând, cifrele statistice oferite de economiștii români dau seamă despre o tendință de creștere continuă în această perioadă a inițiativei private din sectorul meșteșugarilor. Departate de a

se putea vorbi despre o producție în sens liberal, numărul mare de ateliere și stabilimente industriale de la un deceniu la altul este semnul unui început de racordare a economiei românești la economia de tip liberal, care va sfârși în întreprinderi de producție mai mari la sfârșitul secolului de liberalism, pe care l-am stabilit a coincide cu guvernarea brătienistă dintre 1922-1926.

În al treilea rând, dispersia stabilimentelor industriale ne spune că producția orășenească, cea mai probabil a fi destinată și schimbului - producția de mărfuri, ar avea o pondere mult mai mică în peisajul industrial general.

Concluzia pe care o putem trage pentru această perioadă de evoluție a ideii de libertate în periferia românească a sistemului mondial este aceea că noua clasă de mici comercianți și de negustori în formare rămâne un agent economic marginal în crearea capitalismului românesc. Distrusă de perioada imediat următoare a liberschimbismului și de Convenția vamală și de navigație cu Austro-Ungaria, clasa ce era de presupus că va forța intrarea României pe orbita capitalistă va avea un aport marginal în crearea capitalismului în acest spațiu al Europei. Nu meseriașii, meșteșugarii, negustorii au creat deci capitalismul românesc. Așa cum vom vedea, începuturile capitalismului românesc trebuie căutate în fenomenul de sincronizare legislativă și instituțională a spațiului românesc cu cel european. Or, agentul istoric ce a creat fundamentele pentru o evoluție de tip capitalist a societății românești trebuie căutat acum în clasa politică. Dar un astfel de agent capitalist al sincronizării este unul prin excelență parazitar în România. Politicieni, funcționari civili și “proletari ai condeiului”, vor porni un capitalism al cărui spirit este departe de cel al Europei de Apus. Noul stat cu temeuri liberale va stabili de la început protecția intereselor agentului parazitar, bugetul de stat alimentat consecvent de valorile economice create de clasa țărănească urmând să susțină atât funcționăria și politicienii, cât și viitorul agent economic de tip burghez.

Aceste date empirice concrete ale perioadei analizate au drept temei teoretic doctrina liberalismului clasic. Teoreticienii educați în Apus precum Ion Ghica, Nicolae Șuțu și Ion Strat vor crea prima breșă ideologică în mișcarea liberală de idei din spațiul românesc, propunând întemeierea politicii și a relațiilor dintre sta și societate pe valori liberale. Liberalismul neintervenționist va fi completat, așa cum am observat în prezentarea doctrinei liberale la teoreticienii români, de analize ale pieței de producție, ale libertății de inițiativă pe piață, ale drepturilor și libertăților cetățenești, ce mergeau până la votul universal și la o adevărată Declarație de drepturi ale omului pe care am identificat-o în Proclamația de la Islaz a Revoluției de la 1848.

1.3. Teorie și politică economică liberale (1859-1866)

Între Unirea Moldovei cu Valahia și adoptarea Constituției liberale de la 1866 avem de-a face cu o perioadă care, din perspectiva analizei de față, are o semnificație aparte. Este vorba de momentul dublării doctrinei liberului schimb care-și găsisse fundamentele teoretice la prima generație de liberali, de către o politică de stat de aceeași factură. Etapa se suprapune domniei lui Alexandru Ioan Cuza, perioada de referință având ca acte legislative fundamentale Reforma agrară (1864) și Constituția liberală (1866), elaborată imediat după alungarea lui Cuza de către conservatori și liberali deopotrivă, în urma comportamentului autoritar al Domniei.

Despre consecințele socio-economice ale celor două acte de factură liberală vom discuta la momentul potrivit. În ceea ce privește caracteristica ce individualizează perioada domniei lui A.I. Cuza, trebuie să precizăm că liberschimbismul devine politică guvernamentală, exportul și importul fără taxe vamale fiind principiul întemeietor al comerțului noului stat român rezultat prin alegerea lui Cuza și în Constituanta de la București, la 24 ianuarie 1859. Cu această etapă apune și influența liberalilor construiți în umbra doctrinei clasice, teoreticienii ai liberului schimb

în spațiul românesc: Ghica, Șuțu, Strat.

1.4.Epoca neoliberalismului (1866-1926). Nivele de construcție doctrinară

Spre deosebire de corpul ideatic al liberalismului clasic, neoliberalismul pare să înceapă în România nu de la practica economică, ci de la teorie către politica economică. Dacă ideea de libertate a venit la gurile Dunării pe vasele englezești de marfă, ideile neoliberale par să se ivească dintr-o analiză lucidă în termeni de costuri-beneficii, făcute de economiști români imediat după lansarea politicii liberului schimb în perioada anterioară. Aceasta ar fi o primă caracteristică a evoluției ideii de libertate în spațiul românesc, după adoptarea Constituției liberale de la 1866.

O a doua caracteristică ce individualizează această perioadă se referă la sincronizarea instituțională a României cu modelul liberal occidental. Prima generație de teoreticieni economiști, oameni de stat, intelectuali care au fost implicați în Revoluția de la 1848 și care au promovat idei liberale ce mergeau până la sufragiul universal, au creat statul modern românesc și au promovat Reforma agrară și Constituția liberală. Generația următoare de teoreticieni și oameni de stat liberali și-a asumat sarcina organizării statului nou creat și a instituțiilor liberale. Conduita acestui agent istoric de organizare și acreditare a noului cadru instituțional a fost, în esență, una de tip neoliberal, în sensul pe care Fr.List îl dădea termenului ce face referire la procese, activități și politici care să ducă la construirea unui “sistem național de economie politică”.

Ce este, în fapt, neoliberalismul ?

Vom proceda la definirea curentului de gînire neoliberal care a dominat secolul al XIX-lea european și românesc printr-o analiză la nivelele politic, economic și social.

1. La nivel politic, neoliberalismul păstrează valorile liberale ca principii întemeietoare de doctrină și politică de stat. Egalitatea în fața legii, de exemplu, este una dintre valorile liberale care pot da seamă de natura distinctă a evoluției ideii de libertate în spațiul periferic european. Mijloacele de realizare a egalității politice par să fie diferite în cadrul neoliberalismului, de cele ale liberalismului. Acesta din urmă face o distincție clară între stat și societate, recunoscând necesitatea unui stat minimal care să ofere protecția individului, dar promovând primatul societății în raport cu statul. E adevărat, contractualismul liberal ca și idee filosofică centrală pentru a explica apariția statului ne oferă modelul clar al creării societății politice prin calculul rațional al indivizilor care renunță, dintr-un motiv sau altul, la Starea de natură. Ei schimbă astfel libertatea individuală pe o libertate politică, ce se definește în formula participării la delegarea de putere, dreptul de a alege, de a fi ales, etc.
2. Inovația pe care o propune neoliberalismul se referă la propunerea de a depăși ideea de stat-arbitru în cadrul interacțiunilor economice care se desfășoară în societate. El aduce cu sine ideea intervenției statului în economie, crearea de legislație pentru industrializare și economie de producție și participarea cu capital la întreprinderi industriale, în egală măsură. Statul doctrinei neoliberale își propune, de asemenea, intervenția pentru protecția individului și a grupului prin ameliorarea condițiilor de viață și prin asigurarea egalității de șanse indivizilor.
3. La nivel economic, neoliberalismul inovează deci intervenția statului, pe un fond teoretic euro-american în care reprezentanți de seamă sunt List și Carey. Preluată de cea de-a doua generație de liberali în spațiul românesc (Aurelian, Marțian, Xenopol) doctrina liberală a intervenției statului în economie va fi dezvoltată de Zeletin în aceeași perioadă în care în România aveau loc marile prefaceri economice prin guvernarea liberală dintre 1922-1926.

Cum s-a ajuns la o astfel de doctrină liberal-intervenționistă?

Vom porni de la liberul schimb pe care generația precedentă de economiști îl propuneau ca politică de stat în România.

Liberul schimb - susțin neoliberalii - este un principiu ruinător pentru o economie înapoiată. Această politică a renunțării la taxe vamale la importul de mărfuri produse finite face imposibilă dezvoltarea industriei, care este factorul cheie în dezvoltarea economică. Principiul liberalismului clasic potrivit căruia o marfă trebuie cumpărată întotdeauna de acolo de unde aceasta este cea mai ieftină pe piață nu poate funcționa, spune neoliberalismul, pentru că el este dezavantajos acelor economii periferice ale sistemului mondial.

Economiștii români neoliberali au încercat să demonstreze ineficiența unui astfel de comportament economic pentru România, așa cum List demonstrase efectul ruinător al aceluiași principiu pentru Germania. A.D.Xenopol, de exemplu, constata că raportul de schimb în cadrul exportului de lână românească și a importului de postav era de 10 la 1. Lăsând liberă piața românească pentru mărfurile străine produse finite, România nu va putea să aibă niciodată o industrie autohtonă a postavului, de exemplu.

Așa cum am văzut, critica făcută de Xenopol liberului schimb identifică două cauze clare în decăderea industriei naționale. Prima se referă la concurența străină făcută produselor românești, în condițiile în care intră în competiție pe piața românească produse străine de serie și produse românești de manufactură, acestea din urmă fiind în mod automat mai scumpe decât primele. După cum afirmase cu câteva decenii înainte și economistul neoliberal german, o astfel de politică a liberului schimb face ca țările cele mai înapoiate din punct de vedere industrial să nu poată concura niciodată pe cele avansate, datorită imposibilității de a reduce decalajul economic și tehnologic ce duce la schimburi de neechivalenți pe piață între cele două tipuri de economii.

Cea de-a doua cauză a decăderii industriei românești este "o rea sistemă de instrucție". Sistemul românesc de învățământ nu posedă o strategie care să fie construită pe exact nevoile pieței românești, școlile de meseriași și legislația protecționistă pentru inițiativa privată și investiția de muncă și capital fiind aproape inexistente, până târziu în secolul al XIX-lea.

Concluzia lui Xenopol este clară: politica liberului schimb trebuie abandonată, locul ei trebuind luat de o politică de tip protecționist, în care statul să intervină prin legi corespunzătoare și facilități investiționale și fiscale care să stimuleze inițiativa economică de tip liberal. Evident, un astfel de comportament economic trebuie întemeiat într-o educație de aceeași natură, pentru care statul să fie răspunzător. Avem deci un stat care nu numai că trebuie să vegheze la ordinea publică, dar trebuie să și creeze comportamente economice prin politici adecvate. Analele statistice pe care le pune la dispoziție Institutul român de Statistică între 1901-1903 dau seamă de importanța intervenției statului în economia românească, în sensul unei creșteri industriale a României într-o perioadă extrem de scurtă. Ce s-a întâmplat în tot secolul XIX, din această perspectivă a creșterii economice?

Reluând analizele lui Marțian, ajungem la concluzii foarte interesante pentru dinamica economiei domestice românești pentru o primă parte a secolului, pentru ca începând cu anii optzeci statul să devină agent intervenționist pentru crearea unei economii naționale cu industrie proprie, pe de o parte, agent al politicii de creștere economică, pe de altă parte.

Reluând analiza de structură a industriei meșteșugărești din România secolului trecut, economistul D.P.Marțian ne spune că din totalul stabilimentelor industriale care existau în 1860, mai mult de jumătate erau mori (6771). Existau, de asemenea, 1687 de poverne, 608 fierăstraie, 622 de olării, 463 de vărării, 417 pivele și dârștere la recensământul din 1860, după cum aflăm din *Analele statistice* nr. 13-14-15-16, publicate în 1863.

Dintre aceste stabilimente industriale doar circa 25% funcționau în regim de producție continuă timp de un an, restul de 75% lucrând doar sezonier. Ceva peste jumătate dintre aceste stabilimente fuseseră înființate după 1820, restul având o vechime mai mare. Doar circa 170 de întreprinderi foloseau forța aburului (33 de mori, 109 poverne, 7 fabrici de ulei și gaz, 11 instalații de produs bere, mai multe stabilimente ale statului etc.) Totalul populației ocupată în întreprinderile industriale era 23-25 000 salariați, la care se adăugau lucrătorii din transporturi și din alte domenii de activitate, neînregistrați în recensământul din 1860 (confecții, pielării, etc.).

Încercând o structură profesională a României în anii 180 ai secolului trecut, P.S.Aurelian ne

spunea în *Terra nostra* (1880) că la vremea respectivă existau 684 160 de agricultori capi de familie, 59 869 de meseriași, 30 417 comercianți, 22 810 funcționari, la o populație de aproximativ 3 860 000 de locuitori în ambele Principate. Datele despre realitatea industrială românească a vremii ne spun inclusiv faptul peste 75% dintre stabilimentele industriale prelucrau produse agrare și animaliere, iar media lucrătorilor era de aproximativ 2 persoane pe întreprindere, lucrătorii având o pondere de 1,4% din totalul populației active.

La vremea la care Anglia, de exemplu, producea circa 35 de milioane de tone de cărbune și 3 milioane de tone de fier, industria românească era într-o fază la care, una dintre caracteristicile fundamentale - mâna de lucru ocupată, ne poate da suficient de multe informații despre natura sa. Se producea ceară, cele mai mari stabilimente ajungând la 120-125 de persoane, cele mai frecvente fiind cele cu 20-60 de muncitori.

Politica neoliberală de intervenție a statului în economie făcea la 1901-1902 un bilanț concludent. Ancheta industrială a lui Leonida Colescu prezenta indicatori economici de creștere ce nu lasă nici o îndoială asupra eficienței economice a acestei intervenții. În secțiunea "Industria mare", Serviciul statistic introducea 625 de stabilimente, dintre care 385 (62,3%) se înființaseră după 1885. (Din categoria "industria mare" făceau parte întreprinderile cu peste 5 lucrători sau cu un capital de cel puțin 50 000 lei). Cel mai mare număr de întreprinderi erau cele alimentare (191), urmate de industria chimică, a metalelor, lemnului, mobilelor și industria textilă. Acest grup definea noua configurație a industriei românești crescute în urma politicilor neoliberale.

Zeletin încearcă să explice care sunt fundamentele acestei politici intervenționiste care a dus la creștere economică în România:

"Națiunile înaintate au îmbrățișat liberalismul economic fiindcă liberul schimb coincide intereselor actuale dar că la început, când ele se aflau în aceeași stare de înapoiere ca și noi, ele au acordat industriei naționale o puternică ocrotire."

Protecționismul vamal ar fi singura soluție, spun neoliberalii, la problema concurenței "neloiale" pe care o fac țările avansate industrial pe piața mondială. O astfel de politică ce a salvat economia Germaniei lui Fr.List ar permite dezvoltarea industriei naționale și a producției capitaliste autohtone. Dezvoltarea capitalismului trebuie deci să treacă în mod obligatoriu prin faza neoliberalismului, zicând cu Zeletin.

Forma concretă pe care trebuie să o ia intervenția statului în economie este aceea a capitalismului monopolist de stat. Oligarhia financiară creată de chiar evoluția capitalismului industrial nu va atenta nici un moment la proprietatea privată. Intervenționismul statal este de natură să asigure funcționarea mecanismului economiei capitaliste aflate în criză, fără a încălca vreo libertate a individului ca agent economic ce operează în afara statului. Printr-o astfel de intervenție a statului în economie se pot corecta anumite forme prin care unii indivizi au obținut avantaje economice prin controlul proprietății:

"...sub dominația mării finanțe a băncilor, industriașii particulari sunt nevoiți a se înțelege", continuă Zeletin, capitalistul finanțator al economicului nefiind dispus să piardă investiția prin credite din cauza unei concurențe ruinătoare pentru agenții pe care i-a creditat.

Neoliberalismul opune deci politicii "porților deschise", politica "prin noi înșine". Ca element reprezentativ al unei astfel de conduite neoliberale poate sta actul de anulare a Convenției vamale și de navigație (încheiată tot de liberali cu Austro-Ungaria în 1876), care asigura "porțile deschise" în România, produselor industriale ale Imperiului.

1.5. Etapa post-liberală (1926-1938)

Această etapă în evoluția istorică românească se suprapune cu perioada în care valorile liberale încep să se dilueze. Liberalismul politic este asumat ca doctrină de guvernare de către partidele care au acces în Parlament după căderea guvernului Brătianu în 1926. Țărăniștii vor governa din

1927 până în 1933 după Constituția liberală pe care o negaseră și o condamnaseră la vremea promovării ei de către liberali (1923). Criza economică din 1929-1933 va coincide cu un moment de disperare socială în România, ideologiile naționaliste găsiindu-și câmp de acțiune prin conducători de partide sau de mișcare legionară cum au fost A.C.Cuza sau Corneliu Zelea Codreanu. Politica românească, la nivelul politicii economice de stat, rămâne în umbra realizărilor liberale din perioada 1922-1926. Este greu de identificat acum o linie de politică definită cum fusese cea liberală anterioară, ghidată de principiul intervenției economice a statului pentru crearea de industrie grea sau pentru construcția de căi de comunicație și de elemente de infrastructură.

La nivel teoretic, atât în spațiul românesc, cât și în cel internațional, liberalismul și neoliberalismul păreau că se află în clipe de mare criză. Intervenționismul statal depășește limitele pe care le propunea doctrina neoliberală, care fusese aplicată cu succes pentru o creștere economică pe timp de mai bine de o jumătate de secol. Doctrinar vorbind, teoria internațională și practica politică se află în umbra unui alt fel de intervenționism pe care-l găsim teoretizat în keynesism și aplicat în politica americană a New Deal, pentru depășirea crizei de supraproducție care traversa lumea.

În spațiul românesc, apusul politicii și teoriei neoliberale este concomitent cu apariția unei doctrine politice și economice de tip corporatist. Structural, noua doctrină se diferențiază fundamental de cea neoliberală. Promovată în spațiul românesc de Mihail Manoilescu, ea se propune ca o doctrină post-liberală, care răspunde eșecului liberal în guvernarea și gestionarea resurselor sociale. Corporatismul era promovat ca o continuare într-o serie evolutivă de formule de existență economice, sociale, politice în cadrul civilizației europene. Ea nega parlamentarismul la nivel politic și pluripartidismul întemeietor de doctrină politică la liberali și neoliberali. La nivel social, clasele erau înlocuite cu corporații, asociațiuni profesionale ale lucrătorilor, care să creeze un Parlament pe baze profesionale, corporația având o funcție socială și politică structurantă la nivel de societate. O astfel de formă de organizare pe grupări profesionale funcționale era condusă de o elită politică grupată în cadrul unui partid unic, având rolul de a organiza activitatea tuturor corporațiilor economice, sociale, religioase, administrative, etc.

Corporatismul tinde astfel la eliminarea concurenței de tip liberal sau neoliberal. În doctrina corporatistă prezentată de Manoilescu în *Secolul corporatismului* (1934) autorul vrea să întemeieze un corporatism național "integral" și "pur", delimitându-se de dimensiunile corporatismului fascist prin integralitatea organizării corporative, care surprinde aici și zonele socialului, culturalului și administrativului, ce scăpa corporatismului de tip fascist. Doctrina românească a corporatismului devine acum una de "corporatism integral și pur", în care statul joacă rolul de arbitru într-o piață de interacțiuni economice dintre corporațiile cărora le asigură cadrul legislativ al armonizării intereselor. Este vorba despre o doctrină politică, socială și economică ce stă sub imperativul organizării. Ea trebuie înțeleasă în termenii în declarației de credință a lui Manoilescu, făcută în numărul inaugural al Revistei "Lumea nouă", în 1932: "Eu sunt de dreapta la nivel politic și de stânga la nivel social".

Dar secolul de liberalism românesc se încheiase cu guvernarea Brătianu și cu teoretizarea lui Zeletin. Ultimele zvâcniri ale valorilor liberale se vor fi epuizat la mijlocul deceniului trei al secolului nostru. În România începe seria dictaturilor: cea regală, a lui Carol I (1938-1940), urmată de cea legionară (1940-1941) și cea militară (1941-1944). Departe de a se încheia aici, seria dictaturilor este abia la început, căci va urma dictatura de aproape o jumătate de secol a comunismului (1944-1989).

În continuare, analiza secolului de liberalism românesc se va centra pe evenimente, fenomene și procese sociale, politice și culturale care s-au manifestat, în special, în perioada 1829-1926. După ce vom stabili trăsăturile specifice ale evoluției ideii de libertate în spațiul românesc pe parcursul unui secol, ne vom concentra atenția pe ceea ce s-ar putea numi efecte perverse ale liberalismului

românesc, folosind termenul lui R. Boudon din *Effetes perversess et ordre sociale* (1978). Conceptul se referă la rezultate neașteptate ale acțiunilor sociale, neprevăzute, efectele lor fiind fie contrare celor intenționate, fie cu totul altele decât cele propuse în scopul acțiunii.

La două dintre aceste aspecte ne vom referi în mod special: neoiobăgia (Gherea) și politicianismul (C. Rădulescu-Motru). Ambii termeni au făcut carieră în epocă. Ei se refereau la neoiobăgia rezultată din reforma agrară – „a doua legare a taranului de glie” prin interdicția vânzării pământului primit prin reforma de la 1864 și la o activitate prin care individul se folosește de poziția sa publică, punând astfel instituția în slujba intereselor personale.

Acestea au fost rezultatele, precizăm încă o dată, ale unor politici prin esența lor, de tip liberal: prima stabilește proprietatea rurală iar cel de-al doilea stabilește un cadru politic democratic la nivel instituțional. Care au fost cauzele care au generat apariția acestor efecte perverse ale măsurilor și politicilor de tip liberal?

Un prim pas în răspunsul la această întrebare îl va constitui cercetarea caracteristicilor procesului de evoluție a ideii de libertate în spațiul românesc. Ele ne vor introduce în problematica asimilării unor „forme” străine „fondului” românesc. Altfel spus, ne propunem ca în continuare să analizăm caracteristicile unei teorii și practici politice, economice și sociale importată în periferia Europei, ținând seamă de faptul că aria culturală de emergență a ideii de libertate în sensul în care am definit-o prin modelul teoretic este Europa occidentală.

2. Caracteristici ale liberalismului românesc

2.1. Liberalismul politic nu coincide întotdeauna cu liberalismul economic

O primă caracteristică a evoluției ideii de libertate în spațiul românesc de-a lungul secolului trecut se referă la relațiile dintre diferitele dimensiuni ale ideii liberale. În acest sens, putem identifica într-o epocă sau alta dimensiunea politică a doctrinei liberale, fără ca aceasta să fie dublată de cea economică. Invers, politica economică de tip liberal, fondată în timpul domniei lui Cuza pe principiul liberschimbismului, nu este dublată de liberalismul de tip politic, regimul lui Cuza evoluând către o formă de regim autoritar, prin care instituția Domniei își asuma rolul executiv și legislativ în egală măsură. În a doua jumătate a secolului trecut, putem vorbi despre o dimensiune liberală și neoliberală a politicii guvernamentale, dar nu putem identifica liberalismul de tip politic, în sensul că universalitatea sufragiului și legitimitatea populară a guvernelor și parlamentarelor este grefată pe participarea restrictivă la procesul de delegare de putere. Cu toate amendamentele aduse Legii electorale de guvernul liberal în 1884, participarea populației la vot este departe de sufragiul universal masculin pe care l-am luat ca punct de reper în modelul teoretic privind ideal-tipul de democrație în epocă.

Singura perioadă în care liberalismul politic la nivel instituțional-organizarea parlamentară, pluripartidismul este completat cu elementul sufragiului universal masculin este cea a guvernării liberale dintre 1922-1926. Adoptarea Constituției din 1923 lărgeste la maximum în epocă participarea lumii sociale la delegarea reprezentanților în instituțiile fundamentale ale statului român. Mai mult, politica de tip neoliberal a guvernului Brătianu face posibilă suprapunerea doctrinară cu politica economică de tip neoliberal. Restul etapelor pe care le-am stabilit în evoluția ideii de libertate în spațiul românesc prezintă forme incomplete de liberalism, în care doar una sau alta dintre dimensiunile acestuia pot fi identificate, cu limitele lor în epocă, evident.

2.2. Liberalismul românesc este un liberalism național

Evoluția ideii de libertate în spațiul românesc nu poate fi gândită decât în conjuncție cu idealurile naționale ale secolului de liberalism românesc (1829-1926). Liberalismul românesc a pornit la drum prin deschiderea economică oferită de dispariția monopolului Porții asupra comerțului românesc. Valorile liberale care au fost aduse de Revoluția de la 1848 au avut ca parte

componentă ideea de eliberare națională, ca, de altfel, întreaga istorie românească de la 1821- la 1918. La confluența imperiilor, ceea ce a făcut să difere o epocă de liberalism de alta, din perspectiva evoluției ideii de libertate, a fost doar tipul de cerință națională și puterile internaționale care erau interesate sau implicate în rezolvarea ei.

Într-o primă etapă de evoluție liberală, principala amenințare pentru unitatea românească era Poarta otomană. Războiul Crimeii (1853-1856) a adus în joc puterile occidentale pe scena politică a periferiei. Turcia pierde, Rusia câștigă iar puterile Vestului sunt interesate de soarta Principatelor române, eliminând protectoratul rusesc ce tindea să devină o a doua putere suzerană, după Regulamentele organice. Idealul de eliberare națională a forțat în 1857 reglementările juridice ale puterilor garante, trecând peste Convenția de la Paris și alegând un singur domn pentru Muntenia și Moldova. Liberalismul revoluției pașoptiste era continuat în formula politică nouă de Cuza și de revoluționarii de la 1848, într-o etapă nouă, în care s-a putut obține Unirea, în ciuda voinței Porții și a reglementărilor Puterilor occidentale.

Guvernările liberale care au urmat abdicării forțate a lui Cuza și-au clădit politica internațională pe o nouă etapă a ideii naționale: independența de stat a României. Urmând etapei Unirii (1859), independența de stat va fi câștigată în urma războiului ruso-turc din 1877-1878. Ultima etapă liberală grefată pe idealul unității naționale ținea revenirea Transilvaniei la România, lucru ce s-a realizat tot sub o guvernare liberală, în 1918.

Privind în ansamblu secolul de liberalism românesc, observăm că principiile liberale și neoliberales au fost subordonate direct sau indirect, implicat sau explicit, fie ideii de eliberare de sub dominația Porții otomane, fie ideii de unitate națională (1859, 1918), fie celei de protejare a pieței naționale în fața invaziei mărfurilor străine pe piața internă.

Pentru Europa occidentală doar două țări se aflau într-o situație relativ asemănătoare în ceea ce privește evoluția liberală și ideea națională: Italia și Germania. Nu trebuie să uităm însă că cele două țări aveau de rezolvat mult mai puține probleme în acest sens, naționalismul german și cel italian ținând doar uniunea statelor de pe teritoriul caracterizat de unitatea de limbă și cultură. Mai mult, când Prusia inițiasă Zollvereinul ce elimina vama internă în 1835, vor trebui doar câteva decenii pentru ca unitatea economică astfel realizată să încheie tratate comerciale cu Franța lui Napoleon III. Restul țărilor din spațiul nord-atlantic aveau în secolul trecut rezolvată problema națională, națiunile constituite intrând în această formulă unitară sub impactul teoriei și politicilor economice de tip liberal. În urma căderii Imperiului spaniol și al celui francez în perioada 1450-1530 se deschiseseră drumurile dezvoltării de tip capitalist, care va culmina cu creșterea economică de la sfârșitul secolului al XIX-lea.

În spațiul periferic al sistemului mondial modern de care aparțineau Principatele române, avântul economiilor a fost multă vreme blocat de suprastructurile imperiale locale, fie ea habsburgică, turcească sau rusească. Dezvoltarea economică a României se făcea la confluența marilor imperii ale căror interese vizau deplasarea surplusului fie spre Buda, fie spre Istanbul, fie spre Petersburg, fără a lua în calcul cantitățile imense de aur însușite de Poarta otomană din visteria Moldovei sau a Valahiei.

În asemenea condiții este greu de presupus că evoluția politică și economică a statelor românești să aibă caracteristicile celei occidentale. În Occident, măsurile liberale au transformat țăranul fie în producător, fie în muncitor la oraș. În România, măsurile liberale l-au legat pentru a doua oară de glie.

2.3. Liberalismul românesc este creat pe evenimente politice

Evoluția ideii de libertate în spațiul periferic al sistemului mondial modern are o altă logică decât evoluția aceluiași proces în spațiul de emergență al liberalismului. În Europa occidentală valorile politice de tip liberal au apărut cu multe secole înaintea instaurării unor regimuri politice de această factură. Aceasta, pe de o parte. Pe de altă parte, politicile economice de tip liberal au fost precedate lungi dezbateri referitoare la libertatea de întreprindere și la libertatea comerțului.

Atunci când primele regimuri politice liberale își făceau intrarea în Metropola britanică, de exemplu, Parlamentul britanic fusese de multă vreme martorul unor dezbateri ale ideilor liberale iar teoria liberalismului clasic avea cel puțin două secole și jumătate de când pusese problema libertăților politice și a separării puterilor în stat, a libertăților economice și a presiunilor făcute de noua clasă economică a industriașilor mici de a elimina reglementările tradiționale privind mișcarea mâinii de lucru ieftine din zona rurală în cea urbană.

Caracteristica fundamentală a evoluției ideii de libertate în spațiul vestic este aceea că civilizațiile din această parte a sistemului mondial modern fuseseră martorele unei evoluții lente și ale unui progres al procesului de liberalizare pe care societățile periferiei sistemului mondial modern nu le putuseră cunoaște. Sub aspectul diferitelor dimensiuni ale liberalismului, spațiul occidental obținea politici de stat de această natură într-o manieră conștientizată și de ajuns de mult dezbătută, pentru a obține performanțele votului universal masculin, de exemplu, la sfârșit de secol XIX.

În spațiul românesc evoluția economică este departe de a pregăti politici de tip liberal într-o evoluție lentă. Liberalismul românesc se construiește pe evenimente politice internaționale în care Principatele române sunt un element, de cele mai multe ori pasiv în ceea ce privește decizia finală pentru o cale sau alta de desfășurare a evenimentelor. Secolul de liberalism românesc este astfel constituit pe evenimente politice dintre care doar în foarte puține partea românească a avut un rol decisiv. Tratatul de la Adrianopol (1829) este un moment decisiv pentru evoluția liberală în Principate, dar evenimentele care au dus la semnarea și la stabilirea condițiilor lui sunt aproape total străine intenției politice interne. Dispariția monopolului otoman asupra comerțului românesc cu grâne și slăbirea influenței turcești asupra economiei românești este mai degrabă rezultatul nevoii de expansiune imperială a Rusiei, decât rezultatul acțiunii directe a Principatelor române. De altfel, evoluția evenimentelor în relațiile dintre Poartă și Rusia și efectele lor imediate în Țările române se vor vedea imediat în Regulamentele organice care se vor fi semnat prin prezența nemijlocită în țară a armatelor rusești "protectoare". Revoluția de la 1848 care a dat prilejul unei circulații extrem de intense într-un timp scurt a diferitelor dimensiuni ale ideii de libertate în spațiul românesc a fost rezultatul unui proces de imitație socială care s-a răspândit din Franța, în Europa de la vest la est. Mișcarea internațională a oferit prilejul înaintării spre dezbateri interne a ideii naționale. Fenomenul european de la 1848 fu deci ocazia iar nu cauza revoluției române, zicând cu Bălcescu. Cu o astfel de ocazie, va intra în spațiul public românesc adevărate declarații de drepturi sociale și politice care se vor constitui în umbra evenimentelor din Europa de vest, la aproape un secol după ce acestea se produsese. Diferit de liberalismul occidental al cărui *primum movens* ține de apariția unei noi clase economice și a unui nou comportament economic de tip capitalist, liberalismul românesc va continua să se întemeieze pe evenimente politice pe care le creează puterile politice ale Europei vremii, actorii politici români speculând orice situație pentru a-și impune spre rezolvare potențailor vremii propriile dorințe. Este cazul Unirii de la 1859, când Adunările ad-hoc vor trece cu bună știință peste reglementările Convenției de la Paris a marilor puteri, alegând domn unic în Moldova și Muntenia. Este și cazul Războiului de Independență, în care trupele române și voința politică românească se folosesc de slăbiciunea unui uriaș pentru a câștiga independența statului român. Chiar după câștigarea războiului de către Rusia, independența țărilor române într-un nou stat va fi recunoscută doar în condițiile satisfacerii unor doleanțe ale puterilor garante, cum este cazul Germaniei, de exemplu, care semnează actul de recunoaștere doar în urma unor garanții economice oferite de statul român independent.

2.4. Liberalismul românesc este un liberalism bugetar

Caracteristica prin care încercăm să individualizăm liberalismul românesc ca și liberalism al periferiei sistemului mondial modern se referă la comportamentul, la natura și originile agentului politic și economic liberal. Burghezia mică din România secolului trecut, ca și agenții liberali proveniți din clasa politică a vremii nu se înscriu între agenții de producție ai societății românești care participă cu un aport semnificativ la bugetul statului sau la producția de mărfuri pe piață.

Existența agenților liberali români este întemeiată în bună măsură pe un sistem de tip prebendial, care se referă la exploatarea funcțiilor politice, pe de o parte, la exploatarea statului în diferite forme, pe de altă parte. României i-a lipsit clasa burgheză creatoare de valori economice, cum a fost cazul burgheziei din țările Vestului european. Clasa de mijloc ce aduce prosperitatea țărilor occidentale a lipsit din România liberală a secolului trecut. Ceea ce trebuia să devină clasă de mijloc în România a sfârșit prin a se proiecta în ipostaza unor întreprinzători cărora le este străină etica ascezei de tip capitalist, care, cum spune Max Weber, a dat spiritul capitalismului și creșterea societății capitaliste în Anglia și în Franța secolului post-Reforma lutherană și calvinistă. Agenții liberali ai civilizației românești consumă de la bugetul de stat, el însuși alimentat de singura clasă producătoare de valori de schimb - clasa țărănească. Politicieni, funcționari, mici întreprinzători, toți sunt dependenți într-o formă sau alta de bugetul de stat sau de intervenția statului prin politici protecționiste. Avem deci un comportament liberal creat în umbra statului și în dependență de acesta.

2.5. Liberalismul românesc este creat “de sus în jos”

După 1866 am putea discuta despre mai multe categorii de liberali în spațiul românesc. Idealiști revoluționari, intelectuali și teoreticieni, mici boieri și segmentul de mici întreprinzători, mici boieri și politicieni de profesie. Acest din urmă agent liberal are importanța covârșitoare în evoluția liberalismului românesc. Mai mult, politicienii de profesie creează instituțiile liberale și încearcă să acordeze comportamente și idei românești la idealurile liberale ale Vestului, blocând, atunci când este cazul, importul unor principii și idei de politică economică dezastruoase pentru România (liberschimbismul este un exemplu de racordare atentă a spațiului românesc la mersul ideii de libertate în Europa, teoreticieni și politicieni deopotrivă atrăgând atenția asupra greșelii sincronizării românești cu principiile liberalismului clasic).

Agentul care a creat liberalismul românesc este deci agentul politic. Fiii de boieri vor fi cei care vor aduce primii ideile liberale în spațiul românesc, un Ion Ghica, un Mihail Kogălniceanu sau un Dinicu Golescu. La nivel economic politica de schimb cu Metropola va angaja tot fiii de boieri și proprietari mici și mijlocii de terenuri, clasa boierească românească având comportamentul social și economic neadecvat eticii ascetice de tip capitalist, cu scopul acumulării de capital pentru reinvestirea lui. Cu terenuri ipotecate sau date în arendă, mare parte din clasa boierească românească pierde relațiile cu factorul de producție direct - țărănimea, mulți dintre boieri locuind la oraș, prezentându-se la moșie pentru ridicarea surplusului cheltuit apoi în Metropola.

Mișcarea liberului schimb care a pornit ca o racordare organică a spațiului românesc la politica schimbului internațional va sfârși după 1866 printr-o politică de protejare a micilor întreprinzători, meseriași și producători ai industriei ușoare din România. Este vremea când agentul politic liberal ia măsuri pentru modernizare și dezvoltarea industriei naționale, aplicând politica neoliberală. Se face simțit în această perioadă fenomenul definit de Zeletin “oligarhie financiară”, care se referă la situații în care politicianul și întreprinzătorul, bancherul și industriașul sunt două ipostaze ale uneia și aceleiași persoane.

O analiză a secolului de liberalism românesc ar fi incompletă însă, dacă nu am socoti efectele neașteptate ale politicilor de tip liberal. Avansând o astfel de ipoteză asupra unor consecințe neașteptate rezultate din liberalismul românesc, ne simțim obligați să răspundem la o serie de întrebări care țin de universalitatea ideilor liberale concepute în formula în care acestea au apărut în Occident.

Putem socoti că universalitatea formulei liberale de la nivel teoretic este funcțională în practica economică și politică propriu-zisă? Altfel spus, are liberalismul occidental natura unei formule democratice universale? Poate el funcționa într-un alt spațiu, diferit de cel de urgență, cum este cazul periferiei sistemului mondial modern în exact aceeași formulă? Dacă da, atunci în ce condiții și care sunt formulele de adaptare și de import într-un alt spațiu geopolitic diferit structural de cel de urgență?

2.6. Liberalismul politic românesc și conflictul de logici socio-economice

În spațiul românesc, mecanismele de funcționare ale liberalismului vestic au intrat în conflict cu un spațiu socio-cultural organizat după legi și reguli proprii, care au ținut de structura unei societăți aflate în periferia sistemului mondial modern. Modernizarea societății românești a început la nivel economic, prin intrarea în mecanismele de schimb Centru-periferie, dar valorile liberale s-au impus abia prin intervenția politicului și racordarea pe această cale a sistemului instituțional românesc la mișcarea europeană a ideii liberale. Conflictul fundamental căruia a trebuit să facă față procesul de modernizare în România a fost acela între o structură de societate agrară și o teorie și practică economice de tip capitalist. Un astfel de conflict de logici de constituire a dat naștere la efectele perverse venite dintr-un proces de imitare, descris de Gabriel Tarde ca o lege generală de formare a societăților. Preluată de Eugen Lovinescu, ideea franceză a legilor imitației sociale capătă contururi teoretice în analiza procesului de sincronizare a spațiului românesc la civilizația lumii occidentale. Autorul român susține că, în condițiile civilizației românești, imitația (sincronizarea) nu putea să aibă decât un caracter de integralitate. Nu vom discuta aici despre limitele sau marja de validitate a teoriei lovinesciene aplicată procesului de sincronizare a civilizației românești cu civilizația occidentală. Ideea este controversată în epocă, iar sincronismul lovinescian a stârnit un curent cultural cumva contradictoriu - protocronismul. Termenul din urmă apare la Edgar Papu în *Din clasicii noștri*, fiind apoi dezvoltat de Ilie Bădescu în *Sincronism european și cultură critică românească* (1986). El desemnează anticipări culturale și condiția oricărei culturi de a crea în chip autonom după preluarea ideilor venite în procesul de difuziune culturală, urmând asimilarea acestora și modelarea lor după o matrice culturală proprie spațiului cultural care împrumută. Din această perspectivă, teza lovinesciană a avut în epocă mai multe curente adverse, între care cel care se referă la originea fenomenului de modernizare în interiorul civilizației românești, cum ar spune un Lucrețiu Pătrășcanu. Situat între sincronismul imitației integrale lovinesciene și teoria modernizării românești prin resurse și resorturi interne, protocronismul nu exclude sincronismul și ideea imitației. Ceea ce susține acest din urmă curent de gândire este integrarea valorilor occidentale și preluarea lor de către cultura română care le modelează, dând forme noi, originale, fundamental diferite la nivelul rezultatelor de cele ale civilizației exportatoare, cum spune Ilie Bădescu în *Sincronism european și cultură critică românească*.

Din această dispută vom prelua ideea de imitație și vom interpreta, de exemplu, actul de promulgare a Constituției din 1866 drept un fenomen ce se înscrie în procesul de sincronizare a civilizației românești cu o civilizație "mai înaintată". Folosind terminologia junimistă a formelor fără fond, vom spune că avem de-a face cu preluarea unei forme (ideologie liberală, instituții politice liberale) care se aplică unui fond românesc (mentalitate, comportament social, mod de gândire și de rezolvare a problemelor sociale, structură socială, tip de elită politică, etc.). Ce a rezultat dintr-o asemenea interacțiune?

NOTE. PUNCTE BIBLIOGRAFICE DE REPER. INFORMATII SUPLIMENTARE

- Nicolae Iorga, *Istoria ideii de libertate*, București, 1985, pref. și note Ilie Bădescu

Este interesant de văzut analiza pe care o face A.D.Xenopol teoriei liberului schimb și a industrializării susținute de Ghica și Strat. Se va observa lesne conflictul dintre cele două generații de liberali români: generația liberului schimb (Ghica, Șuțu, Strat) și generația protecționismului (Aurelian, Xenopol, Marțian); vezi A.D.Xenopol, *Opere economice*, Edit. Academiei, București, 1967

- Nicolae Șuțu, *Opere economice*, Edit. Științifică, București, 1957, p. 147
- Dionisie Pop Marțian, *Opere economice*, Edit. Științifică, București, 1961, p. 15

- Ștefan Zeletin, Burghezia română. Originea și rolul ei istoric, Cultura Națională, București, 1925, pp. 123-124
- Ștefan Zeletin, Neoliberalismul. Studii asupra istoriei și politicii burgheziei române, Edit.
- Revista "pagini agrare și sociale", București, 1927, pp. 88-89
- Mihail Manoilescu, Theorie du protectionisme et de l'echange international, Paris,
- M.Girard, 1929. Secolul corporatismului (1934) și Partidul unic vor veni să completeze dimensiunile social-politice și de organizare a sistemului social de tip corporatist.
- Lucrețiu Pătrășcanu, Sub trei dictaturi, București, Edit. Politică, 1970. În calitate de membru activ al Partidului comunist din România, acesta nu a avut nici un moment intuiția că acel comunism pe care îl susținuse timp de peste două decenii, putea lua în practică forma unei dictaturi de grup sau personale
- Constantin Rădulescu-Motru, Personalismul energetic și alte scrieri, Edit. Eminescu, București, 1984, pp. 3-5
- Europa periferică și Europa occidentală sunt termeni care se referă la părți ale sistemului mondial modern creat în urma căderii imperiilor francez și spaniol și se folosesc în sensul teoriei centru-periferie a lui Imm.Wallenstein din The Modern World System, New York, Academic Press, 1974
- Gabriel Tarde, Legile sociale, Cultura Națională, București, 1924, pp. 34-35; 37
- Eugen Lovinescu, Istoria civilizației române moderne, Edit. Științifică, București, 1972, p. 422; 479
- Edgar Papu, Din clasicii noștri. Contribuții la ideea unui protocronism românesc, Edit. Eminescu, București, 1977
- O analiză substanțială a conținutului celor două curente, cu propunerea unui mod original de analiză a creației românești din vremea acestui secol pe care l-am numit "de liberalism românesc", poate fi găsită în lucrarea lui Ilie Bădescu, Sincronism european și cultura critică românească, Edit. Științifică, București, 1985

LISTA DE LUCRARI FOLOSITE LA ELABORAREA CURSULUI

Observatii. Recomandari. Cheie de lectura

1. Logica de constructie a cursului „Istoria gindirii sociale si politice moderne” tine de o oferta generoasa de idei si informatii, unele de amanunt, din domeniile social, politic, economic, teoria si doctrina politica. Unii ar putea-o considera drept o oferta chiar prea generoasa.
2. Daca obiectivul central al cursului este inteles – *analiza comparativa a gindirii liberale si constructia progresiva a corpusului liberal de valori, idei si principii ca element cheie al gindirii social-politice si economice moderne*, atunci desfasurarea si nivelurile de ordonare ale analizei devin usor de urmarit.
3. Daca intelegem actiunea de evaluare a studentilor ca verificare a numarului de informatii retinute de acestia, atunci am ratat atit menirea, cit si obiectivele cursului.
4. Daca logica de constructie si generozitatea ofertei de idei si informatii nu implica suprasolicizarea memoriei, devine limpede ca ceea ce intereseaza in asimilarea continutului de curs sunt ideile, conexiunile, urmarirea unei definitii in etape de constituire, comparatiile, redefinirile conceptuale in functie de contexte istorice/teoretice, argumentarea unei optiuni teoretice, validarea/invalidarea unei ipoteze.
5. Prezentul curs este parte a unei analize teoretice mai largi pe problema evolutiei ideii liberale in perspectiva comparativa Europa de Apus, SUA – Europa de sud-vest.

- Althusser, Louis, Pour Marx, Maspero, Paris, 1965
- Bacon, R., Noul Organon, Editura Academiei, București, 1957
- Bădescu, Ilie, Sincronism european și cultura critică românească, Edit. Științifică, București, 1985
- Barnoschi, D.V., Originile democrației române, Viața românească, Iași, 1922
- Belloc, J., The French Revolution, Oxford University Press, London, 1966
- Bentham, Jeremy, An Introduction to the Principles of Morals and Legislation, Oxford, 1879
- Berindei, Dan, Diplomația românească modernă de la începuturi la proclamarea independenței de stat, Albatros, București, 1995
- Besancon, Alain, Originile intelectuale ale leninismului, Humanitas, Bucuresti, 1993
- Bobbio, Norberto, Democracy and Dictatorship, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1989 (1978)
- Bogdanov, V., Butler D. (eds.), Democracy and Election, Electoral Systems and Their Political Consequences, Cambridge University Press, Cambridge, 1983
- Boudon, Raymond, L'ideologie ou l'origine des idees recues, Fayard, Paris, 1986
- Boudon, Raymond, Effetes perverses et ordre sociale, PUF, Paris, 1978
- Braudel, Fernand, Timpul lumii, Meridiane, 1989 (1979), București, trad. A. Rizea, vol. 1
- Bryce, J., Modern Democracies, Macmillan, New York, 1921, vol. 1
- Carmichael, Joel, A History of Russia, Hippocrene Books, New-York, 1990
- Carsalade, Yves, Les grandes etapes de l'histoire economique, Ellipses, Paris, 1998
- Condurachi, J., Câteva cuvinte asupra condiției juridice a străinilor în Moldova și Țara Românească până la Regulamentele Organice, Cultura Națională, București, 1918
- Craig, G.A., Europe since 1815, Hold and Co., New-York, 1971, ed. 3-a

- Dahl, R.A., Democracy and Its Critics, Yale University Press, Yale, 1989
- Demetrescu, Pop T., Constituțiile României, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1984
- Drăganu, Tudor, Începuturile și dezvoltarea regimului parlamentar în România până la 1916, Dacia, Cluj, 1991
- Drăganu, Tudor, Începuturile și dezvoltarea regimului parlamentar în România până la 1916, Dacia, Cluj, 1991
- Droz, J., Histoire des doctrines politiques en Allemagne, PUF, Paris, 1968
- Dumitrescu, E., Influența Școalei economice liberale în România veacului al XIX-lea, teză de doctorat cu V.Madgearu, București, 1935
- Durkheim, Emile, Les formes elementaires de la vie religieuse, Alcan, Paris, 1925
- Edwards, Paul (ed.), The Encyclopedia of Philosophy, vol. 3, Macmillan Publishing Co., New-York, 1972 (1967)
- Ehrenfeld, David, The Arrogance of Humanism, Oxford University Press, New-York, 1978
- Feyzioglu, Turhan, Un libérateur et un modernisateur genial, Kemal Attaturk, Centre de Recherche Attaturk, Ankara, 1987
- Fisher, L., Constitutional Rights: Civil Rights and Civil Liberty, vol. 2, MacGraw Hill, New-York, 1992
- Flew, Antony, Dicționar de filosofie și logică, Humanitas, București, 1996 (1979, ed. I), trad. D.Stoianovici
- Florea, N., Ideologie și cunoaștere, Editura Politică, București, 1979
- Gherea, Constantin -Dobrogeanu, Opere complete, Edit. Politică, București, 1978
- Ghica, Ion, Pagini alese din scriitorii români (1816-1899), Cartea Românească, 1984
- Grigoraș, N., Dregătorii târgurilor moldovenești și atribuțiile lor până la Regulamentul organic, Avântul, Iași, 1942
- Hamilton, A., Madison, J., Jay, J., Federalist Papers, J.M. Dent Ltd., London, 1992
- Hayek, Frederick A., Drumul către servitute, Humanitas, București, 1994 (1944), trad. Eugen B. Marian
- Header, H., Europe în the Nineteenth Century (1830-80), Sing Cheng Printing, Hong-Kong, 1982
- Heilbruner, Robest L., Filosofii lucrurilor pământești. Viețile, epocile și ideile marilor economiști, Humanitas, București, 1994
- Huntington, Samuel P., The Third Wave, University of Oklahoma Press, Oklahoma, 1991
- Hurezeanu, Damian, Civilizația română modernă și problema tranziției, în Florian, Radu, Hurezeanu, Damian, Florian, Alexandru, Tranziții în modernitate. România secolelor XIX-XX, Noua Alternativă, București, 1997
- Iliescu, A.P., Solcanu M. (eds.), Limitele puterii, All, București, 1994
- Iliescu, Adrian-Paul, Liberalismul: între succese și iluzii, All, București, 1998
- Ionescu, D., Țuțui, Gh., Matei, Gh., Dezvoltarea constituțională a statului român, Edit. Științifică, București, 1957
- Iorga, Nicolae, Evoluția ideii de libertate, Meridiane, București, 1986, pref., note, Ilie Bădescu
- Iorga, Nicolae, Istoria comerțului românesc, Tiparul românesc, 1925
- Iorga, Nicolae, Istoria ideii de libertate, București, 1985, pref. și note Ilie Bădescu
- Iorga, Nicolae, Istoria românilor, București, 1938, vol. 8 (Revoluționarii)
- Iosca, Mircea, "Industria în România la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX", în Studii și materiale de istorie modernă, vol. 3, Academiei, București, 1963

- Iosca, Mircea, Urmările economice și sociale ale dobândirii independenței de stat a României, în Revista de istorie, tom. 30, nr. 4/1977
- Ischboldin, Boris, History of the Russian Non-Marxian Social-Economic Thought, New Book Society of India, New Delhi, 1971
- Jinga, Victor, Gândirea economică românească în secolul al XIX-lea. Considerații sumare, Cluj, 1938
- Johnson, John J., Political Change in Latin America, Stanford University Press, Stanford, 1958
- Julio, Didier, Larousse, Univers enciclopedic, București, 1996, trad. L.Gavrilem
- Kallos, N., Călina Mare, Ideologie și știință, Editura Politică, București, 1964
- Le Goff, Jacques, Negustorii și bancherii în Evul Mediu, Meridiane, București, 1994
- List, Friedrich, The National System of Political Economy, Longmans, Green and Co., London, 1922
- Lovinescu, Eugen, Istoria civilizației române moderne, Edit. Științifică, București, 1972
- Macridis, Roy C., Hulling, Mark H., Contemporary Political Ideologies. Movements and Regimes, Harper Collins, New-York, 1996, ed. 6-a
- Madariaga, Isabel, Catherine the Great. A short history, Yale University Press, New-Haven, 1990
- Maier, Charles, Democracy since the French Revolution, în John Dunn (ed.), Democracy. The unfinished journey 508 BC to AD 1993, Oxford University Press, Oxford, 1993
- Mamina, Ion, Scurtu, Ioan, Guverne și guvernanți 1916-1938, Silex, București, 1996
- Manent, Pierre, Istoria intelectuală a liberalismului, Humanitas, 1994
- Mannheim, Karl, Ideology and Utopia, Reutledge & Kegan, London 1954, ed. 7-a
- Marțian, Dionisie-Pop, Opere economice, Edit. Științifică, București, 1961
- Marx, K., Engels, Fr., Opere alese, vol. 2, Editura Politică, București, ed. 3-a, 1967
- Mechin, Benoist, Mustafa Kemal ou la mort d'un empire, Albin Michel, Paris, 1959
- Mihai, T., Politica monetară și a banilor în România, Edit. Politică, București, 1985, vol. I
- Mihail, Manoilescu, Theorie du protectionisme et de l'echange international, M.Girard, Paris, 1929
- Mill, J.St., Utilitarianism, On Liberty, and Representative Government, New-York, 1914
- Mill, John Stuart, Despre libertate, Humanitas, București, 1994
- Montesquieu, Charles, Despre spiritul legilor, vol. 1, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1964
- Mouzelis, N.P., Modern Greece: Facets of Underdevelopment, Macmillan Press, London, 1978
- Mouzelis, Nicos P., Politics în the Semi-Periphery. Early Parliaments and Late Industrialization în the Balkans and Latin America, MacMillan, London, 1986
- Nechita, Vasile C., M.Pohoacă, Ion, Din istoria liberalismului economic în România, Porto-Franco, Galați, 1993
- Nica, Constantin, Liberalismul și societatea modernă, Noua Alternativă, București, 1995
- Nica, Constantin, Opțiunea neoliberală, Institutul de Teorie Socială, București, 1997
- Noess, A. et alt., Democracy, Objectivity and Subjectivity; Studies în the Semantics and Cognitive Analysis of Ideological controversy, Oslo, 1956
- Nozick, Robert, Anarchy, State, and Utopia, Harper Torchbooks, New York, 1974
- Oțetea, Andrei, Renașterea, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1964
- Papu, Edgar, Din clasicii noștri. Contribuții la ideea unui protocronism românesc, Edit.

- Eminescu, București, 1977
- Pătrășcanu, Lucrețiu, Sub trei dictaturi, București, Edit. Politică, 1970
 - Polin, Raymond, Polin Claude, Le liberalisme. Espoir ou peril, La Table Ronde, Paris, 1984
 - Potter, David, Goldblatt, David, Margaret Kiloh, Paul Lewis, Democratization, Polity Press, Cambridge, 1997
 - Prelot, Marcel, Histoire des idées politiques, Dalloz, Paris, 1958
 - Radu Rosetti, Pentru ce s-au răsculat țărani?, București, 1907
 - Rădulescu-Motru, Constantin, Personalismul energetic și alte scrieri, Edit. Eminescu, București, 1984
 - Revue Roumaine d'Histoire, tom XVII, no. 3/1978
 - Ricoeur, Paul, Eseuri de hermeneutică, Humanitas, București, 1994
 - Rosetti, Radu, Scrieri, Minerva, București, 1980
 - Rousseau, Jean-Jacques, Contractul social, E.S.E., București, 1957
 - Santoni, R.E., Social and Political Philosophy, Doubleday, New-York, 1973
 - Sartori, Giovanni, Teoria democrației reinterpretată, Polirom, Iași, 1999 (1987), trad. Doru Pop, Prefață Dan Pavel
 - Schapiro, J.S., Liberalism. Its Meaning and History, Van Nostrand Reinhold Co., New York, 1958
 - Slăvescu Victor, Ion Strat. Economist - Financiar - Diplomat, 1836-1879, Imprimeria Națională, București, 1946
 - Spinoza, B., "Traité des autorités theologique et politique", în Oeuvre completes, Galimard, Paris, 1954
 - Stan, Apostol, Ion C.Brătianu și liberalismul român, Globus, București, 1993
 - Stan, Apostol, Istoria liberalismului în România de la origini până la 1918, Editura Enciclopedică, București, 1996
 - Stănciugelu, Irina, Hermeneutică și postmodernism, lucrare de diplomă, Facultate de Filosofie, 1996, mss., cap. O analiză hermeneutică a ideologiei
 - Șuțu, Nicolae, Opere economice, Edit. Științifică, București, 1957
 - Tănase, Gheorghe, Separația puterilor în stat, Edit. Științifică, București, 1994
 - Tarde, Gabriel, Legile sociale, Cultura Națională, București, 1924
 - Tardy, M., Le corporatisme, Bonnefour, Paris, 1935
 - Tocqueville, Alexis de, De la democratie en Amerique, tom 1, Vrin, 1990, Paris
 - Trăsnea, Ovidiu, Doctrină politică și acțiune politică, în Ion Mărginean (coord.), Partide politice și orientări doctrinare în România anilor '90, partea I, cercetare sponsorizată de CNCUSU, 1996, mss., Biblioteca SNSPA
 - Trăsnea, Ovidiu, Filosofia politică, Edit. Politică, București, 1986
 - Trăsnea, Ovidiu, Originile ideologice ale revoluției din S.U.A., în Viitorul social nr. 4/1976.
 - Ungureanu, Ion, Paradigme ale cunoașterii sociologice, Humanitas, București, 1991
 - Vlăsceanu, Lazăr, Zamfir, Cătălin, (coord.), Dicționar de sociologie, Babel, București, 1993
 - Wallerstein, Immanuel, Sistemul mondial modern, Meridiane, trad. D.Abraham, I.Bădescu, M.Ghibernea, București, 1992 (1974)
 - Weber, Max, Etica protestantă și spiritul capitalismului, Humanitas, București, 1993
 - Weber, Max, Politica - o vocație și o profesie, Anima, București, 1994
 - Xenopol, A.D., Opere economice, Ed. Academiei, București, 1967
 - Xenopol, A.D., Opere economice, Edit. Academiei, București, 1967
 - Xenopol, A.D., Primul proiect de constituție al Moldovei din 1822. Originile Partidului

- Conservator și ale Partidului Liberal, Mem. Acad. Rom., seria II, tom XX, 1891
- Xenopol, A.D., Scrieri sociale și filosofice, Edit. Științifică, București, 1967, ediție, studiu introductiv, comentarii de N.Gogoneață, Z.Ornea
 - Zane, G., Cuza vodă, Junimea, Iași, 1973
 - Zeletin, Ștefan, Burghezia română. Originea și rolul ei istoric, Cultura Națională, București, 1925
 - Zeletin, Ștefan, Neoliberalismul. Studii asupra istoriei și politicii burgheziei române, Edit. Revista "pagini agrare și sociale", București, 1927
 - Zeletin, Ștefan, Burghezia română. Originea și rolul ei istoric. Neoliberalismul, Nemira, București, 1999, studiu introductiv Cristian Preda, note bio-bibliografice C.D.Zeletin

Scurtă biografie a titularului de curs

Ștefan Stănciugelu este conferențiar universitar doctor la Facultatea de Științe Politice din cadrul Școlii Naționale de Studii Politice și Administrative. Susține cursurile: Istoria gândirii sociale și politice, Istoria gândirii politice, Gândirea politică românească, Teorii ale revoluției.

A fost coordonator al programelor de cercetare Continuing Education (1998), Networking for Student Counseling Management (1999), a participat la programe de instruire/schimb de experiență/documentare la universități din străinătate: Manchester, Warwick, Bologna, Zaragoza, Londra, Ghent, Bruxelles. Este autorul lucrărilor: „Violență, mit și revoluție. De la violența rituală la violența simbolică și donjuanismul politic al democrațiilor” (1998), „Istoria gândirii sociale și politice moderne”, Curs pentru IFR, SNSPA, „Liberalismul Centrului și liberalismele Periferiei,- teza de doctorat (2004), Posfață la Romus Dima, „Premierii României 1862-2004” (2006), Prefață la lucrarea „Puterea” de Keith Dowding (1997).

A publicat numeroase studii în revistele: Romanian Journal of Sociology, Revista Română de Sociologie, Sfera Politicii, ProDemocrația, Contemporanul, Dilema, Ecozofia, Revista Română de Comunicare și Relații Publice, Revista de Criminalistică, Business Digest.